MİMARİDEN İNSANA

VAKIF MEDENİYETİ

Vakıf Müessesesinin Sosyal ve Kurumsal Restorasyonu

DİYANET-SEN
TÜRKİYE DİYANET VE VAKIF GÖREVLİLERİ SENDİKASI
1998

ilâhiyât

© DİYANET-SEN
© MAKGRUP MED. PRO. REK. YAY. A.Ş.

Diyanet-Sen Adına Sahibi: Ali YILDIZ
Genel Yayın Yönetmeni: Kerim ALPTEKİN

Mimariden İnsana Vakıf Medeniyeti
(Vakıf Müessesesinin Sosyal ve Kurumsal Restorasyonu)
Editör: Murat ŞİMŞEK

ISBN: 978-625-5048-03-5
1. Baskı: Kasım 2026
Sertifika No: 44396
Kapak ve Mizanpaj: Tavoos
Baskı: Ayrıntı Basım Yay. ve Mat.
Hiz. San. Tic. A.Ş.
Matbaa Sertifika No: 49599

DİYANET-SEN Zübeyde Hanım Mahallesi
Sebze Bahçeleri Caddesi No: 86
Altındağ / Ankara
Tel: 0 312 230 46 86 - 0 312 231 57 22
diyanet-sen@diyanet-sen.org.tr

ilâhiyât Fora İş Merkezi, 1354. Cadde
No: 138/5, 06378 Ostim/Ankara
Tel: (0312) 439 01 69
www.ilahiyatyayin.com
satis@ilahiyatyayin.com

MİMARİDEN İNSANA VAKIF MEDENİYETİ

VAKIF MÜESSESESİNİN SOSYAL VE KURUMSAL RESTORASYONU

Editör: Murat ŞİMŞEK

İÇİNDEKİLER

Önsöz 7

Vakıf Medeniyetimiz 9
Ali YILDIZ

Vakıf Mirasımız 13
Ali YALÇIN

Taştan Gönüle: Şehrin Mimari ve
Sosyal Restorasyonu 17
Sinan AKSU

Vakıf Medeniyeti ve Büyüsü Bozulan Kentlerimiz 25
Kerim ALPTEKİN

Kadim Vakıf Kültürümüz ve Yeni Sivil Vakıf Yapılar:
Mukayese, Tenkit ve Teklifler 33
Selim ARGUN

Geçmişten Günümüze Vakıflar 51
Mevlüt ÇAM

Fıkhî ve İktisadî Açıdan
Yeni Vakıf Modelleri 71
Murat ŞİMŞEK

Vakıfların Sürdürülebilirliği:
Tarihsel Miras, Kurumsal ve Finansal Yönetişim 107
Saime KAVAKCI

Bir İyilik Köprüsü Olarak Türkiye Diyanet Vakfı:
Yumuşak Güç, Kamu Diplomasisi ve
Medeniyet Temsili 127
İzani TURAN

Hukuki ve Uygulama
Açısından Geçmişten Günümüze Aile Vakıfları 135
Münir Yaşar KAYA

Kayıp Bir Köprü, Kayıp Bir Mimar 183
Cihan AKTAŞ

Cami Mimarisi ve Tezyinatında Zarafet ve Asalet 197
M. Hüsrev SUBAŞI

Önsöz

Vakıf müessesesi İslam medeniyetinin en köklü hukukî kurumlarından biri olup sosyal adalet, dayanışma, şehirleşme, eğitim, sağlık, kültür ve ekonomik hayatın inşasında belirleyici rol üstlenmiş çok boyutlu bir medeniyet tecrübesidir. Asırlar boyunca bireysel hayır iradesini kurumsal bir yapıya dönüştüren vakıf sistemi, toplumsal ihtiyaçların karşılanmasında kamu otoritesini tamamlayan, çoğu zaman ise onun önünde yer alan sürdürülebilir bir sosyal finans modeli ortaya koymuştur. Bu yönüyle vakıf günümüzün sosyal, ekonomik ve ahlaki meselelerine çözüm üretme potansiyelini hâlâ bünyesinde barındırmaktadır.

Modern dünyada şehirlerin hızla dönüşmesi, toplumsal dayanışma ağlarının zayıflaması, sosyal adalet arayışının yeni boyutlar kazanması ve alternatif finans modellerine duyulan ihtiyaç, vakıf müessesesinin yeniden düşünülmesini gerekli kılmaktadır. Elinizdeki eser tarihî bir miras olan vakfı çağdaş problemlere çözüm üretebilecek dinamik bir kurum olarak değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede kitapta mimariden şehir kültürüne, hukuk ve iktisattan yönetişime, aile vakıflarından uluslararası insani faaliyetlere kadar uzanan geniş bir perspektif benimsenmiştir. Böylece vakıf hem tarihsel sürekliliği hem de geleceğe yönelik imkânlarıyla disiplinler arası bir bakış açısıyla ele alınmıştır.

Kitabın en önemli özelliklerinden biri farklı akademik disiplinlerden ve uygulama alanlarından gelen yazarları ortak bir zeminde buluşturmasıdır. Bölümlerde vakıf medeniyetinin şe-

hir ve mimari üzerindeki etkileri, klasik vakıf anlayışının günümüz sivil toplum yapılarıyla ilişkisi, vakfın tarihsel gelişimi, yeni nesil vakıf modelleri, kurumsal sürdürülebilirlik, kamu diplomasisi, aile vakıfları ve vakıf eserlerinde estetik anlayış gibi birbirini tamamlayan konular ele alınmaktadır. Bu çeşitlilik okuyucuya vakıf kurumunun geçmişiyle bugününü ve geleceğini birlikte değerlendirme imkânı sunmaktadır.

Eserde özellikle tarihî birikim ile çağdaş ihtiyaçlar arasında sağlıklı bir köprü kurulmasına özen gösterilmiştir. Zira vakıf müessesesinin gerçek gücü, geçmişte ortaya koyduğu büyük medeniyet tecrübesinden olduğu kadar, değişen şartlara uyum sağlayabilme kabiliyetinden de kaynaklanmaktadır. Bugün sosyal finans, sürdürülebilir kalkınma, kurumsal yönetişim, sosyal girişimcilik ve dijitalleşme gibi alanlarda yürütülen tartışmalar vakıf kurumunun yeniden yorumlanmasını gerekli kılmaktadır. Bu kitap da söz konusu tartışmalara akademik bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

Bu çalışmadan en büyük beklentimiz vakıf üzerine yapılacak yeni araştırmalara zemin hazırlaması ve farklı disiplinlerde çalışan araştırmacılar arasında yeni iş birliklerine vesile olmasıdır. Bunun yanında eserin akademisyenler, uygulayıcılar, vakıf yöneticileri, kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşları için faydalı bir başvuru kaynağı olması ümidimizdir.

Bu kitabın hazırlanmasına ilmî birikimleriyle katkı sunan bütün bölüm yazarlarına titiz çalışmaları ve yapıcı yaklaşımları için içten teşekkür ederim. Ayrıca Ali Yıldız ve Kerim Alptekin beyler başta olmak üzere eserin hazırlanma sürecinde emeği geçen herkese ve Diyanet-Sen'e şükranlarımı sunuyorum. Farklı bakış açılarını ortak bir akademik zeminde buluşturan bu çalışmanın vakıf medeniyetinin yeniden anlaşılmasına ve geleceğe taşınmasına mütevazı da olsa katkı sağlamasını temenni ediyorum.

Prof. Dr. Murat ŞİMŞEK
Editör

Vakıf Medeniyetimiz

Ali YILDIZ*

Bizler vakıf medeniyetinin müntesipleriyiz. Şehirlerimizin imarından sosyal adaletin sağlanmasına, eğitimden sağlığa, çevrenin korunması ve temizliğinden ulaşıma, sosyal yardımlaşmadan hayvan haklarına, hatta yol güvenliğine kadar her alanda vakıflarımız medeniyet tarihimizde belirleyici olmuştur. Bu nedenle "Vakıflar, medeniyetimizin başat müessesidir" dersek, sanırım, abartmış olmayız.

Vakıflarımız, hayrı nesiller boyu kalıcı kılmak için "sadakayı cariye" hassasiyetiyle geliştirilmiştir. Bunun için vakıflar "alınıp satılamaz, devredilemez" kuralına bağlanmış, amacı dışında kullanılması ya da vakfın bozulması vakfiyelerde lanetlenerek ilahi koruma altına alınmıştır.

Bu denli sıkı sıkıya korunması nedeniyledir ki vakıflar yüzyıllar boyu milletimize hizmet etmiş, şehirleri bayındır kılmış, eğitim ve sağlığı desteklemiş, doğayı ve hayvanları korumuş, yardımlaşma ve dayanışmayı kurumsallaştırmış, sosyal ada-

* Diyanet-Sen Genel Başkanı

letin teminatı olmuştur. Medeniyetimizde vakıf sistemiyle kişisel servetler sosyal hizmetlere dönüştürülmüş, toplumun ihtiyaç duyduğu her alanda toplumsal gelişme, sosyal adalet ve refah desteklenmiştir.

Bugün ecdaddan miras kalan mescid ve camiler, dâru'l-hadisler, mektep ve medreseler, kütüphaneler, tekke, hankâh ve zâviyeler, köprüler, yollar, çeşmeler, sebiller, makbereler, kervansaraylar, hamamlar, misafirhaneler, dârüşşifâlar, hastaneler ve tımarhaneler, aşevleri ve imaretler büyük oranda vakıf eserleridir.

Tarihimizde, dünyanın hiçbir medeniyetinde eşine rastlanılamayacak çok çeşitli vakıflar hizmet etmiştir. Ecdadımızın ince düşüncesinin ürünü olan vakıflarımızdan bir kaçını burada zikretmek istiyorum: Hasta haklarını koruma, fakr u zarûrete düşenleri kollama, iflas eden tüccarlara yardım etme, Müslüman esirleri kurtarma, leylekleri koruma, gölleri temizleme, yoksul mahkûmlara harçlık verme, kitapları tamir etme, orduya lojistik destek sağlama, öksüz ve yetim çocukları barındırma, talebeye giysi ve kırtasiye yardımı yapma, âmâlara hizmet etme, yaz günlerinde soğuk su dağıtma, çiftçilere tarım aletleri temin etme, bulaşıcı hastalıkları tedavi etme, yatılı öğrencilere burs verme, şehir estetiğini koruma, sıcakta sebillere kar koyma, kızlara çeyiz hazırlama, çevre ve ormanı koruma, tohum saklama, donanmayı güçlendirme, fakirlerin vergisini ödeme, kışın abdest alanlara sıcak su temin etme, nehir kenarlarına söğüt dikme, köleleri evlendirme, yaşlı kadınlara ev tahsis etme, fakir bekârları evlendirme, afet sonrası onarım ve bakım yapma, dul ve fakir hanımların ihtiyaçlarını karşılama gibi çok çeşitli alanlarda vakıflar hizmet vermiştir. Vakıflar, bu yönüyle kurumsal bir iyilik hareketinin billurlaştığı en güçlü müessesemizdir.

Halil İnalcık; Fatih Sultan Mehmed'in, İstanbul'u harap bir şehir olarak aldığını, 1459'da vezirlerini toplayıp her birinin

surlar içinde bir bölgede cami, medrese, mektepten oluşan bir imaret inşa etmesini emrettiğini, Mahmud Paşa, Gedik Ahmet, Murat Paşa ve Davut Paşa'nın kurduğu külliyeler etrafında mahallelerin oluştuğunu, Fatih'in de vakıf olarak içinde medreseler, etrafında saraçhane ve başka tesislerin olduğu Fatih Camii külliyesini kurduğunu ve böylece Fatih mahallesinin ortaya çıktığını anlatır.

Bu güzel örnek de göstermektedir ki vakıflar erdemli şehir ve erdemli toplum inşasında çok özel bir işlev görmüştür. Din, dil, milliyet ayrımı yapmadan toplumun tamamını gözetip, ihtiyaçları karşılanmış, insanlığa karşı vicdanî sorumluluk hissiyle hareket eden bir toplum inşa edilmiştir.

İslam medeniyetinin bu özgün ve güzide kurumu, sömürge çağında maalesef emperyalizmin müdahalesiyle büyük oranda tasfiye edilmiş ve vakıf malları kapitalist ekosisteme dâhil edilmiştir. Korumasız kalan sosyal ve kültürel varlığımız da yok olmuş ya da yok olmanın eşiğine gelmiştir. Yaşadığımız dünyada bireyciliği merkeze alan modern şehircilik insanı yalnızlaştırmakta, geleneksel sosyal koruma refleksimiz zayıflamaktadır. Bu refleksi yeniden kazanma noktasında vakıf sistemimizin ihyası son derece önemli ve elzemdir.

Modernizmin yıkıcı gücüne karşı bizi koruyacak olan vakıf sisteminin ihyasıdır. Bugün, medeniyetimizdeki vakıf ruhuyla hareket eden sivil toplum örgütlerimizin sayısı artmakta, çalışmalar dünyaya örnek olmaktadır. Sadece Türkiye'de değil dünyanın mağdur ve mazlum tüm coğrafyalarında vakıflarımız yumuşak güç olarak insanlığa hizmet ediyorlar. Bununla birlikte, daha kat etmemiz gereken yolumuz var. Yeniden bir vakıf medeniyetine dönüşebilmemiz için hem mevzuat düzeyinde adımlar atılması hem de toplumsal bilincin bu bağlamda yükselmesi gerekmektedir. Bu bağlamda kitabımızın önemli bir çalışma olarak tarihe kayıt düşeceğine inanıyorum.

Vakıf Mirasımız

Ali YALÇIN*

Vakıflar Haftası vesilesiyle 'insanların en hayırlısı insanlara hizmet edendir' şuuruyla iyilikte yarışan tüm vakıf insanlarının, vakıf emekçilerinin, kurumlarımızın Vakıflar Haftası'nı tebrik ederim. Zira geleceğin şehirleri ve sürdürülebilirlikleri küresel ölçekte konuşuluyor, tartışılıyor, fakat bu mesele vakıf merkezli; dayanışma ve sosyal restorasyon bağlamında pek de ele alınmıyor. Dahası, bu önemli tarihi mirasımız, retoriğin ötesinde eleştirel akılla yeterince analiz edilmiyor. Bir tarihçinin güzel bir sözü var: "Geleceği kuramayanlar, geçmişe hücum eder". Yani Tarih, övgü ya da yerginin ötesinde değerlidir. Bu yönüyle vakıf müessesini kentsel dayanışma bağlamında tartışmak, bu mirasın bugüne ne söyleyebileceğini ele almak, meseleye eleştirel bakışla yaklaşmak, geçmişe hücum değil bilakis güçlü bir geleceği bugünden kurmaktır.

Biz bir vakıf medeniyetiz. Vakıf medeniyetinin mirasçılarıyız... Hatta öyle ki, Osmanlı devletinin doğum belgesi denilen

* Memur-Sen ve Eğitim Bir Sen Genel Başkanı

"Mekece Vakfıyesi" adından da anlaşılacağı üzere bir vakıf belgesidir. Yani Osmanlı toplumu Vakıf müessesini kurumsallaştırarak başka bir boyuta taşımış, sosyal, stratejik bir boyut kazandırmıştır. Osmanlı toplumunda vakıfların sosyal ve stratejik boyutunu o dönemi yaşayanlar, özellikle de seyyahlar çok güzel resmederler. Bundan yaklaşık 7 asır önce, bugün üzerinde yaşadığımız coğrafyada Moğol istilasının yıkıcı etkileri daha çok taze.

Büyük seyyah İbn-i Batuta, uzun ve meşakkatli bir yolculuktan sonra Anadolu'ya ulaşıyor ve güven içinde Anadolu'yu geziyor. Denizli'ye girerken atının yularının dilini anlamadığı iki kişi tarafından çekiştirilmesi O'na anlık bir panik yaşatıyor. Her halde, eşkıyaların eline düştük derken, oradan geçen Arapça bilen bir Ak Koca: "korkma, bunlar Ahi Sinan ile Ahi Tüman'ın gençleri, seni hangisi misafir edecek diye aralarında tartışıyorlar" deyince afallıyor... "Bolluk bereket Şam diyarındaysa, sevgi ve merhamet bu diyardadır / Allah-u Teala'nın yarattığı kullar içinde en şefkatli olanlar buranın halkıdır" diyor.

Bu sözleri vakıfların sosyal yönünü harika resmediyor. Bugünün "soft power" denilen yumuşak gücü ecdadımızın daha o günlerde, nasıl kullandığını, gönülleri nasıl fethettiğini bizzat yerinde müşahede ediyor. Zira Anadolu'da Vakıf, yolcuya aş, kuşa yem, yetim kıza çeyiz, kimsesize barınma, hastaya darüşşifadır... Ecdadımız, delisine de velisine de erenine de dervişine de vakıf yoluyla sahip çıkmıştır. Kuş uçmaz kervan geçmez derbentlerde misafir ağırlamak için yarışan tekkeler, imaretler, zaviyeler şehirlerin çekirdeğini oluşturmuş, diyarı Rum'u İslam beldesi Anadolu yapmıştır.

İşte tam da bu yönüyle, vakıf kültürümüzü sosyal ve strateji olarak yeniden ihya etme mesuliyetimiz var. Bununla birlikte, elbette kentsel dayanışma üzerine kafa yoran dünyaya, söyleyecek sözümüz, aktaracak güçlü bir müktesebatımız var.

Sanayi devrimi sonrası yer yerinden oynadı ve taşlar hala yerine oturmadı. Modernite, çalışma hayatından hukuka, üretim-

den tüketime her şeyi dönüştürdü. İnsanı fıtratından uzaklaştıran, doğayla kavga eden, mezarlıklardan kaçan, sürekli tüketime odaklı şehirler modern insanın mekânı değil zindanı oldu.

Birlikte yaşama, dayanışma, kültürel devamlılığı sağlama gibi olgular şehir yaşamının dışında kaldı. Türkiye'de ise özellikle 1950 sonrası köyden kente göç dalgaları bugünkü şehirlerimizi şekillendirdi. Çarpık şehirlerde, 'hem şehri' olarak birbirine tutunan yalnız insanların, hayat mücadelesi başladı.

Tabi 80'lere kadar, bir nebze de olsa tanışıklık ve dayanışmayı temin eden bir mahalle kültürümüz vardı. Fakat bu tablo, önce apartmanlaşmaya sonra korunaklı sitelere evrilerek "şehirli insan eşittir yalnız ve güvensiz insan" formuna dönüştü. Ve böylece tanışıklığın yerini yalnızlık, dayanışmanın yerini kimsesizlik aldı. Bugünün dünyasında her zamankinden daha fazla kurumsallaşmış dayanışmaya, organize olmuş iyiliğe ve merhamete ihtiyacımız var.

Peki insan tabiatına uymayan bu yalnızlığı, "yalnızlaşan kentten, dayanışan kente" nasıl ulaştıracağız. Vakıf müessesinin mimari restorasyon kısmını uzmanlara bırakalım. Peki Sosyal restorasyonunu nasıl yapacağız? Bunu Mehmet Akif İnan'ın diliyle cevaplarsak; "düşüncemizin kültürüne malik olmalıyız. Köklü, fakat çağdaş bir nefese sahip, kurmay bir düşünce kurmalıyız." Bu yönüyle zaten çok güçlü olan vakıf müessesi geleneğini istikrarla sürdürmek, faaliyet alanlarını toplumun her kesimine ulaşacak şekilde çeşitlendirmek ve vakıf kültürümüzü daha da geliştirmeye ihtiyacımız var.

Biz Memur-Sen olarak tam da bu şuurla iyiliği kurumsallaştırmak için 2016 yılında kurduğumuz Mehmet Akif İnan Vakfımızla, öğretmenlerimize ve yöneticilerimize yönelik nitelikli eğitimler veriyoruz. Yine İdlib'de inşa ettiğimiz 400 konutluk Mehmet Akif İnan Mahallesi'yle, mazluma uzanan el olmaya çalışıyoruz. Dahası, her yıl, Mehmet Akif İnan Ödülleriyle, iyi-

liği daha görünür kılmak adına dünyaya ve ülkemize değer katan çalışmaları destekliyoruz.

Çünkü biz istiyoruz ki iyilik istikamet olsun, vakıf bilinci toplumun her kesiminde karşılık bulsun. Her kurum, kendi gücü nispetinde ve çalışma alanı kapsamında en iyi yaptığı işi, bir de toplum yararına yapsın. Böylelikle iyilik bir kartopu gibi büyüsün, vakıf müessesi toplumun her kesimine, her yaraya merhem olsun, şehirlerimizde yeniden dayanışma ve iyilik yankı bulsun istiyoruz.

Taştan Gönüle: Şehrin Mimari ve Sosyal Restorasyonu

Sinan AKSU*

Vakıflar Genel Müdürlüğü, Türkiye'nin belki de en kadim kurumlarından bir tanesidir. Şeyhülislamlık makamı ve Türk ordusu ile birlikte en köklü kurumların başında gelir. Biz kuruluşumuzu resmi olarak 1048 yılı olarak adlandırıyoruz; ancak asıl kuruluşumuz Hz. Peygamberimizle (s.a.v.) başlamıştır.

Hz. Peygamber'in hacıların dinlenmesi ve hac yolunda konaklaması için vakfettiği ilk araziden başlayarak bugüne gelinceye kadar, 1400 yıllık bir vakıf medeniyetinden bahsediyoruz. Selçuklu ve Osmanlı coğrafyasında kurulmuş 62.000 vakfı yöneten bir genel müdürlüğüz. Yani, 62.000 mazbut vakfın temsilcisi olarak şu anda karşınızdayım.

Hepinizin malumu Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün misyonu ağırdır. Bünyemizde bulunan ve bizlere emanet 62.000 vakfın vakfiyesinde yazan şartların eksiksiz yerine getirilmesi lazım. Bunlar yapılırsa, görevimizi hakkıyla yerine getirdiğimiz için inşallah ahirette karşımıza sevap olarak çıkacaktır. Ama yeri-

* Vakıflar Genel Müdürü.

ne getirilmediği zaman da çok büyük bir vebaldir. Ahiret gününe inanan bir insanın, bu vakfiye şartlarının aleyhinde bir iş yapması, vakfiye şartlarına ihanet etmesi Allah'a inanan kullar için büyük vebaldir. Allah bizleri en ufak yanlışta bulunmaktan muhafaza etsin.

62.000 vakfın kurulmasının tek bir gayesi var: İnsana hizmet etmek.

Örneğin, "su medeniyettir" diyoruz; suyu şehre getirmek... Bugünkü gibi evlerde bir şebeke sistemi, her evde bir çeşme yok o dönemde. İşte mahallelere su getirmek bir vakıf hizmetidir.

Vakıf aynı zamanda bir medeniyettir. Her dönemin en önemli ihtiyacı her zaman su ve temizlik olmuştur. Osmanlı ile Avrupa toplumunu en ufak örnekle kıyaslamak gerekirse yılda iki kere yıkanan Avrupa toplumuna kıyasla Osmanlı toplumu her hafta banyo yapardı. Ancak bir hamam kültürü var; peki, hamamı şahıslar tek başına nasıl yapacaklar? Bir şahıs bir hamamı tek başına nasıl finanse edecek? İşte devlet adamları veya zengin şahsiyetler o suyu getiriyor, o hamamı inşa ediyor. 24 saat esasına göre de o hamam sürekli insana hizmet veriyor. Hamamlar aynı zamanda ciddi bir gelir de elde ediyor. Tabii bütün toplum bu hamamlardan istifade ettiği için, vakfeden kişi hamamın gelirini bir hayrat mülke bağışlıyor; "Bunun gelirleriyle de bu hayrat mülk ayakta kalsın" istiyor.

Osmanlı, vakıf medeniyetini tamamen vakıf eserlerinin etrafına konuşlandırmıştır. Yani hayatın merkezine vakıf eserleri konulmuş; şehirler ve insanın yaşadığı bütün alanlar buna göre dizayn edilmiştir.

Osmanlı, bugünkü manada hiçbir zaman tek başına bir cami yapmamıştır. Yani sadece namaz kılmak, ibadet etmek için kuru bir cami inşa etmez Osmanlı. Osmanlı'da cami, toplumun kalbidir. Eğer imkânı varsa mutlaka bir külliye yapar. Külliyeyi de oraya gelen bir insanın aklınıza gelebilecek bütün ihtiyaçlarını karşılayabileceği şekilde dizayn eder.

Caminin yanında, bir külliyenin olmazsa olmazı medreselerdir. Medreselerin olmazsa olmazı ise öğrencilerin ve hocaların konakladığı meşrutalar, yani hanlardır. Bu külliyenin yine vazgeçilmez unsurlarından biri imaretler, yani aşevleridir. Keza hamamlar da bu külliyelerin ayrılmaz bir parçasıdır. Bir kısmında şifahaneler de yer alır. Aynı zamanda bu külliyelerin her birinin etrafına veya yakınlarına çarşılar yapılmıştır. Bu çarşılar da yine caminin ve bu kadar hayrat mülkün yaşayabilmesi için bir finansman, yani bir akar sağlıyor.

Ve tabii ki çeşmeler... Osmanlı bunları da bu sistemin birer parçası olarak inşa ediyor. Vakıf kültürünün olmazsa olmazı olan camilerin etrafı aynı zamanda çeşmelerle doludur. Bir tane değil, birkaç tane çeşme yapılmıştır. Bir yolcu veya herhangi bir öğrenci geldiği zaman, bütün ihtiyaçlarını o cami külliyesinden karşılayabilmektedir.

Vakıf kültürünün belki de en güzel yanı şudur: Devletin kasasından tek bir kuruş bile çıkmadan, bütün vakıf müessesesi kendi kendini finanse edecek bir akar (gelir) sistemi üzerine kurulmuştur. Yani şöyle düşünün; bugün biz Selimiye'yi restore ettik. Mimar Sinan'ın inşasını yaptığı, II. Selim'in kendi hazinesinden büyük bir meblağ, büyük bir ödenek ayırarak yaptırdığı koskoca bir külliye... 450 yıl sonra biz bu muhteşem eserin yıpranan, kırılan, dökülen nesi varsa tamir ettik. İşte vakıf sisteminde Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün en önemli görevi bu sistemi devam ettirmektir. Çünkü II. Selim Vakfı'nda, Selimiye Camii'nin etrafındaki bütün çarşılar ve araziler zaten bu eserin kıyamete kadar ayakta kalması için gereken tüm finansmanı bize miras olarak bırakmıştır. Bizim tek yapmamız gereken bu mirasa sahip çıkmak ve bu vasiyeti yerine getirmektir.

Onun için diyorum ki; Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün her çalışanının kesinlikle İslami bir kaygısı olmak zorundadır. İslami kaygısı olmayan birinin aslında bu müessesenin kapısından bile geçmemesi lazım. Ahiret inancı olmayanın vakıf me-

deniyetinden veya vakıf sisteminden uzak durması gerekir. Çünkü kesinlikle Allah'tan korkmak, ahiret gününe inanmak ve bu işin bir bedeli, bir sorumluluğu olduğunu bilmek lazım.

Cami, Müslümanların sosyalleştiği yerdir. Cami bizim hakikaten bir araya geldiğimiz, sadece ibadet etmeyip kapısında sohbet ettiğimiz, bahçesinde oturduğumuz, cenazemizin kalktığı, sünnetimizin yapıldığı, nikahımızın kıyıldığı, kısacası bütün toplumun olmazsa olmazı, şehirlerin kalbidir.

Selçuklu ve Osmanlı'dan bize kalan bu en büyük mirası, camilerimizi korumamız ve hep birlikte yaşatmamız lazım.

Ben her zaman bölge müdürü arkadaşlarımdan özellikle şunu rica ediyorum: "Tarihi camilerimizin meydanlarında veya civarlarında eğer uygun yer varsa oralara çay ocakları kuralım" diyorum peki, niye çay ocağı kuralım? Buradan bir gelir elde etmek için değil; insanlar caminin o manevi atmosferine gelsinler, o güzel atmosferde hem müspet sohbetler etsinler hem de cami bahçesindeyken ezan okunduğunda içeri girip namaza katılsınlar. Yeter ki o caminin manevi atmosferine girsinler, olabildiğince orada buluşsunlar, orada oturup kalksınlar, orada yiyip içsinler. Arkadaşlar, camiyi şehirlerin merkezi yapabildiğimiz müddetçe inşallah toplumun dinamiğini ve geleceğini çok daha sağlam inşa edeceğimize inanıyorum.

Vakfiyelerin en yoğunlaştığı alanlardan bir diğeri de medreselerdir; yani okullar, yani eğitimdir. Osmanlı'da da Selçuklu'da da, özellikle Selçuklu döneminde Anadolu'da medrese kültürü muhteşem bir hale getirilmiştir. Selçuklu medreselerinin çoğu bugün hâlâ ayaktadır. Selçuklu'nun Anadolu'yu eğitmek, Anadolu'nun İslamlaşmasını ve Türkleşmesini sağlamlaştırmak ve burayı bir vatan kılmak için yaptığı o medreselerin ne kadar önemli bir rol oynadığını bugün çok daha iyi anlıyoruz arkadaşlar. Selçuklu, Anadolu coğrafyasını bu şekilde tanzim etmeseydi belki Osmanlı da olmazdı, Cumhuriyet de olmazdı. Onun için Selçuklu'nun bu eğitim anlayışının çok özel bir

şekilde irdelenmesi gerekir. Bununla ilgili kimin ne kadar bilgisi varsa çıkıp anlatmalıdır. Çünkü Selçuklu bu coğrafyada medrese kültürünü başlattığı andan itibaren, Moğol zulmüne ve diğer her türlü işgale rağmen Anadolu toprağı bizim vatanımız olarak kalabilmiştir.

Tabii bugüne kadar gelebilenler gelmiş; ancak sadece Konya'da, Cumhuriyet kuruluncaya kadar 38 tane medrese ayaktaymış. Malum, Konya Selçuklu'nun payitahtıdır. Şu anda ise yanlış bilmiyorsam sadece 13 tane medrese veya medrese kalıntısı mevcut.

Biz, Vakıflar Genel Müdürlüğü olarak hem Selçuklu hem de Osmanlı mirasına sonuna kadar sahip çıkmaya çalışıyoruz.

Tabii medreselerin, burayı inşa edenler tarafından bırakılmış çok ama çok önemli vasiyetleri var. Biz bugün eğitim konusunda ecdadın hassasiyetlerini maalesef bazen yakalayamıyoruz. Çünkü ecdat bir medreseyi yaparken onu tek başına bir okul binası olarak inşa etmemiş; tamamen ihtiyaçlara göre tanzim etmiştir. Yanına hemen yurdunu yapmış mesela; o gün köylerden veya uzak yerlerden gelen öğrencilerin kalacağı bir yatakhane tasarlamış. Müderrisler, yani ders veren hocalar için yanına meşrutalar, kalabilecekleri hanlar inşa etmiş. Hoca da geldiği zaman orada rahatça yatıp kalkabilsin, aklı başka yerde kalmadan dersini huzurla verebilsin diye düşünmüş. Tabii ki aşevinden ücretsiz yemek ikramı var; dahası, tarihteki ilk öğrenci bursu sistemini de yine bu vakıf ecdadı oluşturmuştur. Vakfiyeye müderrisin maaşını yazmış, orada temizlik yapacak görevlinin maaşını yazmış. Buranın giderleri ile ilgili ne yapılması gerekiyorsa hepsini vakfiyede en ince ayrıntısına kadar belirtmiş. Öğrenciye de hafızlık yapana ayrı, ders alan öğrencilerin kategorilerine ve yaşlarına göre ayrı ayrı harçlıklar bağlamış. Yani bugünkü burs sistemi bize Avrupa'dan falan gelmiş değil; yine kendi vakıf medeniyetimizin bir mirasıdır.

Şunu açıkça söyleyeyim: Bu kadar çok medrese kurularak bütün toplumun, fakir fukaranın, ihtiyacı olan herkesin eğitilmesi sağlanmıştır. Osmanlı coğrafyasında okumak isteyen bir çocuğun cebinde beş kuruşu olmasaydı bile, devlet vakıf sistemi marifetiyle o çocuğu en üst seviyede okuturdu. Bugün çok şükür, son dönemde Allah devletimize zeval vermesin, pek çok imkân sunuluyor ama bundan 20-25 sene önce "İmkânımız yoktu, okuyamadık" sözünü çokça duyuyorduk. Oysa Osmanlı'da bir çocuk ilim tahsil etmek istiyorsa, parası olmasa dahi onu okutacak muazzam bir vakıf sistemi kurulmuştu.

Biz ise bugün bu tarihi medrese binalarını ne yapalım diye düşünüyoruz. Hani şu göz göz odaları olan, ortasında avlusu, bir tarafında imareti (aşevi), bir tarafında yatakhanesi bulunan o muhteşem medreseleri hemşehri dernekleri istiyor; ya da gelip "Burayı lokanta yapalım, kafe yapalım, nargileci yapalım" diyorlar. Zamanında maalesef bu tür kullanımlar için de kiralanmış medreselerimiz var ancak ben göreve geldiğimden bu yana 13 tane medreseyi amacı dışında kullanıldığı için tasfiyesini sağladım. Ve Allah izin verirse görevde bulunduğum süre içerisinde amacı dışında kullanılan tüm medreseleri de tasfiye edecek ve yine eğitim ilim irfan için kullanılması noktasında elimden geleni yapacağım. Her eserimiz bizlere birer emanettir ve bu emanete de hakkıyla sahip çıkmamız gerek.

Vakıf medeniyetinde bir insanın doğumu; vakıf gureba hastanelerinde veya vakıfların imkânlarıyla oluşan mekânlarda gerçekleşir. Sıbyan mektebinden başlayarak belki Darülfünun'a kadar eğitimi kurgulanır; ücretsiz eğitim alır, ihtiyacı varsa harçlığı verilir, yurdunda kalır. Sonrasında vakıf camisinden hizmet alır; vakıfların şifahanelerinden ve diğer müesseselerinden istifade eder. Nihayetinde cenazesi yine bir vakıf camisinden kaldırılır ve defni de vakıflara ait olan bir hazireye yapılır. Yani doğumundan ölümüne kadar vakıf medeniyeti insanı kuşatmış, yaşatmış, bir toplum dinamiği olarak ona sahip çık-

mış ve sonrasında da çocuklarına, torunlarına bir miras olarak devretmiştir.

Bizler böyle muhteşem bir medeniyetin mirasçısıyız. Bu bilinci bu gerçeği unutmadan özümüze binlerce yıl önce kurulmuş medeniyetimizin emanetlerine sahip çıkmak hepimizin asli görevi olmalıdır. Sizlerden ricam şudur: Tarih şuurunu gençlere mutlaka nakletmemiz, çocuklarımıza bunu anlatmamız lazım. Özellikle bu vakıf kültürüyle ilgili, çocukların dimağına yerleşecek üç beş cümleyi ebeveynleri veya hocaları olarak onlara mutlaka söyleyin. Çünkü bu vakıf medeniyeti, Allah nasip ederse kıyamete kadar ayakta kalacaktır; ancak vakfetme şuuru ve infak etme bilincinin gençlerin arasında da yaşaması gerekir.

Ben aynı zamanda Ankara İmam Hatip Vakfı'nın başkanıyım. Her sene çocuklardan, bir iki tane yardım faaliyetine destek olmalarını istiyorum. Bazı veliler bana diyorlar ki: "Ya başkanım, bu çocukların maaşı yok, geliri yok, niye çocuklara bu kadar yükleniyorsunuz?" Ben de diyorum ki; o çocuğun harçlığından vereceği 1 lira, başkasının vereceği milyonlardan çok daha değerlidir. Ben o çocuğa öğrencilik döneminde Müslüman kardeşi için bir fayda sağlamayı, fedakârlık yapmayı öğretebilirsem, Allah nasip ederse yarın para kazandığında çok daha fazlasını verir. Önemli olan, o ferdiyetçilik veya bencillik duygusunun önüne geçebilmektir. Müslüman dediğin sadece kendisi için yaşamaz; toplumu için yaşar, ahireti için yaşar. Zaten Avrupa medeniyeti tam da bu bencilliğinden dolayı köreliyor ve yok oluyor. Bizler ise İslam'a tutunduğumuz ölçüde inşallah ayakta kalacağız. Bencilleşen dünyada Avrupa medeniyeti yok olmaya yüz tutarken; eğer biz var olmaya devam edeceksek, işte bu tarih şuuruyla, medeniyet şuuruyla ve vakıf kültürü dediğimiz o yardımlaşma ruhuyla ayakta kalacağız.

O çocuğun bugünkü 1 lirası, yarın büyük bir şuura dönüşecek. O çocuk yarın mahallesindeki bir hayırsevere gidip "Gaz-

ze için yardım topluyoruz, sizden de destek bekliyoruz" diyebilecek. Yani kendisinin dışındaki birisi için, mazlumlar için bir şeyler istemeyi öğrenecek ki, bir hayra vesile olmanın ne demek olduğunu anlasın ve bu şuura erişsin. Eğer biz bu yaşta bu eğitimi vermezsek, ileriki yaşlarda "Bana dokunmayan yılan bin yaşasın" demeye başlar. Allah göstermesin; o zaman ne ümmet şuuru kalır ne de millet şuuru kalır.

Sözlerimi toparlamak gerekirse: Bizler İslami hassasiyetlerle, millet olma şuuruyla birbirimize kenetlenip, hayır faaliyetleriyle ümmete hizmet ederek ve şehirlerimizin kalbi dediğimiz o sosyal dokuyu, cami merkezli hayatı canlandırarak Allah'ın izniyle daima ayakta kalacağız. İslam insanı insan eder, belki de sultan eder. Bu yüzden bu din, bu millet olma şuuru, bu devlet bilinci ve bu muhteşem tarih doğru izah edilip anlatılırsa; bahsettiğim bu sosyal dayanışmayla bir arada kalabilirsek, Allah'ın izniyle korkacağımız hiçbir şey yoktur. Aksine, onlar bizden çekinsinler, onlar bizden korksunlar. Biz kesinlikle onlara benzemeyelim. Toplumumuz bu İslami müesseseleri koruduğu müddetçe, Rabbim de rahmetiyle ve bereketiyle bu aziz milleti daima üstün kılacaktır; temennim budur.

Vakıf Medeniyeti ve Büyüsü Bozulan Kentlerimiz

Kerim ALPTEKİN*

Giriş

Modern dünya hayatın merkezine tüketimi koyan devasa şehirler, ışıltılı yapılar ve sınırsız dijital ağlar inşa ederken, eş zamanlı olarak insanı kalabalıkların içinde yalnızlaştıran, kapitalist piyasanın acımasızlığı arasında sıkıştıran yapısal bir krizi de beraberinde getirmiştir. Anlamını yitiren mekânlar, komşusundan habersiz haneler ve biz duygusunu kaybeden bireyler, yirminci yüzyıldan bugüne uzanan ontolojik bir yarılmanın neticesidir. Cumhuriyet döneminde büyük şehirlere gelen milyonlarca insanın gecekondulaşma veya gettolaşma süreçlerinde yaşadığı kültürel ve ekonomik kopuş kent yoksulluğunu doğurmuştur. Bu gerçeklik karşısında yaptığımız akademik toplantılarda amacımız Vakıf müessesesini geçmişe ait bir emanet müzesi ya da pasif bir hayır geleneği olarak değil, bugünün kent, ekonomi, estetik ve sivil toplum krizlerine çözüm üreten dinamik bir boşluk doldurucu ve onarıcı güç olarak ele almaktır. Farklı entelek-

* Diyanet-Sen Genel Başkan Yardımcısı, kerimalptekin@diyanetsen.org.tr.

tüel pencerelerden mülkiyetin merhamete dönüşüm serüvenini ele alan çalışmalarımızda "yalnızlaşan kentten dayanışan kente" geçişin kuramsal ve pratik yol haritasını tartışmaya açarak yeni bir söylem ve içerik üretme niyetimizi ortaya koyuyoruz.

Vakıf geleneği dendiğinde ilk akla gelen ihtiyaç sahiplerine aracılık yapan veya tarihi binaları restore eden kurumsal yapı oluyor. Oysa vakıf ve benzeri sivil yapıların sadece cami, medrese gibi bina bazlı bir çalışma değil, sokağı ve mahalleyi koruma projelerinin olmasını öneriyoruz. Komşusunun cenazesinden haberdar olan dokunun silindiği günümüzde sokakların kamusal ve dayanışmacı niteliğinin yeniden üretilmesi, mahalle meclislerinin canlandırılması ve komşuluk hukukunun geliştirilebilmesi, yalnızlaşan kente karşı en pratik sivil reçete olabilir. Bugün geleneksel toplum yapısından farklı olarak dijital dünyanın tüm insanlığı kuşattığı teknolojik bir ağın içerisinde modern bir toplumsal dönemi yaşıyoruz. Yoğun yaşamın içerisinde bugünün insani krizlerine çözüm üretme kapasitesini siyaset ve bürokrasinin dolduramadığı boşlukları nasıl ve hangi yapılanmalarla doldurabileceği günümüzde hangi tür vakıflara ihtiyaç olduğu gibi konuları konuşuyor, bir taraftan modern dünyanın tüm insani krizlerinin fotoğrafını çekiyor, diğer yandan yeni yapılanmalara ihtiyaç duyulduğunu görüyor ve bu ihtiyaçları ele almayı elzem olarak değerlendiriyoruz. Bu yüzden günümüz krizlerine çözüm üreten dinamik bir güç olarak vakıf kültürünü; mimari zarafet, iktisadi boyut, sosyal şifa ve yumuşak güç gibi temalarla masaya yatırmak Diyanet-Sen açısından çok önemlidir. Özellikle modern cumhuriyet döneminde vakıfların tecessüm edişi, unutma, hatırlama ve yeni yol arayışı olarak ele aldığımız bu konularla birlikte hayati bir öneme sahiptir. Burada kadim bir müesseseyi konuşurken, onun bugünkü pratiğine dair yapılan her eleştirinin, aslında daha iyi bir geleceği inşa etme arzusunun bir parçası olduğunun altını çizmek istiyorum.

Bardağın Dolusu ile Boşunu Birlikte Okumak

En baştan ifade edeyim. Vakıflar ve sivil kuruluşlarımızın hizmetleri bizleri gururlandırsa da biz bardağın dolu tarafıyla birlikte boş olan kısmını da doldurmanın derdinde olmalıyız diye düşünüyorum. Bardağın dolu tarafı bize özgüven ve teselli veriyorsa da boş tarafı bize ödevlerimizi ve sorumluluklarımızı hatırlatır. Bugün sadece ne kadar büyük bir vakıf medeniyetimiz olduğunu değil, aynı zamanda nerede hata yaptığımızı veya eksik kaldığımızı da konuşmak zorundayız. Çünkü ancak boşluğu görenler, orayı yeniden doldurma iradesini gösterebilirler.

Örneklendirmek gerekirse yurt içi ve dışında restorasyonu yapılan cami, çeşme, bedesten, tekke, anıt gibi yapıları sadece aslına uygun haline getirmekle yetinilmemeli, o yapılara insanı merkeze alacak şekilde işlerlik kazandırılmalıdır. Yerel yönetimlere burayı sizin için aslına uygun hale getirdik teslim alın denilmemelidir. Her yönüyle tarihi ve estetik mekanlar günümüz insanına farklı alanlarda hizmet verebilmelidir. Yani mekânın aslına uygun hale getirilmesiyle birlikte o şehrin insanını da kapsayacak şekilde restorasyonu paralel olarak ilerlemelidir. Bu hem mekâna işlerlik hem maneviyat hem de hizmette süreklilik kazandırır. Başka bir ifadeyle, mekânın taşıyla, ahşabıyla onu kullanan ve yöneten insanın iradesi arasında bir uyum bir bağ olmalıdır. Çünkü esas mesele tek başına yapıları fiziki olarak onarmak değil, o mekânı yeniden anlamlandıracak, yaşatacak insan unsurunun ve ruhunun yeniden diriltilmesidir. Hasılı mekânın ruhunu ve insanı birlikte onarmak esas olmalıdır.

Modern Kentlerin Tenhalığı ve "Büyüsü Bozulmuş Dünya

Alman sosyolog Max Weber, rasyonalizasyon ve bürokratikleşme kıskacındaki modern dünyayı büyüsü bozulmuş bir dünya olarak tanımlar. Bu büyü bozumu, en somut haliyle modern

kent mimarisinde ve toplumsal ilişkilerde tecessüm etmektedir. Modern akıl, hızı, tüketimi ve ranta dayalı mekân üretimini kutsarken, insanın evrenle, mekânla, akrabasıyla ve hemşerileriyle kurduğu dikey ve yatay bağları koparmıştır. Neticede karşımıza çıkan manzara teknik ve mekanik olarak büyüyen ama ruhsal olarak daralan, kalabalıklaştıkça tenhalaşan "yalnızlaşan kent" realitesidir.

Ancak bu toprakların tarihsel müktesebatına baktığımızda Weberyen anlamda dünyanın büyüsünün bozulmasına izin vermeyen, aksine hayatın her zerresini mukaddes bir dokunuşla koruyan vakıf müessesesi gibi devasa bir koruyucu zırh ürettiğini görürüz. Bu yapılanma kuşların kanadından öğrencilerin ihtiyaçlarına kadar hayatın her alanına nüfuz eden kadim bir gelenek üretmiştir.

Vakıflar genel Müdürlüğü bu yılki tematik konu başlığını "Mimari ve Zarafetin Buluşması: Vakıf Medeniyeti" olarak belirledi. Geçmişten bugüne zarafet ve estetik anlayışımızda şehirleşme tasavvurumuzda gelişme olması gerekirken gerilemeye şahit olmak insanın içini acıtıyor. Bu yüzden bu tematik başlık bir yüzleşme ve yeni bir yol arayışı açısından çok kıymetli. Bugün Vakıf medeniyetini sadece taştan yapılmış ruhsuz vakfiyelerden ibaret bir yapı gibi değerlendirmek bu asil müesseseyi tarihin bir bölümünde dondurmaktır. Bize düşen modern dünyanın büyüklük kompleksli ve hız tutkunu anlayışına karşı geometrik ve estetik bir yaklaşımı merkeze alan ölçek medeniyetini yeniden kurmaktır. Bir taraftan Selimiye gibi Süleymaniye gibi hayranlık uyandıran mimari yapıları konuşurken beton mikserleriyle ruhsuz inşa edilen taklidi yapılardan, tasarımlardan, kimlik kazandırmayan şehirleşme anlayışından vazgeçmeliyiz. Çünkü birinde el işçiliğiyle aylara, yıllara yayılan mermeri yontarken, taşı oyarken ruhunu ve kalbini de eline koyan sabır timsali bir ustanın karşısında bugün cüzdanını hızla doldurmaya çalışan mimari ta-

sarımcılar yeni inşaat ideolojisi yaklaşımıyla şehirlerin silüetlerini değiştiriyor.

Bir yandan kapitalizmin yöntemleriyle hazır beton ve kalıplarla kısa sürede yapılan şehirler inşa ederken diğer yandan medeniyetimizin kelimeleriyle konuşup retorik üretmeye devam etmek, Turgut Cansever'in de işaret ettiği gibi, "bu bir ihya değil, suç mahallini kutsal sembollerle kamufle etme çabasıdır". Cansever, "Şehir, insanın inancının, dünya görüşünün taşa ve toprağa bürünmüş halidir" diyor. Ecdat sahip olduğu her şeyin kendisine emanet olduğu ve kendisinin geçici bir varlık olduğunun idrakiyle sorumluluk üstlenmiş, şehri imar ederken ilahi bir gözle manevi bir hissiyatla hareket edebilmiştir. Cansever, betonlaşmanın insanı yalnızlaştırdığını vurgularken, doğayı katletmekten kaçınan ve su kaynaklarını koruma hassasiyetiyle hareket eden bir ecdat mirasını örnek gösteriyor.

Selçuklu ve Osmanlı'dan günümüze cami tezyinatında, kamu binaları mimarisinde ve sokak dokusunda gördüğümüz o derin zarafet, sadece görsel bir sanat değil, doğrudan doğruya bir ontolojik ahlak meselesi olduğunu bize gösteriyor. Oysa bugün kolay, hızlı, estetik düşmanı, insan yerine rant odaklı zihniyet tarafından mimari kültürümüz ruhsuz, maneviyatsız yapılarla şehirlerin suretleri kirletiliyor. Maruz kaldığımız görüntülerin rahatsız edici tarafını düzeltmek için Mimarlık Fakültelerinin, şehir planlamacılarının, yerel yöneticilerin, mimarlar ve Mühendislik odalarının taşın altına elini koyması gerekiyor. Mesele sadece teknik bir eğitim ve planlama yaklaşımı değil, yeni bir imar ahlakı ve şehircilik tasavvurunu merkeze alan, vakıf insanı bilincini kazandırma iradesini gösterebilmektir. Şunu da vurgulamak isterim. Vakıflar kendi alanlarındaki sorumlulukları yerine getirseler bile sınırlı olacak. Çünkü daha farklı büyüyen genişleyen bir dünyadayız. Vakıflar eliyle yapılan yapılar örneklik teşkil edebilir ama çirkin yapılaşmaların, mekanların önüne tek başına geçemez. Nihayetinde bu süreç,

birden fazla kurumun bütüncül bir perspektifle ortak sorumluluk üstlenmesini gerektiren makro düzeyde bir meseledir. Bu konuda da pilot kentsel dönüşüm projeleri geliştirilebilir. Vakıfların finansal, sosyal tecrübesi, üniversitelerin akademik birikimi ve belediyelerin uygulama yetkisi aynı masada buluşarak ranta dayalı dikey mimari yerine, mahalle kültürünü, yatay mimariyi ve sosyal dayanışmayı yeniden canlandıran pilot kentsel dönüşüm projeleri hayata geçirilebilir.

Tarihsel Süreklilik

Vakıf sisteminin bugünün krizlerine söyleyecek bir sözü varsa, bu öncelikle tarihsel derinliğin ve arşivsel hafızanın doğru okunmasıyla mümkündür. Vakıflar, dünden bugüne durağan birer yapı değil, zamana göre kendini güncelleyen canlı birer organizmadır. Geldiğimiz noktada yeni kurulan sivil yapılar ile geçmişin tecrübesini yansıtan vakıf kültürünü birkaç açıdan kıyaslamak gerektiğini düşünüyorum.

Kadim vakıf kültürü ile günümüzün modern sivil toplum yapıları kaynak sağlama noktasında karşılaştırıldığında, vakfın hukuki, mali ve ahlaki özerkliğinin ne kadar ileri bir noktada olduğu açıkça görülür. Geleneksel vakıf bilinci, modern sivil toplumun çoğunlukla devlet aygıtı veya küresel fonlarla kurduğu bağımlılık ilişkisinden azade, doğrudan doğruya sivil bir inisiyatif ve inanç koordinatında yükselmiştir. Bu nedenle günümüzde ekonomik açıdan bağımsız tabana yayılan inanç ve dayanışma temelli bir akar sistemine geçiş yapılmalıdır. Bununla birlikte yeni ihtiyaç alanlarının ne olduğu tespit edilerek lüzumlu alanlara yönelik girişimlerin yapılması elzemdir. Geleneksel vakıf anlayışı yaşatmak ve korumak merkezli iken modern iktisadi akıl inşaat yapmak ve tüketmek üzerine ranta dayalı bir sistem olarak karşımıza çıkıyor. Vakıf medeniyetinin insana verdiği değerin dışa vurumu olan bu zarafet ve mimari tasarım karşısında bugünün modern şehirlerin-

de kent suçlarına, dikey mimari canavarlığına ve estetik körlüğe şahit oluyoruz.

Bu yüzden varlık tasavvurumuzu kaybolan iman noktasından hareketle yeniden gözden geçirmeliyiz. İnşaat mimarisi, şehirleşme başta olmak üzere atılacak her bir adımın modern dünyanın dijital ve psikolojik dehlizlerinde kaybolan insanı ve tahrip edilen doğayı kurtarmaya yönelik olması, yeni vakıf hizmetleri arasında dijital ve sosyal yardım vakıfları, fiziksel komşuluğun bittiği günümüzde dijital mahalle veya sanal vakıf konsepti, psikolojik destek vakıfları, para vakıfları faizsiz dayanışma sandıkları gibi yapılanmaların kurulması hayati zorunluluktur. Bu sayede hizmet üretmekle birlikte sanal bir vakıf akar sistemi de geliştirilebilir. Bütün bunlar merhametin modern sorunlar karşısında güncellenmesi ve devam ettirilmesidir

Küresel Merhamet Diplomasisi ve Yeni Vakıf Vizyonu

Tüm bu estetik ve özeleştirel sancıların karşısında, vakıf ruhunun dünya genelindeki sorunları iyileştiren operasyonel gücü ve küresel ölçekteki devasa hizmet çarkı, geleceğe dair en büyük umut kaynağımızdır. Bir medeniyetin gücü, sadece askeri veya ekonomik verileriyle değil, merhametinin ulaştığı coğrafyalarla ölçülür. Bugün Vakıflar Genel Müdürlüğü, TİKA, İHH ve Diyanet Vakfı… gibi kuruluşların Türkiye'nin sınırlarını aşan, dünyanın yedi kıtasında mazlumların yaralarını saran pratikleri, mülkiyetin nasıl merhamete, bütçenin nasıl hizmete dönüştüğünün en somut göstergesidir. Bu pratik, bir ülkenin yumuşak gücünün ötesinde, küresel bir merhamet diplomasisidir.

Yeni kurulan vakıf, dernek, meslek odaları, dayanışma kooperatifleri gibi sivil yapılara toplumsal güvenin sarsılmaması ve asli gayelerinin dışına çıkmaması için ortak bir denetim mekanizmasının kurulması gerekir. Mesela Vakıflar, Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı. Dernekler ise İçişleri Bakanlığına bağlıdır. Her iki kurumda mali, hukuki ve idari anlamda de-

netim yapmaktadırlar. Fakat bununla yetinilmemeli. Yani denetimi sadece tüm harcamaların, bağışların ve evrakların usule uygunluğu üzerinden matematiksel kontrole dayalı inceleme ile sınırlandırmamalıdır. Yazımızda sürekli vurguladığımız mekânın ruhu gibi vakıfların derneklerin de kuruluş felsefesine, toplum yararına yönelik çalışmalar yapıp yapmadığı da denetimin bir parçası olmalıdır. Kuruluş aşamasında topluma neyi amaçladığını söylerken ilerleyen süreçte vakıf ruhuna göre hareket edip etmediği de şeffaflık gereğidir. Neyi vaat ettik? Ne söyledik? Ne yapıyoruz? Nasıl yapıyoruz? Bu soruların yanıtı ve süreç yönetimi için hem kamu hem STK hem de akademik temsilcilerin yer aldığı bağımsız sivil akreditasyon kuruluşları oluşturulabilir. Bu kurullar dini ve hayri hizmetler başta olmak üzere birçok alanda faaliyet gösteren yapıların aslına uygunluklarını ölçen ahlaki bir akreditasyon mekanizması işlevini görebilirler.

Netice itibariyle, cumhuriyet modernleşmesi döneminde vakıfların ve sivil organizasyonların tecessüm edişi, bir unutma, hatırlama ve yeniden yol arayışı hikâyesidir. Yalnızlaşan Kentten Dayanışan Kente giden o asil yol, sadece yeni betonlar dökmekle değil, kadim zarafetle, vicdanla, mekân estetiğiyle ve vakıf müessesesinin o tavizsiz şefkatiyle döşenecektir.

Kadim Vakıf Kültürümüz ve Yeni Sivil Vakıf Yapılar: Mukayese, Tenkit ve Teklifler

Selim ARGUN*

Giriş

Bu tebliğ, vakıf müessesesinin şekillendirdiği geçmişi salt nostaljik bir duyarlılıkla anmak yerine, onu yüzyılları aşan bir kurumlar tarihi perspektifi içinde yeniden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Emek, barınma, yalnızlaşma, kent estetiği, sosyal adalet ve kamusal ahlak gibi güncel meseleler; vakıf tecrübesinin biriktirdiği kurumsal imkânlar ışığında yeniden ele alınacaktır.

Başta belirtmek gerekir ki bu tebliğde yer alan görüş, tespit ve öneriler herhangi bir kişi ya da kurumu hedef almamaktadır. Buradaki değerlendirmeler, vakıf ve kurumlar tarihi alanında çalışan bir akademisyenin gözlemlerine dayanmaktadır. Metnin temel amacı, akademik nezaketi koruyarak ve popülist söylemlerden uzak durarak tarihî tecrübeyi günümüzün ihtiyaçlarıyla buluşturan yapıcı bir tartışma zemini oluşturmaktır.

* Prof. Dr., ASBÜ Öğretim Üyesi, Yunus Emre Enstitüsü Başkanı.

Hayırseverlik, semavî olsun ya da olmasın birçok inanç ve ahlak sisteminin ortak paydalarından biridir. Muhtaçlara aynî ve nakdî yardımda bulunmak, farklı geleneklerde daima teşvik edilmiştir. "Vakıf" kelimesi Arapça kökenli olsa da Kur'an-ı Kerim'de doğrudan zikredilmez.[1] Buna rağmen İslam medeniyetini tek bir kavramla özetlemek gerekse, bu listenin en güçlü adaylarından biri hiç şüphesiz vakıf müessesesi olur.

Bin yılı aşkın bir süredir vakıf kurumu, Müslüman şehirlerin sosyoekonomik gelişiminde merkezî bir omurga işlevi görmüş; eğitimden sağlığa, imaretten su yollarına, şehir estetiğinden sosyal güvenliğe kadar İslam dünyasının kurumsal mimarisini şekillendirmiştir.[2] Hindistan'da yükselen Tac Mahal'den Bosna'nın simgesi Mostar Köprüsü'ne, Ümit Burnu'ndaki Tana Baru Mezarlığı'ndan Taşkent'teki Kökeltaş Medresesi'ne, Köstence Deniz Feneri'nden Mekke'deki Ayn-i Zübeyde Su Yolu'na, Kudüs'teki Haseki Sultan İmaretinden İstanbul'daki Süleymaniye Külliyesi'ne uzanan bu geniş coğrafyadaki sayısız eser, vakıf kurumunun İslam şehirlerine kazandırdığı özgün karakterin somut birer tezahürüdür.[3]

Marshall Hodgson'ın da işaret ettiği üzere vakıf, "bir toplum olarak İslam'ın finansmanı" vazifesini üstlenen başat bir enstrüman olmuştur.[4] Dolayısıyla, ebediyete matuf bir niyetle dinî ve hayrî amaçlara adanan bu müessesenin, İslam medeniyetinin ana omurgasını oluşturduğunu söylemek abartıdan uzaktır.[5] Tam da bu sebeple vakıf, medeniyetin "*lâzım-ı gayr-i müfârıkı*",

---

1 Mustafa Şentürk, "Vakıf Kültürünün Kur'ân'daki Referansları", İSTEM 16 (2010), 158.

2 John Robert Barnes, An Introduction to Religious Foundations in the Ottoman Empire (Leiden: E. J. Brill, 1986), 9.

3 Selim Argun, Elit Yapılanmalar ve Güç Ağları: Ulemâ, Vakıf ve Osmanlı Devleti (1789-1839) (İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2025), 125.

4 Marshall G. S. Hodgson, "The Expansion of Islam in the Middle Periods", The Venture of Islam, 2 (Chicago: University of Chicago Press, 1974), 124.

5 Peter C. Hennigan, The Birth of a Legal Institution: The Formation of the Waqf in Third-Century A.H. Hanafi Legal Discourse (Leiden-Boston: Brill, 2004), 13.

bir başka ifadeyle onun varoluşsal olarak ayrılmaz bir parçası olarak nitelendirilmiştir.

Bu yönüyle vakıf, İslam medeniyetinde en kalıcı, kamusal görünürlüğü en yüksek ve hukuken geri döndürülmesi en güç gönüllü hayırseverlik modellerinden biridir. Aynı zamanda mali bakımdan kendi kendini fonlayabilen, yerinden yönetim esasıyla çalışan ve belirli ölçüde yarı özerk bir kurumsal yapıdır. Ne var ki bu uzun ömürlülük, hukukî zırh ve yüksek toplumsal prestij, tarih boyunca vakfın zaman zaman şahsî ya da zümrevî menfaatler için istismar edilmek istenmesine de zemin hazırlamıştır. Buna karşılık vakfiye şartları,[6] vakıf hukukunun kamu hukuku niteliği, vakıf duası ve vakıf bedduası,[7] bu müesseseyi koruyan ahlaki ve hukukî güvence mekanizmaları olarak işlev görmüştür.

1. Süreklilik İlkesi: Akar Merkezli Vakıftan Bağış Merkezli Kırılganlığa

Klasik vakıf felsefesinin merkezinde, süreklilik ve ebediyet anlamına gelen "*te'bîd*" ilkesi yer alır.[8] Vakıf, kurucusunun vefatından sonra da toplumsal fayda üretmeye devam eden dinamik bir hayır sistemi olarak tasarlanmıştır. Bu sürekliliğin can damarı ise "akar"dır. Akar, vakıf hizmetlerinin devamını teminat altına alan gelir getirici mülktür. Bu nedenle vakıf; dış desteğe ihtiyaç duymadan kendi kendini finanse eden, kamudan bağımsız ve otonom işleyen özgün bir ekonomik ekosistem niteliği taşır.

Günümüz ekonomi diliyle tasvir edecek olursak vakıf, insanlığın ürettiği en köklü sürdürülebilir kalkınma kurumlarının başında gelir. İslam literatüründeki 'sadaka-i cariye' kav-

---

6 Ziya Kazıcı, İslam Müesseseleri Tarihi (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1996), 187-188.

7 İbrahim Ateş, "Vakfiyelerde Duâ ve Bedduâlar", Vakıflar Dergisi 18 (1983), 5-54.

8 Mahmûd Bey en-Nahhâs, Mûcez fî Aḥkâmi'l-Evkāf (Dımaşk, 1929), 9-26.

ramının özünde de bu kesintisiz işleyiş fikri yatar. Burada hayır; anlık veya tek seferlik bir bağış değil, insan bu dünyadan göç ettikten sonra bile topluma hizmet üretmeye devam eden kurumsal ve kalıcı bir mekanizmadır.

Bugün ise birçok sivil vakıf yapısında, geleneksel "akar merkezli kalıcılık" ilkesinden "bağış ve fon merkezli kırılganlık" zeminine doğru belirgin bir eksen kayması görülmektedir. Pek çok vakıf, kendi ürettiği iktisadî gelirler yerine haricî bağışlara, kısa vadeli proje fonlarına ya da kamu ve yerel yönetim kaynaklarına bağımlı biçimde varlığını sürdürmektedir. Bu bağımlılık, vakıfları tarihsel olarak taşıdıkları ebediyet iddiasından uzaklaştırmakta; onları konjonktürel dalgalanmalara açık, kurumsal bakımdan kırılgan yapılara dönüştürmektedir.

Oysa vakıf ile dernek arasındaki şu temel yapısal fark unutulmamalıdır: Vakıflar mal toplulukları, dernekler ise insan topluluklarıdır. Dernekler üyelik ve aidatla; vakıflar ise ebediyete adanmış mal varlıkları, iktisadi akarlar ve yüksek emanet şuuruyla yaşar.

Dolayısıyla günümüz vakıflarının belirli bir kısmı, vakıf hukukunun kilit taşı olan "ebediyet" ilkesinden çok modern sivil toplumun proje döngüsü mantığıyla hareket etmektedir. Bu yaklaşım, vakfı asırlara yayılan uzun ömürlü bir müessese olmaktan çıkarıp dönemsel bir faaliyet platformuna indirgeme riski taşır. Sadece bağış ve fon akışına dayalı bir vakıf modeli yapısal olarak kırılgandır. Bu kırılganlığı aşmak için geleneksel akar mantığı, günün şartlarına uygun, gelir üretici, helal, şeffaf ve sürdürülebilir araçlarla yeniden düşünülmelidir. Kısa vadeli kazanımlar uğruna bu kadim ilkenin göz ardı edilmesi, vakfın kurumsal omurgasını zayıflatır.

5737 sayılı Vakıflar Kanunu; yeni vakıfların Türk Medenî Kanunu hükümlerine göre kurulup faaliyet göstermesini ve amaçlarına tahsis edilecek asgarî mal varlığının her yıl Vakıf-

lar Meclisi tarafından tayin edilmesini hükme bağlar.[9] Bu yasal çerçeve, modern vakıf hukukunun tüzel kişilik ve mal varlığı esasına dayanan karakterini koruduğunun somut bir kanıtıdır. Fakat bu hukuki tescil süreci, tek başına tarihî vakıf müessesesinin o sarsılmaz süreklilik ve ebediyet ülküsünü yaşatmaya kâfi gelmemektedir.

Teklif: Mali ve İdari Özerkliği Güçlendiren Yeni Akar Modelleri

Genel ya da yerel siyasal konjonktürdeki değişimlerle mali ve idari sarsıntılara açık hâle gelen bir vakıf yapısının uzun ömürlü olması güçtür. Bu nedenle vakıf mevzuatı, özgün akar sistemini teşvik eden bir vizyonla yeniden düşünülmelidir. Temel amaç; sivil servetin şeffaf biçimde doğrudan şehrin ve toplumun refahına aktarılmasını güvence altına almak, vakıfların da bu sayede mali ve idari özerkliğini güçlendirmektir.

2. Şehir Kurucu Vakıftan Mekânsız Temsile

Kadim tezahüründe vakıflar, şehre yalnızca müstakil binalar kazandırmakla kalmaz; bünyesindeki cami, medrese, imaret, darüşşifa, kütüphane, bedesten, eytamhâne[10] ve erâmilhane[11] gibi müştemilatıyla külliye formunda, şehrin içinde bir şehir, yani bir çekirdek merkez inşa ederdi.[12] Bu merkez, şehri hem fiziki hem de sosyal ve kültürel bakımdan organize ederdi. Bu yönüyle vakıf destekli külliyeler, yalnızca

---

9 Türkiye Büyük Millet Meclisi, Vakıflar Kanunu (Kanun No. 5737), Kabul Tarihi: 20 Şubat 2008, Resmî Gazete 26800 (27 Şubat 2008).

10 Eytamhâne, Osmanlı vakıf sistemi içinde yetim çocukların iaşesi, terbiyesi ve toplumsal hayata hazırlanması amacıyla tesis edilen bir sosyal yardım kurumuydu.

11 Erâmilhâne, Osmanlı vakıf sistemi içinde özellikle dul ve korunmaya muhtaç kadınların iskânına yönelik sosyal destek birimleri olarak işlev görmüştür.

12 Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Çalışmalar", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası 23/1-2 (1962-1963), 239-240.

fiziksel çevreyi düzenleyen yapılar değil; şehir ölçeğinde yalnızlaşma ve yabancılaşmayı gideren, sosyalleşme, dayanışma ve aidiyet duygusunu mekân üzerinden yeniden üreten bütüncül imar faaliyetleriydi.

Günümüzde ise önemli bütçelere hükmeden birçok vakfın şehir hayatına bıraktığı mimarî ve sosyal iz oldukça sınırlı kalmaktadır. Pek çoğu, kentin gündelik dokusuna temas eden kalıcı mimarî ve sosyal mekânlar üretmek yerine, kaynaklarını proje döngülerine, raporlama süreçlerine ve kurumsal görünürlüğe yönelten bürokratik yapılara dönüşmektedir. Oysa kadim vakıf şehri inşa eder, sosyal ilişkileri mekân üzerinden örgütlerdi. Bugünün birçok vakfı ise şehirde daha çok faaliyet yürüten bir kurumsal aktör görünümündedir. Aradaki fark açıktır: biri mahalle üretir, diğeri etkinlik düzenler; biri kalıcı mekân kurar, diğeri çoğu zaman hazır mekânları kullanır. Bu nedenle mekânsal külliyeden mekânsız temsile doğru yaşanan bu dönüşüm tersine çevrilmelidir. Yeni sivil vakıflar, yalnızca burs veren ya da proje yöneten yapılar olmakla yetinmemeli; atomize olan modern kent insanının bir araya geleceği yeni nesil müşterek mekânlar kurmalıdır.

Ücretsiz ortak çalışma alanları, mahalle kütüphaneleri, etüt ve mentorluk merkezleri, dijital eğitim atölyeleri, meslek edindirme birimleri, gençlik mekânları, kadın ve aile destek merkezleri, yaşlı dayanışma lokalleri, çocuk oyun ve öğrenme alanları, psikososyal danışmanlık birimleri, aşevleri, sanat ve zanaat atölyeleri, misafirhaneler, ikinci el paylaşım noktaları, engelli bireylere yönelik erişilebilir yaşam merkezleri ve çok amaçlı mahalle salonları; modern vakıf mimarisinin toplumsal dokuya doğrudan temas eden başlıca unsurları olarak düşünülebilir.

Tarihsel tecrübedeki sıra dışı vakıf örnekleri, kuruldukları şehirlerin kılcal damarlarıyla ne denli güçlü bir ünsiyet kurduklarını ve bu medeniyet tasavvurunun ne kadar zarif bir dehaya

sahip olduğunu gözler önüne sermektedir. Devlet erkânının geçiş güzergâhı dışında kalan yolları tamir eden, kış soğuğunda abdest alanlara sıcak su temin eden, gölleri temizleyen, hastane civarındaki camilerde müezzinlere sabah ezanını hastaları rahatsız etmeyecek bir letafetle okumaları için tahsisat ayıran, yaz sıcağında Uludağ'dan kar getirip ahaliye soğuk şerbet dağıtan, çarşı pazarda adaleti sağlamak için ölçü aletleri koyan ve cami duvarlarını kuş saraylarıyla bezeyen vakıflar; bu ruhun sadece insanı değil; şehri, tabiatı ve sine-i hayatı kuşatan bir medeniyet ufku olduğunu kanıtlar.[13]

Esat Arsebük'ün ifadesiyle, "Osmanlı İmparatorluğu devrinde pek büyük bir inkişafa mazhar olan vakıflar sayesinde bir adam vakıf bir evde doğar, vakıf bir beşikte uyur, vakıf mallardan yer ve içer, vakıf kitaplardan okur, vakıf bir mektepte hocalık eder; vakıf idaresinden ücretini alır ve öldüğü zaman kendisi vakıf bir tabuta konur ve vakıf bir mezarlığa gömülürdü."[14] Bu kuşatıcılık ve sarmalayıcı iklim, vakfın kuru bir taş ve tuğla yığınından ibaret olmadığının; aksine insanı, mekânı, tabiatı ve toplumsal vicdanı birlikte mayalayan ve eş zamanlı olarak onaran bir şehir medeniyeti tecrübesi olduğunun somut delilidir.

Bugünün yalnızlaşan kentlerini yeniden birer dayanışma yurduna dönüştürmek istiyorsak vakfı, mazide kalmış bir iyilik hatırası olarak görmekten vazgeçmeli; modern şehir hayatının sosyal ve ahlakî restorasyonuna rehberlik edecek kurucu bir model olarak yeniden kurgulamalıyız. Çünkü kadim vakıf kültürünün mirasına göre şehir; sadece sakinlerinin iskân ettiği bir alan değil; korunması, estetikle donatılması ve ahlakla imar edilmesi gereken müşterek bir emanettir.

---

13 Mevlüt Çam vd., Osmanlı'dan Günümüze İlginç Vakıflar (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2023).

14 Ahmet Esat Arsebük, Medenî Hukuk: Başlangıç ve Şahsın Hukuku, 1 (İstanbul: Tan Matbaası, 1938), 297-298.

3. Semantik Aşınma ya da Vakıf Ruhunun Şirketleşme Riski

Kadim vakıf hukukunun temel felsefesi, kâr maksimizasyonu değil toplumsal faydanın esas alınmasıdır. Kuşkusuz bir vakıf, sürekliliğini korumak için gelir üretmek ve iktisadî varlıklarını verimli biçimde işletmekle yükümlüdür. Ancak bu ekonomik faaliyet, vakfın varoluşsal gayesini (*raison d'être*) gölgelememelidir. Günümüzde bazı vakıf yapılarının, asli hayır misyonlarından çok kâr amacı güden ticari işletme ve iştirakleri, büyüme stratejileri ya da vergi muafiyetleri üzerinden tartışılması; vakıf ruhunun piyasa mantığı tarafından gölgelenmesi riskini doğurmaktadır.

Bu eksen kayması, özellikle genç kuşakların muhayyilesinde çarpık bir vakıf algısının yerleşmesine sebebiyet verebilir. Tarihsel olarak vakıflar, sürekliliklerini yüksek riskli ticari faaliyetlere değil; öngörülebilir, güvenli ve istikrarlı gelir sağlayan gayrimenkul varlıklarına dayandırmıştır. Vakıflar; reklam diliyle, kurumsal güç gösterileriyle ya da prestij arayışıyla değil, emanet, birr, ihsan, îsar, kurbiyet, maslahat, salih amel ve hesap verebilirlik gibi kurucu değerlerle yeniden tarif edilmelidir. Bu sebeple vakıf tarihi, kültürü ve hukuku; üniversitelerin hukuk, iktisat, mimarlık, sosyal politika ve ilahiyat programlarında yalnızca nostaljik bir konu olarak değil, yaşayan bir medeniyet paradigması olarak müfredata dâhil edilmelidir.

4. Makro Toplumsal Faydadan Mikro Dayanışma Ağlarına

Tarihsel köklerinde vakıflar; şehrin muhtaçlarına, gariplerine, öğrencilerine, hastalarına, âyende ve revendeye,[15] hatta sokak hayvanlarına kadar uzanan geniş bir himaye şemsiyesi işlevi görmüştür. İbn Battûta ve Evliya Çelebi gibi seyyahların

[15] Vakıf misafirhane, zâviye ve tekyelerde geçen "âyende" ve "revende" tabirleri, gelip giden misafirler anlamını ifade eder.

tasvirlerinde bu tablo açıkça görülür. Kadim vakıf sistemi, şehirde imtiyazlı bir tabakayı ya da sadece muayyen bir zümreyi değil, ihtiyaç sahibi olan herkesi ayırt etmeksizin kucaklayan bir kamusal şefkat ve merhamet nizamıydı.

Günümüzde ise bazı vakıfların tüm toplumu kucaklayan geniş ufuktan uzaklaşıp yalnızca belirli çevrelere odaklanan yapılara dönüşmesi, söz gelimi belirli bir siyasi görüşün, cemaatin, ideolojinin, aile çevresinin veya hemşehrilik ağının dar çeperlerine hapsolması, bu alanda dikkatle ele alınması gereken bir daralma işaretidir. Vakfın kamu yararı ekseninden koparak dar aidiyet ağlarına sıkışması, şehri ortak bir paydada buluşturmak yerine sosyal dokuyu parçalı yapılara ayırma riski taşır. Bu nedenle vakfın ufku, yeniden kuşatıcı bir toplumsal sorumluluk anlayışıyla genişletilmelidir.

İlave olarak vakıf yönetimlerinin yalnızca aile üyelerinden veya ideolojik yakınlık hissettiği çevrelerden değil; hukukçu, maliyeci, sosyal hizmet uzmanı, akademisyen, iletişimci, genç temsilciler ve kadınlar gibi farklı disiplinlerden gelen uzmanlardan oluşması teşvik edilmelidir.

Tam da bu noktada "*şart-ı vâkıf nass-ı şâri gibidir*" kaidesi[16] hatırlanmalıdır.[17] Vakfedenin şartına riayet, vakfın hukukî ve ahlaki meşruiyetinin temelidir. Ancak bu ilkenin modern karşılığı sadece lafzî bir metne bağlılık olarak görülmemeli; aynı zamanda şeffaflık, liyakat ve kurumsal yönetişim (*Corporate Governance*) ilkeleriyle birlikte yorumlanmalıdır.

Bununla birlikte, muazzam bütçelere, geniş menkul ve gay-

---

16 İbn Nüceym, el-Eşbâh ve'n-Nezâir, "Şartü'l-vâkıf ke-nassi'ş-şâri'" bahsi; İbn Âbidîn, Reddü'l-Muhtâr Ale'd-Dürri'l-Muhtâr, Kitâbü'l-Vakf, "مطلب في قولهم شرط الواقف كنص الشارع"; Ahmet Akgündüz, İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatı'nda Vakıf Müessesesi (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1996), 397.

17 En özet hâliyle bu söz, vakfı kuran kişinin (vâkıfın) koyduğu şartların, kanun koyucunun (şâri') kesin hükmü (nass) kadar bağlayıcı ve değiştirilemez olduğu anlamına gelir.

rimenkul portföylerine ve kompleks bir insan kaynağına nezaret eden büyük ölçekli vakıflarda yöneticilik, bir emeklilik meşgalesi yahut ek gelir kapısı olarak değil, modern yönetişim standartlarına uygun, yüksek nitelikli ve profesyonel bir ihtisas alanı olarak kurgulanmalıdır. Bu minvalde, "emanet ekonomisi" yöneten vakıf idarecilerinin seçiminde 'sadakatliyakat' dengesi titizlikle gözetilmeli; stratejik planlama, finansal yönetim ve sosyal etki analizi gibi yetkinliklere sahip profesyonel kadroların istihdamı kurumsal bir ilke olarak teşvik edilmelidir.

Üniversitelerde vakıf hukuku, ahkamı, tarihi, kültürü gibi dersler yanında Stratejik Yönetim ve Operasyonel Planlama, Proje Yönetimi, Fon Geliştirme, İletişim, İnsan Kaynakları ve Temel Muhasebe gibi derslerin de yer aldığı hibrit master programları (*MBA in NGO Management*) açılmalı/artırılmalı ve zaman içerisinde vakıf idarecileri bu program mezunları arasından seçilerek atanmalıdır.

Mevcut sivil vakıf ekosisteminde daha yüksek nitelikli kurumsal standartların inşası da kaçınılmazdır. Gelir-gider tabloları kamuoyuyla daha anlaşılır biçimde paylaşılmalı; bağışların hangi kalemlerde kullanıldığı açıkça gösterilmeli, yönetici huzur hakları ile idari giderler şeffaf tutulmalıdır. Bağımsız denetim raporları (*audit*) erişilebilir kılınmalı; üretilen toplumsal katma değer de sosyal etki analizleriyle düzenli biçimde ölçülüp paydaşlarla paylaşılmalıdır.

Günümüzde vakıfların meşruiyetini artık yalnızca hukukî varlıkları değil, şeffaflık ve hesap verebilirlik kapasiteleri de belirleyecektir. Vakıf malı bir emanet ise bu emanetin hesabı sadece devlete değil, topluma ve tarihe karşı da verilebilmelidir. Bu nedenle her vakıf, yıllık faaliyet raporu, bağımsız denetim raporu ve sosyal etki raporu yayımlamayı kurumsal kültürünün parçası hâline getirmelidir.

5. Özerklik, Kamu Otoritesi ve Patronaj Meselesi

Kadim tecrübede vakıf; sivil serveti devletin müsadere refleksinden muhafaza eden[18] ve sivil toplumu merkezi otorite karşısında yarı özerk bir güç odağı kılan en önemli kalkandır.[19] Ne var ki günümüzde; 'kamuya yararlı vakıf' statüsü, vergi muafiyetleri ve kaynak transferleri, vakıf-kamu ilişkilerindeki sınırları zaman zaman muğlaklaştırmaktadır.

Sivil alanın kendine özgü dinamiklerini koruması gereken vakıflar, bazı uygulamalarda kamu yönetimi ve yerel siyasetle ilişkilerinde yapısal bir geçirgenlik riskiyle karşı karşıya kalabilmektedir. Bu durum, dışarıdan bakıldığında rol bulanıklığı ve kurumsal bağımsızlığın zayıflaması şeklinde yorumlanabilir.

Vakıf kamu otoritesiyle iş birliği yapabilir; fakat kamu otoritesinin gölgesinde erimemelidir. Sermaye çevreleriyle temas kurabilir; fakat sermayenin aklama ve itibar aracına dönüşmemelidir. Siyasi çevrelerle dirsek teması sağlayabilir; fakat herhangi bir parti aidiyetinin sivil bir uzantısı hüviyetine bürünmemelidir.

6. Emek, Yabancılaşma ve Vakıf: Dikey Hayırseverlikten Yatay Dayanışmaya

Bu panelin bir sendika çatısı altında gerçekleştiriliyor oluşu, vakıf mefhumunu emek, dayanışma ve kentsel ekosistem bağlamında yeniden yorumlamayı gerekli kılmaktadır. Bu topraklarda emek dayanışmasının en somut köklerinden biri Ahîlik teşkilatı[20] diğeri ise avârız vakıflarıdır.[21] Osmanlı'da mahal-

---

18 Halil İnalcık, "Capital Formation in the Ottoman Empire", The Journal of Economic History 29/1 (1969), 136.

19 Abdul Malik Ahmed Sayed, "Role of Awqaf in Islamic History", Idārat wa Tathmīr Mumtalakāt al-Awqaf, ed. Hassan Abdullah al-Amin (Jeddah: IRTI, 1989), 249-258.

20 Ziya Kazıcı, "Ahîlik", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/540-542.

21 Nasi Aslan, "Osmanlı Toplumunda Avârız Vakıfları ve İşlevi", Turkish Studi-

le ortak aklı ve esnaf tesanüdü olarak işleyen avârız vakıfları, zenginden fakire doğru tek yönlü bir lütuf mekanizması değil; yatay bir sosyal sigorta ve yardımlaşma ağıydı. Mahalleli ya da esnaf kendi arasında fon oluşturur; hastalanana, ticareti sekteye uğrayana, evlenene veya yangın gibi sarsıcı durumlarla karşılaşana, Müslüman olsun gayrimüslim olsun, bu fondan destek sağlardı.[22]

Bu açıdan bugünkü sendikal hareketin dayanışma aidatları ve grev fonları, kadim avârız vakıflarının modern tecellileri olarak okunabilir. Dolayısıyla vakıf, emekçiye yabancı bir patronaj kurumu değil; emeğin kendi içindeki dayanışma refleksinin tarihî bir biçimidir.

Bununla birlikte çağdaş pratiklerde bazı vakıf uygulamalarının, sermaye sahipleri açısından bir kurumsal itibar yönetimi aracına dönüşme riski de bulunmaktadır. Böyle bir yaklaşım, vakfı yatay dayanışma zemini olmaktan çıkarıp dikey bir hayırseverlik mekanizmasına indirger.

Yeni sivil vakıflar, veren el ile alan el arasındaki asimetrik ilişkiyi yeniden üreten yapılara dönüşmekten kaçınmalıdır. Vakıf kültürü, lütuf dağıtan bir patronaj ağı olmaktan ziyade emekçilerin omuz omuza verdiği katılımcı ve yatay bir dayanışma modeline yaklaşmalıdır. Bu bakımdan tercih edilmesi gereken yönelim, dikey hayırseverlikten yatay dayanışmaya geçiştir.

Bugün büyükşehirlerde yaşayan emekçiler uzun mesai saatleri, lojistik zorluklar, barınma krizi ve sosyal yalnızlık arasında sıkışmış durumdadır. Emekli olan bir işçi veya memur çoğu zaman kentin çeperlerinde kahvehanelere

---

es: Comparative Religious Studies 20/3 (2025), 797-810; Mehmet İpşirli, "Avârız Vakfı", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/108-109.

22 Ömer Hilmi Efendi, İthâfü'l-Ahlâf fî Aḥkâmi'l-Evkāf (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1307/1890), 10, 84.

veya televizyon karşısına hapsolmakta; genç çalışanlar ise paylaşımlı evlere, yüksek kiralara ve sosyal izolasyona maruz kalmaktadır.

Bu nedenle yeni sivil vakıflar bütçelerini sadece günübirlik yardımlara değil, emekçiler için nefes alma mekânlarına da ayırmalıdır. Çalışan anneler için vakıf destekli nitelikli kreşler, yeni mezun genç emekçiler için uygun maliyetli misafirhaneler, emekliler için tecrübelerini gençlere aktarabilecekleri dayanışma lokalleri ve mahalle kütüphaneleri kurulmalıdır.

7. Vakıf Ol Vâkıf Ol Çağrısı

Tarih boyunca vakıf müessesesini inşa eden şahsiyetlerin en belirgin vasfı, yaşadıkları topluma dair güçlü bir müşahede kabiliyetine sahip olmalarıydı. Toplumsal hayatı dikkatle izler, ihtiyaçları isabetle teşhis eder ve imkânlarını bu ihtiyaçlar doğrultusunda seferber ederlerdi. Merhum Fethi Gemuhluoğlu'nun "Vakıf ol, vâkıf ol" çağrısı, vakıf kurmanın yalnızca mal tahsisi değil, toplumsal sancılara dair derin bir vukufiyet gerektirdiğini veciz biçimde anlatır. "*Vakfın efdâli: Nâsın kenduye eşeddi ihtiyaç ile mutâç olduğu bir şeyi vakfetmektir*."[23] şeklinde özetlenebilecek fıkhî ve ahlakî düstur da tam olarak bu farkındalık noktasına işaret eder.[24] Günümüzde sivil vakıflara düşen sorumluluk da tarihî referansları kentleşme problemleri, emek sosyolojisi ve sosyal adalet ihtiyacıyla yeniden sentezlemektir. Vakıflar, modern kentin yalnızlaştırdığı bireyleri yeniden müşterek hayatın bir parçası kılmalı; dayanışma ağlarını çağın ihtiyaçlarına uygun biçimde örerek o zarif medeniyet harcını yeniden karmalıdır.

---

[23] "Vakfın en faziletlisi, insanların en fazla ihtiyaç duyduğu şeyin vakfedilmesidir."

[24] Ömer Hilmi Efendi, Osmanlı Vakıf Hukuku: İthâfü'l-Ahlâf fî Ahkâmi'l-Evkâf, haz. Mehmet Yavuz Kaya (İstanbul: Evkaf, 2020), 90.

8. Yeni Sivil Vakıfların İmkânları

Yeni nesil sivil vakıflar eleştirilirken, hakkaniyet ilkesi gereği bu yapıların sahip olduğu dinamizm, kurumsal esneklik ve toplumsal mobilizasyon kapasitesi de göz ardı edilmemelidir. Günümüz vakıfları, klasik seleflerine kıyasla operasyonel hız, esneklik ve uzmanlaşma gibi kritik avantajlara sahiptir. Afet durumlarında süratle mobilize olabilmeleri, dijital bağış ağlarını etkin kullanmaları, genç kuşaklarla kurdukları iletişim dili, mikro uzmanlık alanlarında derinleşebilmeleri ve uluslararası sivil ağlarla entegrasyon kabiliyetleri, bu yapıların teslim edilmesi gereken güçlü yönleri arasındadır. Dolayısıyla meseleyi "eski vakıf iyiydi, yeni vakıf kötü" şeklinde ele almak doğru değildir. Daha isabetli tez şudur: Bugünkü sivil vakıflar, kadim vakıf kültürünün ahlaki ve insani derinliğini modern yönetim ve teknoloji kapasitesiyle birleştirebildikleri ölçüde başarılı ve kalıcı olacaktır.

Unutulmamalıdır ki; Müslüman coğrafyalar içerisinde vakıf farkındalığını kurumsallaştırmak adına "Vakıflar Haftası" ilan eden, uluslararası sempozyum ve yarışmalar gibi entelektüel üretimlerle bu bilinci taze tutan yegâne ülke Türkiye'dir.[25]

Sonuç: Kadim Ruhtan Modern Kapasiteye Bir Yol Haritası

Bu tebliğin temel iddiası şudur: Vakıf müessesesi, geçmişte kalmış bir hayırseverlik hatırası değil; modern şehirleşmenin, yalnızlaşmanın ve sosyal adalet arayışının doğurduğu sorunlar karşısında bugün de çözüm üretebilecek canlı bir medeniyet imkânıdır. 5737 sayılı Vakıflar Kanunu ile çizilen hukuki çerçeve, her ne kadar modern vakıf hukukunun mal varlığı esasını koruma altına alsa da vakfın ruhunu ve toplumsal

[25] Ateş, İbrahim - Erdoğan, Abdülkerim. Vakıf Haftası I: 5-11 Aralık 1983. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1984.

dokudaki kurucu rolünü ihya etmek ve daha da önemlisi sürdürülebilir kılmak için tek başına yeterli değildir.

Bu nedenle ilk ihtiyaç, vakfı yeniden "süreklilik ilkesi" etrafında düşünmektir. Klasik vakıf felsefesinin merkezindeki te'bîd anlayışı, hizmetin kesintisizliğini ve kurumsal devamlılığını ifade eder. Günümüzde birçok vakfın akar merkezli kalıcılıktan bağış ve fon merkezli kırılganlığa kayması, vakfın tarihsel omurgasını zayıflatmaktadır. Çözüm, geleneksel akar mantığını çağın ihtiyaçlarına uygun, helal, şeffaf ve sürdürülebilir araçlarla yeniden üretmektir.

İkinci olarak vakıf, yalnızca yardım dağıtan değil, mekân kuran ve toplumsal ilişki üreten bir kurum olarak yeniden konumlandırılmalıdır. Yeni nesil vakıf yapıları, mahalle ve semt ölçeğinde yalnızlığı azaltan, dayanışmayı görünür kılan; çalışanların, gençlerin ve yaşlıların nefes alabileceği müşterek alanlar oluşturarak sosyal yardımı sosyal restorasyona dönüştürmelidir.

Üçüncü olarak vakfın meşruiyeti, artık yalnızca hukukî tescilden değil, şeffaflık, hesap verebilirlik ve çoğulcu yönetişim kapasitesinden beslenmektedir. Yönetim yapılarında liyakat, uzmanlık, kadınların ve gençlerin temsili güçlendirilmeli; bağımsız denetim ve sosyal etki ölçümü kurumsal kültürün doğal bir parçası haline gelmelidir. Kamu ile iş birliği yapılabilir; fakat bu iş birliği vakfın mali ve idari özerkliğini aşındırmamalıdır.

Son tahlilde mesele, kadim vakıf ruhunu modern dönemin kurumsal ve teknolojik kapasitesiyle mezcedebilmektir. İhsan, îsar, fütüvvet ve emanet gibi kurucu değerler; hız, uzmanlaşma, dijitalleşme ve etkili yönetişim imkânlarıyla buluştuğunda vakıf yeniden kurucu bir toplumsal güç haline gelebilir. "Vakıf ol, vâkıf ol" düsturu da tam burada anlam kazanır: Vakıf kurmak, sadece mal tahsis etmek değil; çağın yaralarını isabetle görmek ve onlara kalıcı çözümler üretmektir.

Türkiye, Müslüman coğrafyalar içinde bu kültürü kurumsal bir şuurla yaşatmaya çalışan öncü aktörlerden biridir. Bu öncü

konum, vakıf mirasını yalnızca tarihî bir hatıra olarak korumayı değil, onu bugünün kent sorunlarına cevap verecek şekilde yeniden yorumlamayı da gerekli kılmaktadır. Bu nedenle, yalnızlaşan kentleri dayanışan kentlere dönüştürmek istiyorsak vakfı, çağdaş şehir hayatının sosyal, mali ve ahlaki restorasyonuna ilham verecek kurucu bir model olarak yeniden düşünmeliyiz.

Sonuç olarak vakıf, maziye hapsedilmiş donuk bir kurum değil; modern zamanların sorunlarına cevap üretebilecek yaşayan bir toplumsal organizmadır. Onu imparatorluklardan, hanedanlardan ve devletlerden daha uzun ömürlü kılan o büyük sır; her dönemin ve coğrafyanın özgün şartlarında kendini yeniden üretebilme ve tarihsel varlığını tahkim edebilme kabiliyetidir. Bu tarihsel yenilenme gücü, vakfı bugün de şehirleşme, yalnızlaşma ve sosyal adalet sorunları karşısında kurucu bir imkân olarak düşünmemizi gerekli kılmaktadır. Bize düşen görev, bu kadim ruhun derinliğini modern çağın imkânlarıyla buluşturmak ve şehri yeniden müşterek bir emanet olarak kurmaktır.

Kaynakça

Akgündüz, Ahmet. *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatı'nda Vakıf Müessesesi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1996.

Argun, Selim. *Elit Yapılanmalar ve Güç Ağları: Ulemâ, Vakıf ve Osmanlı Devleti (1789-1839)*. İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2025.

Arsebük, Ahmet Esat. *Medenî Hukuk: Başlangıç ve Şahsın Hukuku*. 1 Cilt. İstanbul: Tan Matbaası, 1938.

Aslan, Nasi. "Osmanlı Toplumunda Avârız Vakıfları ve İşlevi". *Turkish Studies: Comparative Religious Studies* 20/3 (2025), 797-810.

Ateş, İbrahim. "Vakfiyelerde Duâ ve Bedduâlar". *Vakıflar Dergisi* 18 (1983), 5-54.

Ateş, İbrahim- Erdoğan, Abdülkerim. Vakıf Haftası I: 5-11 Aralık 1983. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1984.

Barkan, Ömer Lütfi. "Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Çalışmalar". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 23/1-2 (1962-1963), 239-296.

Barnes, John Robert. *An Introduction to Religious Foundations in the Ottoman Empire*. Leiden: E. J. Brill, 1986.

Çam, Mevlüt vd. *Osmanlı'dan Günümüze İlginç Vakıflar*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2023.

Hennigan, Peter C. *The Birth of a Legal Institution: The Formation of the Waqf in Third-Century A.H. Hanafi Legal Discourse*. Leiden-Boston: Brill, 2004.

Hodgson, Marshall G. S. "The Expansion of Islam in the Middle Periods". *The Venture of Islam*. 2 Cilt. Chicago: University of Chicago Press, 1974.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer. *Reddü'l-Muhtâr Ale'd-Dürri'l-Muhtâr*. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1412/1992.

İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrâhim. *el-Eşbâh ve'n-Nezâir Alâ Mezhebi Ebî Hanîfe en-Nu'mân*. thk. Muhammed Mutî' el-Hâfız. Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1403/1983.

İnalcık, Halil. "Capital Formation in the Ottoman Empire". *The Journal of Economic History* 29/1 (1969), 97-140.

İpşirli, Mehmet. "Avârız Vakfı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/108-109. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Kazıcı, Ziya. "Ahîlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/540-542. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Kazıcı, Ziya. *İslam Müesseseleri Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1996.

en-Nahhâs, Mahmûd Bey. *Mûcez fî Aḥkâmi'l-Evkāf*. Dımaşk, 1929.

Ömer Hilmi Efendi. *İthâfü'l-Ahlâf fî Aḥkâmi'l-Evkāf*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1307/1890.

Ömer Hilmi Efendi. *Osmanlı Vakıf Hukuku: İthâfü'l-Ahlâf fî Ahkâmi'l-Evkâf*. haz. Mehmet Yavuz Kaya. İstanbul: Evkaf, 2020.

Sayed, Abdul Malik Ahmed. "Role of Awqaf in Islamic History". Idārat wa Tathmīr Mumtalakāt al-Awqaf. ed. Hassan Abdullah al-Amin. 249-258. Jeddah: IRTI, 1989.

Şentürk, Mustafa. "Vakıf Kültürünün Kur'ân'daki Referansları". *İSTEM* 16 (2010), 143-160.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. *Vakıflar Kanunu (Kanun No. 5737)*. Kabul Tarihi: 20 Şubat 2008. Resmî Gazete 26800 (27 Şubat 2008).

Geçmişten Günümüze Vakıflar

Mevlüt ÇAM*

Giriş

Bir yönüyle, bir iyilik, merhamet ve şefkat müessesesi olan vakıf, diğer bir taraftan bir medeniyet tasavvuru ve harekâtıdır. İyilik ve merhamet bakımından, sadaka-i cariyenin en faziletlisi, erdemlisi ve getirisi kesintisiz olan hatta ölümle kayıtlı olmayan bir müessese olduğu gibi, medeniyet açısından yaşanılası şehirler imar eden, insanların maddi ve manevi refah ve huzurunu sağlamayı hedefleyen bir müessesedir.

Vakıf kurma davranışın arkasında herhangi bir mecburiyet veya zorlama değil, insanlığa karşı ferdi sorumluluk hissi, vicdani hizmet duygusu, diğer bir ifadeyle iyilik, şefkat, yardımlaşma, dayanışma ve sair dini ve kültürel değerler yatmaktadır. İslam hukukuna göre kurulan vakıfların iki önemli unsuru vardır: Bunlardan birincisi, bizzat insanların yararlanması için kamuya terk edilen bina ve müesseselerdir ki bunlara hayrât adı verilir. İkincisi ise bu müesseselerin ebedi olarak yaşama-

* Vakıflar Genel Müdürlüğü / Vakıflar Meclis Üyesi, e-posta: m.cam24@gmail.com.

sı ve topluma hizmet sunabilmesi için bırakılan gelir kaynaklarıdır ki bunlara da akarât denir.

Türk toplum ve devlet hayatının her alanında kendini bu kadar ağırlıklı olarak hissettiren vakıf müessesesini bu derece geniş hizmet ve faaliyet alanlarında başarıya ulaştıran ve insanları birbirleriyle yarış edercesine vakıf kurmaya sevk eden itici güç nedir?

Hayırsever insanların mallarını hiç tereddüt etmeden gönül rızası ile toplumsal hizmetlere aktarmalarının altında yatan sebep ve saiklerin başında hiç kuşkusuz İslâm Dini'nin emir ve tavsiyeleri ve örfün bu yöndeki teşvikleri gelmektedir.

Allah Kur'an-ı Kerim'de "Ümmetlerden her birinin bir yönü vardır, o ona yönelir, haydin, hep hayırlara koşun, yarışın. Her nerede olsanız Allah sizi toplar, bir araya getirir. Şüphesiz ki Allah her şeye kâdirdir".[1] "Kendiniz için önceden ne iyilik gönderirseniz, onu Allah katında daha üstün bir iyilik ve daha büyük mükafat olarak bulursunuz. Allah'tan bağışlama dileyin. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir".[2]

Hz. Peygamber bir hadis-i şerifinde "İnsanoğlu 'malım, malım!' der. Halbuki Âdemoğlunun yiyip tükettiği, giyip eskittiği ve sağlığında tasadduk edip gönderdiğinden başka kendisinin olan neyi var?",

Diğer bir hadiste ise "İnsanoğlu öldüğü zaman, bütün amellerinin sevabı da sona erer. Şu üç şey bundan müstesnadır: Sadaka-i câriye, istifade edilen ilim, kendisine dua eden hayırlı evlat" buyurarak sadakanın önemini vurgular.

Dini ve kültürel terminoloji içerisinde insanları vakıf kurmaya sevk eden bazı kavramları inceleyecek ve açıklayacak olursak, en sık karşılaştığımız kavramlar olarak şunlar karşımıza çıkar;

Birr: Birr kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de her türlü iyilik, ihsan, itaat, doğruluk, günahsızlık gibi manalarda kullanılmıştır. Ay-

---

1 Bakara 2/148.

2 Müzemmil 73/20.

nı kökten gelen berr ise hem "çok şefkatli ve kerem sahibi" anlamındadır.[3] Birr iman, ibadet ve ahlâka dair bütün iyi hasletleri kapsayacak genişlikte bir kavramdır. Bazı kavramlar gökten inen bazı kavramlar bütün sadece belli bir dinin mensuplarında değil değerli dostlar bütün insanlıkta, ufuk sıçraması gerçekleştirmiştir. Bütün insanlığın ufkunu aydınlatan, gökten inen kavramlar vardır. Bu "BİRR" kavramı, bir Kur'an kavramı olan "BİRR" kavramı tam da böyle bir kavramdır. Bu sadece bir kavram değildir. Bu bir dünya görüşüdür. Bu bir varlık anlayışıdır. Bu bir insan tasavvurudur aynı zamanda. "BİRR" kavramı sadece iyilik diye çevrilemez Türkçeye. Eğer "BİRR"i bir ummana benzetirsek, iyilik oradan aldığımız bir avuç su olur sadece. Aslında "BİRR" kavramı iyiliği ifade eden bütün mefhumları güzel ahlakı ifade eden insanlar arasındaki yardımlaşmayı, dayanışmayı ifade eden bütün değerleri içine alan çok temel bir kavramdır.

Kur'an-ı Kerim'de otuz iki yerde geçer. Saflık, arılık, duruluk, temizlik, ihlas ve samimiyet doğruluk iyilik anlamında kullanılan "BİRR" bütün bunları içine alan çok büyük bir kavramdır.

Çok enteresandır; Kur'an-ı Kerim'de "BİRR" ayeti diye bir ayet var. Adı "BİRR" ayeti. Müstakil "BİRR" ayeti yani. "BİRR"i bize anlatan bir ayet vardır. Otuz iki ayetin içinde müstakil bir ayet var ki biz ona "BİRR" ayeti diyoruz. Peki bu ayet bize neyi tarif ediyor? "BİRR"i tarif ediyor mu? Önce "BİRR"in ne olmadığını söylüyor. Sonra "BİRR"in ne olduğunu söylüyor.

"لَيْسَ الْبِرَّ اَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ" "Leyse"l-BİRRE entuvellu vücûhekum kıbele'l-maşrıkı ve'l-magrıbi" (Bakara Suresi 177. Ayet) yönünüzü, yüzünüzü doğuya ve batıya yöneltmeniz "BİRR" değildir. Yani sadece ibadetleri şekle indirgeyip sadece şekilleri yerine getirmeniz iyilik/erdem değildir. Sonra Ayet gerçek «BİRRİ» tek tek saymaya başladı. Bakara yüz yetmiş ye-

[3] Ali Toksarı, "Birr" *Türkiye Diyanet Vakfı Diyanet İslam Ansiklopedisi* 6. Cilt. (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992), 204.

dinci ayet. "BİRR" yani iyilik/erdem sizin yüzünüzü doğuya ve batıya çevirmeniz değildir; ancak iyilik Allah'a, ahiret gününe, Allah'ın meleklerine, Allah'ın kitaplarına, Allah'ın peygamberlerine gerçek anlamda iman etmektir, O çok sevdiğiniz mallarınızı yakınlarınızla, yetimlerle, miskinlerle, yolcularla, dilenmek zorunda kalmış ve özgürlüğünü kaybetmiş insanlarla, paylaşmanız, namaz kılmanızdır, zekat vermenizdir, sözünüzde durmanızdır, başınıza gelen musibetlere (hastalık ve savaş zamanlarında) sabretmenizdir. Bütün bunları yapanlar gerçek sadık/takva sahibi insanlardır"[4] buyurdu. İşte Yüce kitapta zikredilen bu "BİRR" ayeti Vakıf medeniyetini de ortaya çıkaran ayetlerden bir tanesidir.

Bir başka "BİRR" ayeti daha var. O da doğrudan vakıf medeniyetinin inşasında Müslümanlara tarih sahnesinde süreklilik kazandıran ayetlerden bir tanesidir.

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّو "Len-tenalü'l-BİRR'a hatta tunfiku mimma tuhibbun", "En sevdiğiniz şeyleri Allah yolunda infak etmedikçe siz gerçek "BİRR"e ulaşamazsınız, iyiliğe ulaşamazsınız".[5]

İhsan: "Güzel olmak" mânasına gelen hüsn kökünden türetilmiş bir mastar olup genel olarak "başkasına iyilik etmek" ve "yaptığı işi güzel yapmak" şeklinde kısmen farklı iki anlamda kullanılmaktadır. İhsanda bulunan kişiye muhsin denir.[6]

Hz. Ali, "İnsanlar işlerini ihsanla yapmalarına göre değer kazanır" derken bunu kastetmiştir. Allah'ın yarattığı her şeyi ihsanla yarattığını bildiren âyette de (es-Secde 32/7) ihsan kavramı bu anlamdadır. Ahlâk literatüründe ihsan genellikle, "iyiliklerde farz olan asgari ölçünün ötesine geçip isteyerek ve severek daha fazlasını yapmak" manasında kullanılır.

Merhamet: Yaratıcı tarafından fıtrî olarak ihsan edilmiş bir

---

4 Bakara suresi, ayet: 177.

5 Âl-i İmran suresi, ayet: 92

6 Mustafa Çağrıcı, "İhsan" *Türkiye Diyanet Vakfı Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000), 21/544.

bahşiş ve doğal bir histir. Merhamet insandaki gurur, kibir, bencillik ve sadece kendine muhabbet etmeyi ortadan kaldırır ve bütün cinslerine ve yaratılanlara muhabbeti geliştirir. Merhamet tabi bir his olduğu halde sahibini kanunlar, ahlak ve adetler gibi sonradan edinilmiş faziletlerden daha ziyade iyiliğe sevk eder. Esasen merhamet ilâhi vasıflardan olup, asıl manası dünya ve ahiret için her türlü meberrâtı kapsayan ve her nevi kötülükten beri ve hiçbir gün, ay, yıl, süre ve zamanla kısıtlanması imkânı olmayan yüce bir duygunun adıdır. Diğer bir ifadeyle merhamet; Şîkeste dilleri tamir için yaratılmış manevi bir merhemdir.

Şefkat: Şefkat kelime manası olarak; korumak, esirgemek, bir kimseyi görüp gözetmek manasındadır. Şefkatte mahiyeti itibariyle yaratıcının istediklerine bahşettiği tabii ve ruhî bir ihsandır. Bu sebeple Allah'a tazim ve yarattıklarına şefkat ve merhamet oldukça yüce ve değerli bir haslettir. Gurur, kibir, ego, iktidar, hırs, güç, zulüm ve israfta sınır tanımayan günümüz dünyasına bakmamız, şefkat ve merhametin ne derece ulvi bir haslet ve ihsan olduğunu anlamak için yeterli olacaktır.

İn'âm: Sözlükte "ihsanda ve lütufta bulunma, iyilik etme" manasına gelir. Osmanlılar'da ilim ve sanat erbabına, dinî zümre mensuplarına, fakirlere, Haremeyn ileri gelenlerine ve halkına, hanedana mensup şehzade ve sultanlara, devlet görevlilerine, yabancı hükümdarlara ve bunların yakınlarına, elçi ve misafirlere takdir, taltif ve teşvik etmek veya ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla verilen bahşiş, hediye ve maddî desteği kapsayan genel bir anlam kazanmıştır.

Sadaka: Sözlükte "(haber) gerçek olmak; doğruluk" gibi anlamlara gelen **sıdk** kökünden türeyen sadaka kelimesi (çoğulu **sadakāt**), Allah'ın rızasını kazanmak için ihtiyaç sahiplerine yapılan gönüllü veya dinen zorunlu maddî yardımları, bu çerçevede verilen para ve eşyayı ifade eder. Sadaka vermeye tasadduk denilir.[7]

---

[7] Ali Duman, "Sadaka" *Türkiye Diyanet Vakfı Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul:

Görüldüğü üzere Vakıflar İslam'ın ana kaynaklarında yer alan, birr, tasadduk, sadaka, in'am, ihsan kavramlarında karşılığını bulan bir eylemdir.

Vakfiyelerde; sadaka-i cariyenin en faziletlisi, en tamam olanı, en kemal bulmuş olanı ve getirisi kesintisiz devam edecek olanı, sevabı ve getirisi ölümle dahi sınırlı olmayanı olarak tarif edilen vakıf uygulamasının ana esaslarını Allah'ın emirleri ile o emirlerin en mükemmel uygulayıcısı Hz. Peygamberin tavsiyeleri ve uygulamaları oluşturur.

Teâvün: "Yardım etmek" anlamındaki avn kökünden türeyen teâvün ve muâvene "yardımlaşma" mânasında en sık rastlanan kelimelerdendir. İâne ve maûnet kelimeleri de "yardım etmek" mânasında kullanılır. Yardım eden kimseye muîn, birinden yardım istemeye istiâne, kendisinden yardım istenen kişiye müsteân denir. Teâvün (yardımlaşma) insanların birlikte yaşamasının en tesirli amillerinden birisidir. Eski adıyla Teavün yeni adıyla yardımlaşmaya tevhit ve infâkın terkibi desek hata etmiş sayılmayız.

Tesânüd: Sözlükte "dayanmak, yaslanmak" anlamındaki sened kökünden türeyen tesânüd "dayanmak, yaslanmak" (istinâd) anlamlarına gelir. Dilimizde "dayanışma" kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır.

Ayrıca tezâhür (sırt sırta verme), tenâsur (yardımlaşma), tedâmün (birine destek verme), teâlüf (kaynaşma), teâhî (kardeşlik bağı oluşturma), tevâsül (birbiriyle ilişki kurma) vakfiyelerde geçen birbirine yakın kavramlardır.

Görüldüğü üzere Vakıf uygulamasının ana kaynağı İslam'ın emir ve tavsiyeleri olmakla beraber, bazı kavramların örfte de karşılığı vardır. Aşık Paşa tarihinde padişahların veya yöneticilerin mal biriktirdikleri ancak bu malların zaman içerisinde biriktirene yar olmadan başlarına türlü türlü haller geldiği

Türkiye Diyanet Vakfı, 2008), 35/383.

belirtildikten sonra şu ifade yer alır "MAL ODUR Kİ, HAYRA SARF OLA". Ve devamında ise şu kıssa anlatılır: Ariflerden birine sordular "Padişahlara hazine gerek midir?" dediler. Arif cevap verdi kim "Bir asıl hazine vardır, ol gerektür" ve sordular kim "ne asıl hazinedir" arif aydür "reayaların hayır duaları padişahlara hazinedir" dedi. Yöneticilerin çok sayıda vakıf kurmaları üzerine "en-nâsü alâ sülûki mülûkihim" yani "insanlar meliklerinin/yöneticilerinin yolu üzeredir" düsturunu benimseyerek hamiyyet-perver ahali de on binlerce vakıf kurmuştur.[8]

Medeniyet Tasavvuru Bağlamında Vakıflar

Vakıflar başlangıçta ferdi ihtiyaçların giderilmesi amacıyla ortaya çıkmışken daha sonraları, bu müesseseye ilgi gösteren milletlerin sosyo-kültürel yapısı, ihtiyaçları, eğilimleri ve zenginliklerine göre gelişerek hayatın her safhasında yerini almıştır.[9] Özellikle Osmanlı'lar da, hem ferdi hem de devleti ilgilendiren bir yaşam biçimi haline gelmiştir.[10] Bu sayede eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, bayındırlık, ulaşım ve güzel sanatlar gibi, toplumun insani hasletlerini geliştirerek, onu başarıya ulaştıracak bir sektörün kurucusu ve işleticisi olmuştur.[11]

Genel olarak günümüze kadar ulaşan, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerine ait vakfiye ve vakıf belgelerine göz attığımızda ictimai olarak vakfın iki hizmet alanı olduğunu görürüz. Bunlardan birincisi; insanın bedenine hizmet, diğeri ise insanın ruhuna hizmettir. Osmanlıda fethedilen bir bölgede öncelikle vakıflar kurulur, kurulan vakıflar eliyle o yörenin şehirleşmesi ve insanların sağlıklı bir şekilde yaşatılması amacıyla

---

8 Ali Bey neşri, s. 197-198.

9 Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi,* Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 145.

10 Esat Arsebük, *Medeni Hukuk I, Başlangıç ve Şahsın Hukuku* (İstanbul: Tan Matbaası, Ankara Hukuk Fakültesi Neşriyat, 1938), 11/18.

11 Bahaeddin Yediyıldız, "Kültür ve Yenileşme", *Türk Kültürü* 20/231 (Ankara Ankara 1982), 525-542.

temel ihtiyaçları olan, su, temizlik, yol, kaldırım, çarşı, hamam gibi yapıların bina ve inşa edilirdi. Zira Osmanlı vakıf kurucularının hedefi vakfiyelerinde belirttikleri üzere "yaşanılası şehirler imar ederek, insanların gönlünü şenlendirmektir"[12];veya "aklı rahat gönlü dingin" nesiller yetiştirmektir"[13]. Dolayısıyla vakıf hizmet anlamında bir yönden medînelilik (şehirlilik) ve medenilik harekâtıdır.

Vakıflar imar ve ihya eylediği şehirler göz önünde bulundurulursa bir yönüyle imar, inşa, zarafet ve ihya harekâtı olduğu gibi diğer bir yönde de merhamet ve şefkat harekatıdır. Bir başka açıdan vakıflar için "İslam Medeniyet Tasavvuru" da diyebiliriz. Zira tarihimizde fethedilen coğrafyalar mahallinde kurulan vakıflar tarafından imar ve ihya edilmekteydi.

Muhtelif devirlerde kurulmuş olan İslam Devletleri fethettiği şehirleri ve beldeleri kurdukları vakıflar vesilesiyle ihya, inşa ve tamir ettikleri gibi önceki medeniyet dönemlerinde kurulmuş eserleri muhafaza ederek daha da fonksiyonel hale getirerek büyük İslam Medeniyetinin de devamlılığını sağlamışlardır. Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Devleti yine vakıflar eliyle yeni şehirler, beldeler kurarak ahalinin rahatı için büyük çaba sarf etmiştir. Kendisinden önceki İslam medeniyetleri ve diğer medeniyetlerden aldığı kültürel miraslara sahip çıkarak bunları daha da geliştirmiştir.

"Medeniyet Tasavvuru" bağlamında Osmanlı Döneminin ve Dünya tarihinin dönüm noktalarının en önemlilerinden birisi olan İstanbul'un fethinin fâtihi Fatih Sultan Mehmet Han'ın vakfiyelerinin incelenmesi ve değerlendirmesi oldukça önemlidir.

Gerek Fatih Sultan Mehmet gerekse daha önce vakıf kurmuş padişahlar, vakfiyelerinde kendilerini birçok sıfatlarla tanımlar-

---

12 VGMA D. 1386, s.36, Fatih Sultan Mehmed Vakfiyesi.

13 VGMA, D. 1388, s. 1. Kanuni Sultan Süleyman Vakfiyesi.

ken bunlardan en fazla vurgu yaptıkları kendilerini, "Nâşırü'l-birru ve'l-ihsân", "İslamın sineleri sulayan, adaletini yayan, dinin ve müslümanların hamisi" kişiler olarak tavsif etmektedirler, Vakfiye metninde yer alan bilgilere göz atacak olursak Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul ile ilgili 4 önemli hedefi bulunduğunu anlayabiliriz.

1. Dünyanın neresinde olursa olsun ilim ehli, sanayi ve meslek erbabını İstanbul'a toplamak,

2. Toplanan ilim erbabı ehli sanayi ve meslek erbabının çalışmalarıyla İstanbul'u yaşanabilir medeni ve modern bir şehir haline getirmek,

3. İstanbul'u bilgi, ilim ve ulemanın merkezi haline getirmek,

4. Böylece aklı rahat, gönlü dingin nesiller yetiştirmek.

Fatih Sultan Mehmet'in vakfiyesinde fetihler küçük cihat, şehri imar, inşa ve ihya, aklı ve gönlü dingin nesiller ve her alanda müreffeh bir toplum yetiştirmek ise büyük cihat olarak değerlendirilmektedir. Bütün bunlar genel olarak vakıfların yazılı hukuki bir metin olmasının ötesinde birer "medeniyet tasavvuru" vesikası olarak ele alınmasının daha doğru olacağını ortaya koymaktadır.

Tarihi Süreçte Vakıfların Hayrat Eserleri

Dini Yapılar: Cami, Mescid, Darulhadis, Darulkurra, Darulhuffaz, Hangah, Tekke, Türbe, Namazgah, Musalla.

Eğitim Kurumları: Sıbyan Mektebi, Mekteb, Medrese, Muallimhane, Darulhadis, Kütüphane.

Sağlık Kurumları: Daruşşifa (Hastane), Bimaristan, Tabhane, Miskinlerevi, Edviyeci (Eczane).

Sosyal Yapılar: İmaret, Aşevi, Dullarevi, Han, Hamam, Çeşme, Şadırvan, Sebil, Suyolu, Su Kemeri, Köprü, Su Bendi, Suyolu, Kaldırım, Kayıkhane, Kuşevi, Mezarlık, Şehitlik, Mesire Alanı, Spor Alanları.

Merhamet ve Şefkat Bağlamında Vakıf Hayrat Yapılarda Sunulan Hizmetler

Dini Hizmetler

a. Vakıflar yoluyla vücuda gelen mescit, cami, tekke, zaviye, hangâh, türbe, namazgah, musalla gibi hayrat eserler ile hayrat eserlerin müştemilatları olan ve bu eserlerin bünyelerinde bulunan avlu, şadırvan, çeşme, yunak, v.c gibi yapılar.

b. Yapılması mutat olan beş vakit, namaz, Cuma Namazı, Teravih ve sair ibadetler, dini, ahlaki, edebi eğitim hizmetleri.

c. Cami, mescit ve tekkelerde Ramazan aylarında ve mübarek gün ve gecelerde (Ramazan ve Kurban Bayramları, Regaib, Berat, Mevlit, Mirac, Kadir geceleri ve Muharrem ayının ilk günleri olan aşure günleri) yapılan kurban kesilerek ahaliye ikram edilmesi, Ramazan ayında fakir ve gurebaya çörek, pide ve sair ihtiyaçları için nakit para yardımı, hapishanede bulunan kimselere yemek ve tatlı ikram edilmesi, Ramazan ayında okunan mevlit, temcit ve kasidelerin akabinde iftar veya teravih sonrasında ahaliye ve fukaraya yemek, kahve, karpuz, şerbet, güzel koku, temiz su ikramları, Muharrem ayında Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin başta olmak üzere bütün şehitlerin ruhları için aşure, kahve, su ve güzel koku ikram edilmesi dualar, kasideler ve Kur'an-ı kerim okunarak bu gecelerin değerlendirilmesi.

d. Tekkelerde gerek dervişlere, miskinlere, garip, fukara ve yolculara sunulan yeme-içme ve konaklama hizmetleri, Ramazan ayı ve bayramı, kurban bayramı, mübarek gün ve gecelerde mevlit, hatim, aşır okunması ve zikir gibi faaliyetlerin akabinde ahaliye ve fukaraya yeme-içme, tatlı ikram edilmesi,

e. Tekkelerde yatılı olarak hastalara bakım hizmeti verilmesi.

Eğitim Hizmetleri

Vakfiyelere göre eğitim hizmeti veren kuruluşlar; Medrese, Tıp Medresesi, Mektep, Sıbyan Mektebi, Muallimhane, Dârulkurrâ, Dârulhadîs, Dârulmuallimin, Dâruttalim, Kütüphâne.

Medreseler genel olarak dini, beşerî/sosyal bilimler, hukuk ve fen bilimlerinin okutulduğu eğitim kurumlarıdır. Tıp Medreseleri ise tıp, eczacılık ve ilaç üretimi gibi sağlık alanlarında hizmet veren kurumlardır. Bunlar genel bir tasnif olup, yine vakfiyelerde tamamen dini hizmet verilen mektep veya medreselere ya da adı darulkurra, darulhadis şeklinde zikredilip de hem dini hem beşerî ve hem de fen ilimlerin birlikte veya ayrı ayrı okutulmasının şart kılındığı kurumlara da rastlamak mümkündür.

Mutat olarak yapılan eğitim hizmetleri haricinde vakıf şefkat ve merhametle ifa edilen eğitimle ilgili hizmetler;

a. Burs hizmeti; vakıf mektep, medrese ve diğer eğitim kurumlarında yatılı olarak veya gündüzlü olarak devam eden öğrencilere sunulan bir hizmet olup, çok sayıda vakıfta yer almaktadır. Burs oranları vakfın maddi gücüne ve gelirlerine göre farklılık arz etmekte bazı vakıflarda kişiye verilecek burs miktarı belirtilmekte bazı vakıflarda ise yatılı kalınan odaya göre ücret tayin edilmektedir.

b. Yurt hizmetleri; çok sayıda vakıfta talebeye yatılı olarak kalma imkânı verilmektedir.

c. Kırtasiye ve hat araç ve gereci yardımı (mürekkep, kalem, kâğıt, hat meşk etmek için gerekli malzeme ve sair ihtiyaç).

d. Giyim yardımı (Hocaların, Asistanların/Yardımcıların ve Öğrencilerin Ramazan, Kurban bayramlarında veya öğretim dönemi başlangıcında baştan ayağa giydirilmesi)

e. Cilt ve tamir hizmetleri (Öğrencilere hizmet veren kütüphanelerde bulunan kitapların cilt ve bakım hizmetlerinin yapılması, kütüphanelerin her türlü döşeme, bakım-onarım ve sergi hizmetlerinin yerine getirilmesi).

f. Gıda hizmetleri (Yatılı veya gündüzlü öğrencilerin yeme-içme giderlerinin karşılanması ya da vakfa bağlı imaret ve aşevlerinde yeme-içme hizmetleri sunulması, mevsiminde talebeye kiraz, üzüm, karpuz v.s gibi mevsim meyveleri ve kuruyemiş ikramları).

g. Öğretmen ve Hocalara lojman imkânı sunulması

h. Müteferrik hizmetler (Öğrencilerin abdest alması için sıcak su ısıtılması, İstanbul'da denizyolunu kullanan öğrencilere kayık ücreti verilmesi, öğrencilere temiz su içirilmesi, Hoca ve öğrencilerin uygun mevsimde pikniğe götürülmesi, öğrencilere özel yemek (göğe ç) ikramı, çalışkan öğrencilere teşvik bursu verilmesi v.s).

Sosyal Hizmetler

a. Konaklama ve yeme içme hizmetleri. (Selçuklu ve Osmanlı döneminde kurulmuş çok sayıda vakfiyede vakıf han, kervansaray, misafirhane, zaviye, imaret gibi yapılarda zengin, fakir, tüccar, miskin, yolcu, âyende ve revende (gelip geçen, bir şekilde yolu düşen) insanlara konaklama ve yeme-içme hizmetleri verildiği, verilen yemeklerin detaylı şekilde tarif edildiği vakfiyelerden anlaşılmaktadır. Vakfiyelerde konaklama süresinin ilk üç gününde herhangi bir ücret alınmayacağı (hastalık, hava şartları gibi zaruret halleri dışında) ve diğer günlerde ücretsiz konaklamanın mütevelli veya mütevellinin yetkilendirdiği kişinin iznine tabi olacağı hüküm altına alınmaktadır. Ayrıca imaretlere hangi dine ve ırka mensup olursa olsun bütün insanların gelebileceği hüküm altına alınmaktadır. Ayrıca vakfiyelerde, imaretlerde ve konaklama müesseselerinde günde sabah ve ikindi sonrası olmak üzere iki vakit yemek çıkarılacağı, imarete akşamdan sonra gelenlere ise peynir, ekmek, bal ve süt gibi yiyeceklerin ikram edileceği belirtilmektedir).

b. Özel hizmetler (Vakıflara bağlı imaretler veya hanların yanında "tabhane" denilen özel evler yapılır buralarda önemli devlet görevlileri ile özel bakım gerektiren hasta insanların bakımı yapılırdı).

c. İmaret, han, kervansaray, misafirhane, tabhane gibi vakıf eserlerde görev yapan imaret şeyhi, kilerci, ambarcı, dövücü (buğday, pirinç v.s.), habbaz (ekmekçi), aşçı, bulaşıkçı, temizlikçi, zaviyedar, şerbetçi, kâtip, muhasebeci, hasta bakıcı gibi

görevlilerin ücretlerinin ödenmesi) ve söz konusu eserlerin bakım-onarım, sergi, ışıklandırma ve ısıtma giderleri.

d. Subendi, suyolu, su kanalı, çeşme, şadırvan, sebil, su kuyusu, tulumba, karlık, buzluk, köprü (ahşap, kargir), kanal, lağım, suyolu, su bendi gibi yapıların bakım-onarım giderleri,

e. Dullar evi, Yetimhane gibi yapılar, söz konusu yapıların bakım-onarım ve görevli giderleri,

f. Kaldırım döşenmesi, yol yapılması, mezarlıkların bakım onarımları, lağım temizliği,

g. Fakir genç kızlara çeyiz yardımı yapılması, bekar ve yetimlerin evlendirilmesi, evlenen kölelere yardım yapılması, dul kadınlara yiyecek, giysi ve sair yardım yapılması, vakfın bulunduğu mahalle ahalisinin ve fakirlerin pikniğe götürülmesi, Ramazan ayında, bayramında, kurban bayramı günlerinde ve mübarek gün ve gecelerde kurban kesilerek fakirlere et ikram edilmesi, Ramazan ayında fakir ailelere çörek ve pide parası verilmesi, yaşlı hamallara yardım edilmesi, deniz kazalarında vefat edenlerin ailelerine yardım yapılması, fakir ve gariplere kömür yardımı yapılması, Âmâlara yardım, mahpuslara Ramazan ayı boyunca, kurban bayramı ve mübarek gün ve gecelerde tatlı ve yemek ikramı, cami veya vakıf eserler civarında dolaşan mecnun ve meczuplara mevsim meyveleri ikramı, fakirlerin kuyularının bakım-onarımları,

h. Kuru gıda ve sıcak yemek hizmetleri,

i. Hayvanlara yiyecek verilmesi, güvercin kulesi yaptırılması vs.

j. Müflis ve borçlu tüccarlardan hapishanede yatanların borçlarının ödenerek salıverilmesi,

k. Ahalinin dükkânlarının, bağ ve bahçelerinin korunması amacıyla sunulan güvenlik hizmetleri,

l. Şehit kabirlerinin düzenlenmesi ve şüheda ruhu için çeşme yapılması, fakir ve gariplere ikramlar.

m. Ağaç dikilmesi, çevre temizliği ve çevre düzenlenmesi.

n. Hanımlar için misafirhane yaptırılması ve yeme-içme imkânı sağlanması,

o. Borçlu ve mahpuslara yardım edilmesi,

p. Yetimhane yaptırılması ve yetimhanelerde verilen hizmetler,

q. Mahalle ahalisinin vergilerinin ödenmesi, mahalledeki kamunun kullandığı yolların, misafirhanelerin, mezarlıkların, çeşmelerin, kaldırımların, suyolu ve lağımların bakım-onarım, görevli ve sair giderleri, cenaze teçhiz tekfin hizmetleri,

r. Miskinler tekkelerinde bulaşıcı hastalık taşıyan kimselere yeme-içme ve barınma imkânı sağlanması,

s. Ahaliye ihtiyaçlarını görmeleri için kazan ve diğer eşyaların ödünç verilmesi,

t. Ramazan gecelerinde ve sair mübarek gecelerde cami cemaatine karpuz ve şerbet ikram edilmesi (mevsim şartlarına göre),

u. Mahalle, sokak, çarşı gibi mahallerde temizlik hizmetleri,

v. Donanmaya yardım,

w. Gazilere mesken ve silah, at ve savaşla ilgili alet yardımı,

x. Askere harçlık verilmesi,

y. Musiki hizmetleri,

z. Sefere çıkan askerler, padişahın adaleti, devletin bekası, ahalinin selameti için dua edilmesi,

aa. Müslüman esirlerin kurtarılması.

Sağlık Hizmetleri

a. Sağlık hizmeti sunulan hastane, şifahane, bimaristan gibi yapıların bakım-onarım, ışıklandırma, ısıtma ve hastane ve odalarının yatak, perde ve tefrişatı giderleri.

b. Hastaların yeme içme giderleri, durumuna göre özel (diyet) yemek pişirilmesi,

c. Hastaların ilaç ihtiyaçlarının karşılanması,

d. Ayakta tedavi gören hastalara ücretsiz ilaç verilmesi,

e. Fakir hastalara nafaka desteği verilmesi ve cenaze techiz ve tekfin hizmetleri,

f. Hasta refakatçılarına veya yakınlarına giyecek ve yiyecek hizmeti verilmesi.

Harameyn Hizmetleri

a. Haremeyn'de (Mekke, Medine) bulunan (imaret, darüşşifa, misafirhane, ribat, çeşme, su kuyusu, kütüphane, mekteb, medrese gibi) vakıf hayrat yapılan bakım-onarım, ışıklandırma, tefrişat ve görevli giderleri,

b. Mekke'de bulunan Kâbe'nin örtü giderleri,

c. Haremeyn görevlileri, oradaki birtakım hizmetler ve fakirlere ikram için surre gönderilmesi,

d. Balkanlar ve Anadolu'dan hacca gidecekler için yol güzergâhlarında sunulan konaklama, yeme-içme, sağlık, yol güvenliği hizmetleri,

e. Haremeyn fukarası ve hacılara sunulan konaklama, yeme-içme, giysi yardımı, ayni ve nakdi yardımlar,

f. Hac yolunda hastalananlara bakım ve taşıma hizmetleri,

Sonuç

Bu sebeple geçmiş medeniyetlerimizin şekil ve ruh vererek meydana getirdiği, insan merkezli bir nizamın adı olan vakıf; aynı zamanda "hayırda yarışma" emr-i ilâhisinin gereği olarak dayanışma ve yardımlaşma ruhunun ortaya koyduğu muazzam bir teşkilattır veya teşkilatlar bütünü olup, dinimizin ve medeniyetimizin uygulamaları doğru bir şekilde anlaşılarak günümüzde anlatılması ve ulvi hasletlerin yeniden vücut bulması ve uygulanabilir hale gelmesi büyük önem taşımaktadır.

Sonuç olarak İslam Medeniyetlerinin en önemli belgelerinden olan vakfiyelerde günümüzde toplumumuza rehberlik edecek, günümüz insanına aslî değerlerinin ne olduğunu gösterecek, dinimiz ve milletimiz için sağlam temeller oluşturabilecek, dini, ilmî, irfânî, ahlâkî, ictimâi, mimârî meselelerde, şefkat ve merhamet bağlamında toplumun önünü açа-

bilecek çok fazla uygulama örneği sunabilecek çok kıymetli bilgiler mevcuttur. Bu sebeple bu vesikaların çok husus var ki hususları derununa inerek inceleyebilirsek ve doğru bir şekilde yeni nesillere aktarabilirsek yeni bir medeniyet tasavvurundan bahsedebiliriz.

Bu işe yüzyıllardır eğitim, sağlık, dini, kültürel, beledi hizmetler ve sosyal hizmetler alanında hizmet sunan, şehirler ve beldeler imar eden vakıfların ana belgelerinden başlamak gerektiği kanaatindeyiz. Ayrıca İslam'ı, fethi, Fatihi anlamak için ecdada ait birincil kaynaklar konumunda olan vakfiyelerin derununa inilerek ecdadın dini anlayışlarını ve uygulamalarını, peygamber algısını, dinin gereği olarak insanı merkeze koyan ve onun madden ve manen refahını amaç edinen mazimize ait medeniyet tasavvurunu doğru anlayıp belki maziyi temel alarak yeni bir medeniyet tasavvuru inşa etme çabalarına girişebiliriz. Zira geçmişi idrak etmeden yeni bir medeniyet tasavvurundan söz etmenin eksik olacağı kanaatindeyiz. Yazımızı Kanuni Sultan Süleyman ve Mustafa Paşa vakfiyelerinde yer alan beyit ve dörtlüklerle bitirelim.

Kanuni Sultan Süleyman Vakfiyesinde;

Şüphesiz eserler banilerinin himmetini hikâye eder",
Devlet ânın ki cihanda eser-i hayr kodu
Eseridir kişinin nâm u nişandan eser.

Mustafa Ağa ise vakfiyesinde;

Bu dünya bir harab-âbad menzildir ki her saat
Konar göçer nice kimse ne rah ne rehber peydâ

Nice Mîr u Vezîr ile şehinşehler gelip gitmiş
Birinin adı anılmaz ne leşker ne haber peydâ

Velî ashâb-ı hayrâtın unutulmaz gider nâmı
Zamân-ı kudretinde çünkim eylerler eser peydâ

Ekler

Fatih Sultan Mehmet Han Ayasofya Vakfiyesi Giriş Sayfası/VGM Arşivi.

Sultan Murad Han-ı Evvel Vakfiyesi Kadı Onay Kısmı/İst. Üni. Kütüphanesi.

Yakup Bey Medresesi/Amasya

II. Mahmut Nusretiye Câmi-i Şerifi/İstanbul.

Kaynakça

Arsebük, Esat, *Medeni Hukuk I, Başlangıç ve Şahsın Hukuku*, İstanbul: Tan Matbaası, Ankara Hukuk Fakültesi Neşriyat: 11/18. 1938.

Çağrıcı, Mustafa "İhsan" *Türkiye Diyanet Vakfı Diyanet İslam Ansiklopedisi* 21. Cilt. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000.

Duman, Ali, "Sadaka" *Türkiye Diyanet Vakfı Diyanet İslam Ansiklopedisi* 35. Cilt. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2008.

Öztürk, Nazif, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları. 1995.

Toksarı, Ali, "Birr" *Türkiye Diyanet Vakfı Diyanet İslam Ansiklopedisi* 6. Cilt. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992.

Yediyıldız, Bahaeddin, "Kültür ve Yenileşme", *Türk Kültürü*, yıl 20, sayı 231, Ankara, 1982, s. 1-18.

Fıkhî ve İktisadî Açıdan Yeni Vakıf Modelleri

Murat ŞİMŞEK*

I. Arka Plan: Tarihten Bugüne Vakıf

Tarihten günümüze İslam dünyasının tümünde toplum için hayati öneme sahip olan pek çok hizmet, vakıf sistemi sayesinde sağlanmıştır. Vakıf sisteminin tarih boyunca sağlık, eğitim, bayındırlık, sosyal yardım ve dayanışma gibi çok çeşitli alanlarda üstlendiği hizmetler, kapsamı ve sürdürülebilirliği bakımından modern iktisat literatürü açısından dikkat çekici bir kurumsal tecrübe olarak değerlendirilmektedir. İktisadi açıdan değerlendirildiğinde tarih boyunca vakıf sistemi kamu hizmetlerinin önemli bir bölümünü finanse ederek devletin harcama yükünü hafifleterek bütçe açıklarını ve kamu borçlanma ihtiyacını azaltmıştır. Bu durum devletin finansman talebinin faiz oranları üzerindeki yukarı yönlü baskısını sınırlandırmış ve özel sektör yatırımlarının dışlanmasını önleyerek ekonomik büyümeye elverişli bir ortamın oluşmasına katkı sağla-

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İslam Ekonomisi ve Finansı Enstitüsü, orcid.org/0000-0002-3496-7872; murat.simsek@marmara.edu.tr.

mıştır. Tarihî süreçte vakıflar faaliyet gösterdikleri toplumlarda eğitim, sağlık, bayındırlık ve sosyal yardım gibi temel kamu hizmetlerinin önemli bir kısmını finanse ederek devletin harcama yükünü azaltmıştır. Böylece kamu borçlanma ihtiyacını ve buna bağlı olarak faiz oranları üzerindeki baskıyı hafifletmiş, özel sektör yatırımlarını teşvik ederek ekonomik büyümeye katkı sağlamıştır. Ayrıca vakıf sistemi servetin gönüllü transferini mümkün kılan yapısı sayesinde gelir dağılımının dengelenmesinde önemli bir işlev üstlenmiştir. Bağış mekanizması aracılığıyla vergi politikalarının ulaşmakta zorlandığı yeniden dağıtım fonksiyonunu etkin biçimde yerine getirmiştir. Nitekim vakıf kurumunun yaygın biçimde işlediği toplumlarda kamu hizmetlerinin önemli bir kısmının vakıflar tarafından üstlenilmesi devletin vergi ihtiyacını azaltmaktadır. Vergi yükünün hafiflemesi ise hem üreticilerin hem de tüketicilerin tasarruf edilebilir gelirlerini artırmaktadır. Bunun yanında, daha düşük vergi yükü üretim maliyetlerini azaltarak toplam üretim hacminin genişlemesine ve ekonomik faaliyetlerin canlanmasına katkıda bulunmaktadır.[1]

Vakıf sistemi kamu hizmetlerinin finansmanına sağladığı katkı sayesinde tüketicilere yansıyan maliyetlerin azalmasına ve fiyat düzeyinin daha istikrarlı seyretmesine elverişli bir iktisadi zemin oluşturur. Ayrıca günümüzde birçok ülkede kamu hizmetlerinin sunumunda karşılaşılan finansman ve kapasite yetersizlikleri tarihî süreçte önemli ölçüde vakıf kurumu tarafından giderilmiştir. Bunun yanında vakıflar eğitim, sağlık, bayındırlık ve sosyal hizmetler gibi çeşitli alanlarda oluşturdukları kurumsal yapı sayesinde geniş bir istihdam alanı meydana getirerek iş gücü piyasasına da önemli katkılar sağlamıştır. Kamu hizmetlerinin önemli bir kısmının vakıflar tarafından üst-

[1] Murat Çizakça, *İslam Dünyasında Vakıflar* (Konya: Karatay Üniversitesi Yayıncılık, 2017), 11.

lenilmesi, bu hizmetlerin toplumun daha geniş kesimlerine etkin ve yaygın biçimde ulaştırılmasına da katkı sağlamıştır. Bununla birlikte vakıf sisteminin söz konusu iktisadî ve sosyal işlevlerini sürdürülebilir biçimde yerine getirebilmesi büyük ölçüde dürüst ve ehil mütevellilerin yönetimine bağlı olmuştur. Nitekim tarihî süreçte, yönetim zafiyetleri, idarî aksaklıklar ve değişen ekonomik şartlar sebebiyle vakıfların bu fonksiyonlarını yerine getirme kapasitesinin bazı dönemlerde zayıfladığı da gözlemlenmektedir.[2]

Tarihi süreçte vakıfların İslam eğitim ve iktisadına birçok yönden katkısı olmuştur. Hatta Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde eğitim ve sağlık neredeyse tamamen vakıf kurumları tarafından yürütülmüştür. Zaman ve mekâna göre farklılıklar içermekle birlikte ortalama bir öngörüye göre Osmanlı'da elde edilen vakıf gelirlerinin %28,16'sı eğitim ve öğretime, %30,75'i dini hizmetlere, %10,52'si sosyal hizmetlere, %6,50'si askeri alanlara, %14,51'i aileye mensup kişilere, %9,70'i vakıfların idaresine tahsis edilmiştir. Osmanlı mali sisteminde vakıfların devlet bütçesinin neredeyse üçte birini teşkil ettiği tahmin edilmektedir.[3]

İslam tarihi ve medeniyetinde vakıf adıyla asırlarca hayatiyetini sürdüren bu müessese kaynağını dini referanslardan alır. Kur'an-ı Kerîm'deki infak, ihsan ve birr kavramları çerçevesinde bağış, paylaşım ve iyiliğe davet çağrıları ile hadis-i şeriflerdeki infak ve sadaka-i cariye teşvikleri neticesinde İslam tarihinde bireysel ve kurumsal birçok vakıf ortaya çıkmıştır. "Sevdiklerinizden infak etmedikçe iyiliğe ulaşamazsınız" (Âl-i İmran, 3/92) ayetinde zikredilen "infak" öncelikle maddi anlamda mal ve servetten bağışta bulunmak anlamında kabul edilmiş ve

---

2 Çizakça, *İslam Dünyasında Vakıflar*, 12-13.

3 Ahmet Akman, *Eski Vakıflar Hukuku ve İdaresi* (Adalet Yayınevi: Adalet Yayınevi, 2019), 33.

bir malı vakıf olarak tahsis etmeye işaret olarak tevil edilmiştir. Yine Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadisinde (Müslim, "Vasiyye", 14; Ebû Dâvûd, "Vasâyâ", 14; Nesâî, "Vasâyâ", 8) geçen, kişinin öldükten sonra da amel defterine yazılmaya devam edecek olan daimî hayır ve hasenat anlamındaki "sadaka-i cariye" ifadesinde öncelikle vakıf olarak yorumlanmıştır. Hatta hadis-i şerifte zikredilen amel defterinin kapanmadan devam etmesini sağlayan salih evlat, faydalı ilim ve sadaka-i cariye hasenatının her üçünü birden gerçekleştirme imkanının vakıfla mümkün olduğu söylenmiştir. Çünkü vakıflar, devam eden bir sadaka olmanın yanında ilmi müesseselerin kurulmasında ve alimlerin yetişmesinde en önemli etken olmuştur. Ayrıca vakfeden kişinin vakıf yönetimine evladını tayin etmesine imkân vererek onların da duasını almalarını sağlamış olmaktadır.

Hukuki bağlamda vakıf genel kabule göre vakfedenin irade beyanına bağlı tek taraflı bir hukuki işlemdir. Bağlayıcılığı (*luzûm*), daimiliği (*te'bîd*) ve mülkiyet dışı oluşu ise İslam hukuku bakımında teoride tartışmalıdır. Ebu Hanife'ye göre hâkimin tescili veya dönülemez (*gayri kâbil-i rücu*) vasiyet olmadıkça vakıf bağlayıcı değildir. Ona göre vakıf bir malın aynı, vakfedenin mülkünde kalmak üzere menfaatinin tasadduk edilmesi demek olduğu için vakıf daimî değildir ve vakfedenin ölümünden sonra varislerine intikal eder. İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre ise vakıf bağlayıcı bir tasarruf olup o malın mülkiyeti vakfedende kalmayıp Allah'ın mülküne (kamusal alana) intikal etmekte ve artık satım, hibe ve mirasa konu olmaktan çıkmaktadır. Dolayısıyla vakıf bağlayıcı ve daimidir.[4] Bir diğer anlatımla vakfedilen bir malın ayni olması, Ebu Hanife'ye göre malikinin mülkü, İmâmeyn'e göre

[4] Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd Mevsılî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, ed. Mahmûd Ebû Dakîka (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1937), 3/40-42.

Allâh'ın mülkü hükmünde olarak başkasına satılmayı, bağışlanmayı, mirasa konu olmayı kabul etmemekte, menfaatinin ve gelirinin Allah'ın kullarına veya hayıt cihetine hapsedilmesi gerekmektedir.[5] Osmanlı, İmâmeyn'in görüşünü tercih etmiş ve uygulamıştır.

Bu yazının temel konularından süreli vakıf meselesi de klasik fıkıh doktrininde tartışılmıştır. Vakfın amacının belirli olması yanında sürekli (ebedi) olmasının gerekip gerekmediği mezhepler arasında ihtilaflı bir konudur. Hanefi mezhebi sürekliliği vakfın vazgeçilmez bir unsuru görürken Mâliki mezhebindeki genel kabule göre vakıfta ebedilik şart değildir. Vakfın amacının kesintiye uğraması tartışmasında Mâlikilere göre başı, ortası veya sonu kesintiye uğrayabilen vakıf türleri geçerlidir. Şâfi ve Hanbeli mezheplerine göre de vakıfların sürekli (ebedî) bir amaçla kurulması şarttır. Bu iki mezhep içerisinde de detaylarda sonu kesintiye uğrayan veya kesintiye uğrama ihtimali olan vakıflar konusunda bazı esnek hükümler yer almaktadır.[6]

II. Yeni Vakıf Meseleleri

Günümüzde vakıf kurumunun işleyişinin ve işlevselliğinin geliştirilmesi klasik dönem vakıf anlayışının temel ilkelerinden hareketle çağdaş şartların ve yeni ortaya çıkan uygulamaların yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu çerçevede, esaslarını İslam hukukundan alan ve tarih boyunca oluşan zengin uygulama tecrübesinden beslenen bir vakıf anlayışının modern dönemde ortaya çıkan iktisadî gelişmeleri ve yeni finansal yapıları da dikkate alacak şekilde ele alınmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Nitekim günümüzde vakfın kuruluş usulleri, vakıf sermayesinin mülkiyet yapısı ve vakıf türleri bakımın-

---

5 Ömer Nasuhi Bilmen 1391/1971, *Hukukı İslâmiyye ve ıstılahatı fıkhiyye kamusu* (İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, t.y.), 4/297-300.

6 Hamdi Çilingir, *Vakıfta Amaç: Hanefi Vakıf Hukuku Çerçevesinde Bir Araştırma* (İstanbul: İktisat Yayınları, 2018), 45-48.

dan klasik dönemden farklılık gösteren yeni durumlar ortaya çıkmıştır. Örneğin Osmanlı Devleti'nde *Tanzimat* sonrasında merkezî idare anlayışının güçlenmesine paralel olarak vakıf hizmetlerinin tek bir kurum eliyle merkezî biçimde yürütülmesi benimsenmiştir. Bu yönetim modelinin sağladığı avantajlar ve beraberinde getirdiği sakıncalar doktrinde çeşitli yönleriyle tartışılmıştır.

Modern dönemde gerek Türkiye'de gerekse Malezya ve Endonezya gibi ülkelerde devlet tarafından kurulan ve devletin aktif biçimde kurucu ve yönetici rolünü üstlendiği vakıf modelleri ortaya çıkmıştır. Oysa klasik dönemde vakıfları kural olarak devletten bağımsız ve sivil nitelikli kurumlar olarak faaliyet göstermekteydi. Bu sebeple vakıf kurumunun özünde sivil toplum temelli bir yapı olduğu hususu göz ardı edilmemelidir. Bununla birlikte modern dönemde ortaya çıkan bazı uygulamalar klasik vakıf anlayışının çağdaş şartlara uyarlanmasına ilişkin dikkat çekici örnekler sunmaktadır. Bu bağlamda Almanya'daki Volkswagen Vakfı, modern vakıf modelinin başarılı örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Her ne kadar vakfın kuruluş sürecinde fabrikanın mülkiyeti iki devlete ait olsa da vakfın daha sonra tam bağımsız bir tüzel kişilik olarak faaliyet göstermesi ve sermayesinin yaklaşık %60'ının halka ait hisselerden oluşması çağdaş vakıf anlayışı bakımından dikkat çekici ve olumlu özellikler arasında gösterilebilir.[7]

Yeni vakıflarla ilgili önemli bir çalışma ise İslam Kalkınma Bankası İslami Araştırmalar ve Eğitim Enstitüsü (IDB/IRTI) ve Kuveyt Vakıflar Genel Sekreterliği'nin (QAPF) 2013 yılında hazırlamış olduğu tüm İslam ülkelerine teklif edilen "el-Kânûnü'l-İstirşâdî li'l-Vakf" adıyla düzenlenen yeni kanun teklifidir. Söz konusu "Vakıf İçin Rehber Kanun Projesi", İslam ülkelerindeki mezhebî ve hukukî farklılıkları dikkate alan örnek bir vakıf ka-

7 Çizakça, *İslam Dünyasında Vakıflar*, s. 233.

nunu hazırlamayı ve vakıf mevzuatının geliştirilmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu proje, İslam dünyasında vakıf kurumunun hukukî statüsünü güçlendirmeyi, vakıf geleneğini ihya etmeyi ve gelecekte vakıf uygulamalarının daha etkin ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşmasına katkıda bulunmayı hedeflemektedir.[8]

İlgili kanun teklifinde vakıf çok genel bir şekilde "Asıl malın hapsedilmesi ve ondan elde edilen menfaatlerin hayır yolunda tahsis edilmesidir" (*habsü'l-asl ve tesbîlü menâfi'ih)* olarak tanımlanmış (md. 1), vakfın, menfaatin hayra yönelik bir amaca (li-ciheti birr) tahsis edildiği hayri vakıf, başlangıçta belirli kişilere, nihayetinde ise bir hayır cihetine tahsis edildiği aile vakfı (ehlî/zürrî vakıf) ve menfaatin başlangıçtan itibaren hem bir hayır cihetine hem de belirli kişilere birlikte tahsis edildiği müşterek vakıf olmak üzere üç türü olduğu kabul edilmiştir (md. 2). Hayrî vakfın ise hayır işleri ve kamu yararına yönelik hizmetlere tahsis edilenler ile belirli nitelikleri taşıyan sınırlı sayıdaki kişilere tahsis edilenler şeklinde türü olabileceği belirtilmiştir (md. 3). Kanun teklifinde paylı mülkiyete konu (şâyi) hisselerin veya şirketlerdeki hisse senetlerinin veya ortaklık paylarının vakfedilebileceği, hatta şer'î hükümlere aykırı şekilde kullanılan bir malın vakfedilmesinin mümkün olduğu ancak bu durumda vakıf yöneticisinin (nâzır), söz konusu malın kullanımını şer'î hükümlere uygun hâle getirmekle yükümlü olduğu kabul edilmiştir (md. 6/2). Ayrıca vakfedenin, vakfının yatırım faaliyetlerinden elde edilen net gelirlerin belirli bir kısmının yeniden vakıf sermayesine eklenmesini şart koşma hakkına sahip olduğu belirtilmiştir (md. 10/4).

Bu kanun teklifi aile vakıflarına, süreli vakıflara, nakit ve-

[8] Kuveyt Vakıflar Genel Sekreterliği, "el-Kânûnü'l-İstirşâdî li'l-Vakf" (Mektebetü'l-Kuveyt el-Vataniye, 2014), 7.

ya anonim şirket hisse senetleriyle kurulmuş olan vakıflara izin vermesi, sukûk ile vakıf kurulmasının önünü açması gibi özelikleri bakımından yeni vakıf anlayışını geliştirici bir mahiyette görülmüştür. Nitekim kanun teklifinde dikkat çeken hususlardan biri tarihsel süreçte çeşitli eleştirilere konu olan aile vakıflarının yeniden değerlendirilerek meşru bir vakıf türü olarak önerilmesidir. Bunun yanında birçok ülke mevzuatında vakıf kurulabilmesi için belirli bir asgari sermaye şartı öngörülmekteyken ilgili yasa teklifinde bu şartın şer'î bir dayanağının bulunmadığı ifade edilmektedir. Öte yandan vakıflara tanınan vergi muafiyetlerinin vakıf kurumunun gelişimi açısından büyük önem taşıdığı da modern tekliflerde özellikle vurgulanmaktadır. Günümüz vakıf uygulamalarında öne çıkan temel meselelerden biri de nitelikli insan kaynağı ihtiyacıdır. Özellikle mütevelliler başta olmak üzere vakıf yöneticilerinin girişimcilik kabiliyetine sahip, kurumsal yönetim alanında uzmanlaşmış ve profesyonel kişilerden oluşmasının, vakıfların sürdürülebilirliği ve amaçlarını etkin biçimde gerçekleştirebilmesi bakımından hayati önem taşıdığı kabul edilmektedir. Modern dönem vakıf tartışmalarının en önemli başlıklarından birini ise süreli vakıf meselesi oluşturmaktadır. Klasik Hanefî doktrini ve Osmanlı vakıf uygulamasında vakfın temel unsurlarından biri olarak süreklilik (ebediyet) şartı benimsenmişken çağdaş vakıf önerilerinde belirli süreyle kurulabilen vakıfların da meşru kabul edilebileceği ileri sürülmektedir. Bunun yanında hisse senetleri ve sukûk (kira sertifikaları) gibi modern finansal araçların da vakfa konu olabileceği yönündeki görüşler günümüz vakıf anlayışında ortaya çıkan önemli yenilikler arasında yer almaktadır.[9]

Modern dönemde vakıf kurumuna arkaik bir yapı olduğu,

[9] Çizakça, *İslam Dünyasında Vakıflar*, 231-237.

bir "ölü eli" (mortmain) mekanizması niteliği taşıdığı, şahsî menfaatlerini koruyan bir araç olarak kullanıldığı, sermaye birikimini engellediği, özel mülkiyeti ve miras hukukunu sınırlandırdığı, hatta yoksulluğu teşvik ettiği yönünde çeşitli eleştiriler yöneltilmiştir. Bu yaklaşımın önde gelen temsilcilerinden Timur Kuran, vakfın kısa vadede fayda sağlamakla birlikte uzun vadede ekonomik modernleşmeyi geciktirdiğini ve İslam dünyasının geri kalmışlığında etkili olduğunu ileri sürmüştür.[10] Modern dönemde özellikle Aydınlanma sonrasında Batı'da vakıf kurumuna yönelik olumsuz bir yaklaşım gelişmiş, sömürgeci politikalar ve bunları benimseyen modernleşme hareketleri vakıf sisteminin zayıflamasına yol açmıştır. Buna karşılık kapitalist sistemin karşılaştığı sorunlar günümüzde vakıf kurumuna olan ilgiyi yeniden artırmış ve vakfın çağdaş ihtiyaçlara uygun biçimde yeniden yapılandırılmasına yönelik reform çalışmalarını gündeme getirmiştir.[11]

Ancak bu eleştiriler vakfın tarih boyunca sosyal refah, kamu hizmetleri, gelir dağılımı ve ekonomik kalkınmaya sağladığı katkılar dikkate alınarak hukukî ve iktisadî açıdan büyük ölçüde cevaplandırılmıştır. Elmalılı Hamdi Yazır vakfın tembelliği ve kaderciliği teşvik ettiği yönündeki eleştirileri, İslam'ın yardımlaşmayı ve çalışmayı esas alan ahlak anlayışıyla bağdaşmadığı gerekçesiyle reddetmiştir. Vakfın servetin dolaşımını engellediği iddiasına karşı ise vakıf mallarının menfaatlerinin tedavül etmeye devam ettiğini, asıl problemin vakıfların ehil olmayan kişilerce yönetilmesinden kaynaklandığını savunmuştur. Ayrıca toplum yararının gayrimenkullerin sürekli el değiştirmesinden ziyade etkin biçimde imar edilip işletilmesiyle sağlanacağını ileri sürmüştür.[12]

---

[10] Timur Kuran, *Yollar Ayrılırken – Ortadoğu'nun Geri Kalma Sürecinde İslam Hukukunun Rolü*, çev. Nurettin Elhüseyni (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018).

[11] Çizakça, *İslam Dünyasında Vakıflar*, s. 83, 239-240.

[12] Elmalılı Hamdi Yazır, *Osmanlı Vakıf Hukukuna Giriş: Ahkâm-ı Evkâf*, ed. Hamdi

Modern dönemde vakıf kurumunun meşruiyeti yeniden tartışma konusu yapılmış ancak bu tartışmalar, klasik fıkhın teşekkül döneminde Ebû Hanîfe tarafından ileri sürülen hukukî gerekçelerden farklı olarak vakfın modern toplumdaki işlevi ve sürdürülebilirliği ekseninde şekillenmiştir. Osmanlı'nın son döneminde vakıfların kurumsal gücünün zayıflaması bu tartışmaları hızlandırmıştır.[13]

III. Fıkhi Tartışmalar

Vakıf konusunda ortaya çıkan fıkhi tartışmalarda menkulün, paranın vakfedilmesi, süreli vakfın kurulabilmesi ve şayi hisseli (*müşâ'*) malların vakfedilebilmesi gibi klasik dönemden günümüze uzanan boyuta sahip konular yanında tüzel kişilik, anonim ortaklık ve menkul kıymetleştirme gibi modern gelişmelerin etkili olduğu meseleler de yer almaktadır. Günümüzde tüzel kişiliğe sahip şirketlerin hisseleri ve İslami finans ekosisteminin getirdiği menkul kıymetler üzerine vakıflar kurulmaya başlamıştır. Bu vakıf türleri arasında taşıt, cihaz, makine, üretim araçları, internet siteleri, dijital uygulamalar gibi menkul malların vakfedilmesi, hisse senedi vakfı, sukûk vakfı, yatırım fonu vakfı gibi türlerin yanı sıra telif hakkı, patent hakkı gibi manevi fikrî/sınâî) hakların ve menfaatlerin vakfedilesi gibi uygulamalar sayılabilir.

Hisse senetlerinin vakfedilmesinin hükmü çağdaş İslam hukuku literatüründe tartışılmıştır. Hisse senetlerinin vakfedilmesi meselesi onların nakit vakfı kapsamında mı yoksa şayi hisseli malın vakfı kapsamında mı değerlendirildiğine göre farklılık arz etmektedir.[14] Kişinin hisse senetlerini satın alma amacı

Çilingir (İstanbul: Vakıfbank yayınları, 2020), 62-65; Hamdi Çilingir, "Yayına Hazırlayanın Takdimi", *Osmanlı Vakıf Hukukuna Giriş: Ahkâm-ı Evkāf* (İstanbul: Vakıfbank yayınları, 2020), 31-34.

13 Çilingir, "Yayına Hazırlayanın Takdimi", 22-26.

14 Mevsılî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, 4/41-42; Ebū Muḥammed Muvaffaḳuddīn

şirketin malvarlığına ortak olmak, faaliyetlerinden elde edilen kârlardan yararlanmak ve bu hisseleri bu nitelikleriyle vakfetmek ise bu durumun şayi hisseli malın vakfı kapsamında değerlendirilir. Klasik fıkıhtaki görüşler çerçevesinde bakıldığında taksime elverişli olmayan malların vakfını yani şayi hisseli malın vakfını mutlak olarak caiz gören fakihlerin çoğunluğuna göre hisse senetlerinin vakfedilmesi caizdir. Zira hisse senetleri anonim şirketlere ilişkin hukuki düzenlemeler gereği mahiyetleri itibarıyla bölünmeye elverişli değildir. Hisse sahibi, şirketin tasfiyesini veya bölünmesini talep edemez, yalnızca hisselerini elinde tutabilir ya da satabilir. Bazı fıkıh araştırmacılarına göre hisse senetlerinin vakfedilmesi caiz değildir. Çünkü bunlar taksime elverişli olmayan mallar niteliğindedir. Dolayısıyla onlar bu tür malların vakfını, diğer ortakların satış, takas veya mallarını imar etme haklarının zarar görebileceği gerekçesiyle caiz görmemişlerdir. Ancak bu gerekçeleri hissedarın dilediği anda hisselerini satarak ortaklıktan ayrılabilme imkanına sahip olması nedeniyle eleştirilmiştir.[15]

Vakfedenin alım satım yoluyla ticaretini yaptığı, kâr elde etmek amacıyla fiyatların düştüğü dönemde satın alıp değer kazandığında satmayı (al-sat) hedeflediği hisse senetlerini vakfetmesi ise bir diğer konudur. Bu tür hisse senetleri nakit vakfı veya ticaret malı (*ʿurûzü't-ticâre*) niteliğinde olup hisse senedinin değerinin vakfedilmesi söz konusu olabilir. Bu şekilde vakfedilen hisselerin sermaye piyasası kuralları çerçevesinde satılması mümkündür. Bu satış daha yüksek kâr elde etmek veya muhtemel zararları sınırlandırmak amacıyla gerçekleştirilebi-

---

ʿAbdullāh b. Aḥmed b. Muḥammed b. Ḳudāme İbn Ḳudāme, *el-Muġnī*, ed. Ṭāhā ez-Zeynī – Mahmûd Abdülvehhâb Fâyid – Abdülkādir Ahmed Atâ (el-Ḳāhire: Mektebetu'l-Ḳāhire, 1968), 6/36-37.

15 *Müdevvenetü Ahkâmi'l-Vakf el-Fıkhiyye* (Kuveyt: Emânetü'l-Âmme li'l-Evkâf, 2017), 1/436-439; Ahmed Nizâr Ebû Şehlâ, "Vakfü'l-müşâ': hakîkatuhû, envâ'uhû ve tatbîkuhu'l-mu'âsır", *Mecelletu Câmi'atü'ş-Şârika li'l-'Ulûmi'ş-Şer'iyye ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye* 17/1 (2020), 295-296.

lir. Elde edilen kazanç vakfın belirlenen sarf yerlerine dağıtılır; ana sermaye ile ise yeni hisse senetleri satın alınır. Bu durum vakfedilen aynın istibdâli kapsamında değerlendirilmez. Zira burada gerçekte vakfedilen şey hisse senetleri değil, vakıf yöneticisinin (nâzırın) ticaretini yaptığı nakit sermayedir. Dolayısıyla vakıf yöneticisi kârı artırmak, vakfın gelirini çoğaltmak veya hisse değerindeki düşüş nedeniyle oluşabilecek zararları azaltmak amacıyla uygun gördüğü zaman alım satım işlemleri yapabilir.[16]

Sukûk konusu klasik fıkıhtaki paranın, menkul malların ve süreli vakfın caiz olup olmadığı konusundaki tartışmalarla ilgilidir.[17] Faiz (ribâ) unsuru içerdiğinden dolayı konvansiyonel anlamdaki tahvillerin vakfedilmesi caiz değildir. Bu tür ürünlerin başlangıçta edinilmesi meşru olmadığı gibi, alınıp satılması, hibe edilmesi, tasadduk edilmesi veya vakfedilmesi caiz değildir. Çünkü vakfedilen malın İslam hukukuna göre mütekavvim (şer'an meşru mal) niteliğinde olması gereklidir. Günümüz İslam hukukçuları gerekli şartlar ile sınırlamalara uyulması kaydıyla sukûkun vakfedilmesinin caiz olduğu sonucuna ulaşmıştır.[18]

Kuveyt'te 8-10 Mayıs 2005 tarihleri arasında düzenlenen İkinci Vakıf Fıkhı Meseleleri Forumu'nda "Nakit Paranın ve Menkul Kıymetlerin Vakfı" oturumunda alınan bazı kararlar şöyledir: Nakit paranın, hisse senetlerinin ve sukûkun vakfedilmesi caizdir. Buna karşılık, faizli borç ilişkisi içermeleri sebebiyle tahvillerin vakfedilmesi caiz değildir (md. 2). Paranın değerinde meydana gelen değişiklik, vakfedilen nakdî varlıkların değerini etkilemez (md. 3). Vakfedilen nakit paranın gelirinden, paranın değerinde meydana gelebilecek değişiklikleri veya vakfe-

16 *Müdevvenetü Ahkâmi'l-Vakf el-Fıkhiyye*, 1/436-437, 441.

17 Omar Kachkar vd., "Para Vakıflarıyla İlgili Güncel Meseleler: Sukûk Vakfına İlişkin Bir İnceleme", *darulfunun ilahiyat* 32/2 (27 Aralık 2021), 609-610.

18 *Müdevvenetü Ahkâmi'l-Vakf el-Fıkhiyye*, 447.

dilen nakdî varlıklarda oluşabilecek zararları karşılamak amacıyla karşılık (yedek akçe) ayrılması caizdir (md. 4). Vakfedilen nakit paranın, şer'î hükümlere uygun olmak kaydıyla sarf (döviz alım satımı) akitlerinde değerlendirilmesi caizdir (md. 6). Vakıf malları hisse senetleri ve sukûka yatırılmışsa, vakfın ve vakıftan yararlananların menfaatinin gerektirdiği durumlarda, şer'î hükümlere riayet edilmek şartıyla bunların alım satım yoluyla devredilmesi caizdir (md. 7). Şirketin, yatırım fonunun veya yatırım portföyünün tasfiye edilmesi, vakfın sürekliliği (ebedîliği) veya sona ermesi üzerinde herhangi bir etkiye sahip değildir (md. 8). Hisse senetleri ve sukûk, yatırılan sermayeye tâbidir. Buna göre yatırılan sermaye başlangıçta vakfedilmiş aslî mal veya istibdâl yoluyla elde edilen vakıf malı ise hisse senetleri ve sukûk da vakfın aslî malı hükmünde sayılır. Bunların değerinde meydana gelen artış ise vakıf aslının sermaye artışı niteliğinde olup vakıf geliri olarak değerlendirilmez. Aynı hüküm, hisse senetleri ve sukûkun bizzat vakfedilen aslî mal olması durumunda da geçerlidir. Ancak yatırılan sermaye vakfın geliri ise hisse senetleri ve sukûkun değerindeki artış da aslına tâbi olarak vakıf geliri kabul edilir (md. 9).[19]

İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) bünyesinde faaliyet gösteren Uluslararası İslam Fıkıh Akademisi Konseyi, 1-5 Cemâziyelevvel 1430 (26-30 Nisan 2009) tarihleri arasında Birleşik Arap Emirlikleri'nin Şârika Emirliği'nde gerçekleştirilen on dokuzuncu dönem toplantısında aşağıdaki kararları (karar no: 181) almıştır:[20]

Vakıf, içtihada en geniş ölçüde açık olan fıkıh alanlarından biridir. Vakıf, şer'in maksatlarıyla yakından ilişkili, amacı bakımından makul (*ma'kûlü'l-ma'nâ*) bir hukukî tasarruftur. Esas

---

19 Kuveyt Vakıflar Genel Sekreterliği, *Karârât ve Tavsıyât Müntedeyât Kadâyâ el-Vakf el-Fıkhiyye (mine'l-evvel ilâ el-hâdi 'aşar)* (Kuveyt: el-Emânetü'l-'Âmme li'l-Evkâf, 2025), 24-25.

20 "International Islamic Fiqh Academy: Waqf of Shares, Ṣukūk, Moral Rights, and Benefits" (UAE, 26 Nisan 2009).

gayesi ise vakfedenin ve vakıftan yararlananlar adına vakfın menfaatlerini gerçekleştirmektir. Hisse senedi, sukûk, manevi haklar, menfaatler ve yatırım fonu birimlerinin vakfı:

1. Vakfa ilişkin varit olan şer'î naslar genel nitelikte olup sürekli veya süreli vakıfları, belirli (müfrez) veya müşterek (müşâ') malları, aynları, menfaatleri, nakitleri, gayrimenkul ve menkulleri kapsamaktadır. Çünkü vakıf, sahası geniş ve teşvik edilmiş teberru tasarruflardandır.

2. Şer'an mülk edinilmesi caiz olan şirket hisselerinin, sukûkun, manevi hakların, menfaatlerin ve yatırım fonu birimlerinin vakfedilmesi caizdir. Zira bunların tamamı İslam hukuku bakımından mal niteliği taşıyan değerlerdir.

3. Hisse senetleri, sukûk, haklar, menfaatler ve diğer varlıkların vakfedilmesinden doğan hükümlerden en önemlileri şunlardır:

a) Vakfedilen hisse senetlerinde asıl olan bunların sermaye piyasasında alım satım konusu yapılması değil, kalıcı olmaları ve getirilerinin vakıf amaçları doğrultusunda kullanılmasıdır. Bu sebeple vakıf yöneticisi (nâzır), ancak üstün bir vakıf menfaati bulunması veya vakfedenin böyle bir şart koymuş olması hâlinde bu hisseler üzerinde tasarrufta bulunabilir. Bu işlemler İslam hukukunda istibdâl hükümlerine tâbidir.

b) Şirket tasfiye edilir veya sukûkun anapara bedeli geri ödenirse, vakfedenin şartı veya vakfın üstün menfaati bulunması şartıyla bunların yerine gayrimenkul, başka hisse senetleri veya yeni sukûk gibi diğer malvarlığı unsurları ikame edilebilir.

c) Vakıf, vakfedenin iradesiyle süreli olarak kurulmuşsa sürenin sonunda vakfedenin şartına göre tasfiye edilir.

d) Vakfedilen nakit para hisse senedi, sukûk veya benzeri yatırım araçlarının satın alınmasında kullanılmışsa, vakfeden aksini açıkça şart koşmadıkça bu hisse senetleri veya sukûk bizzat vakıf malı hâline gelmez. Bunlar, vakfın yararına daha kârlı yatırımlara yönelmek amacıyla satılabilir. Bu durumda nakit

sermayenin bizatihi kendisi, vakfedilmiş ve aslî vakıf malı niteliğini koruyan unsur olmaktadır.

e) Hastane, üniversite ve bilimsel araştırma kurumlarının sunduğu hizmetler ile telefon, elektrik ve bina hizmetlerinin, dükkanların, köprülerin ve yolların menfaatlerinin (gelirlerinin) vakfedilmesi caizdir.

f) Belirli bir süre için menfaatin vakfedilmiş olması o ayna malik olan kişinin mülkü üzerinde tasarrufunu etkilemez. Malik, vakfın menfaat hakkını korumak şartıyla malı üzerinde meşru tasarruflarda bulunabilir.

g) Manevi hakların vakfı, bu haklara ilişkin belirlenen kanunî sürenin sona ermesiyle kendiliğinden sona erer.

h) Süreli vakıftan maksat vakfın, sürenin dolmasıyla sona erecek belirli bir müddete sahip olmasıdır. Vakfedenin iradesiyle vakfedilen her türlü mal için süreli vakıf kurulabilir.

ı) Sahipleri bilinmeyen şüpheli veya haram nitelikte mallara sahip olan kimse bunları cami inşası veya mushaf basımı gibi ibadet kastı taşıyan alanlar dışında kalan genel hayır hizmetlerine vakfetmek suretiyle zimmetini bu mallardan arındırması ve kirli (habis) maldan kurtulması caizdir. Bununla birlikte faiz esasına göre faaliyet gösteren konvansiyonel bankalar ile konvansiyonel sigorta şirketlerinin hisselerinin mülkiyetinin haram olduğu dikkate alınmalıdır.

i) Haram gelir sağlayan bir malvarlığına sahip olan kimse bu malın ana sermayesini vakfedebilir. Haram gelirler ise kamu yararına tahsis (irsâdî) niteliğinde olup hayrî vakıfların hükmüne tâbidir. Çünkü bu tür gelirler sahiplerine iade edilmesi mümkün olmadığında fakirlere, muhtaçlara ve genel hayır hizmetlerine sarf edilir. Vakıf mütevellisi vakfedenin şartına aykırı düşse bile şer'î bakımdan helal olmayan bu malvarlığını en kısa sürede helal bir malvarlığıyla değiştirmekle yükümlüdür. Zira vakfedenin, Şârî Teâlâ'nın nassına aykırı olan şartına itibar edilmez.

Uluslararası İslam Fıkıh Akademisi'nin (*Mecmaʿu'l-Fıkhi'l-İslâmî*) 181 (19/7) sayılı 2009 tarihli yukarıdaki kararı klasik vakıf hukukunu günümüz iktisadi ve finansal araçları açısından yeniden yorumlayan kapsamlı bir değerlendirmedir. Kararın temel tezi vakfın formal bir uygulamadan ziyade "maʿkûlü'l-maʿnâ" bir işlem olarak makâsıd merkezli bir hukukî tasarruf olarak görülmesi, vakfa ilişkin nasların belirli mal türleriyle sınırlı olmadığı, aksine vakıf kurumunun toplumsal faydayı gerçekleştirmeye yönelik geniş bir uygulama alanına sahip bulunduğu kabulüdür. Bu yaklaşımla Akademi, klasik fıkıh literatüründe hâkim olan mevkuf malın akar olması, aynın korunması, vakfın ebediliği gibi ilkeleri esneterek vakıf konusunun çağdaş ekonomik varlıkları kapsayacak şekilde yorumlanmasına imkân tanımaktadır. Kararın en önemli yeniliği hisse senetleri, sukûk, yatırım fonu katılma payları, manevi (fikrî/sınâî) haklar ve menfaatler gibi maddi olmayan malvarlığı unsurlarını vakfa konu olabilecek meşru mallar arasında açıkça saymasıdır. Klasik fıkıhta vakıf daha çok taşınmazlar ve devamlılığı bulunan ayni mallar etrafında şekillenmiş, menkul malların ve özellikle hakların vakfı ise mezhepler arasında tartışmalı kalmıştır. Akademi, ekonomik değeri bulunan her türlü meşru malvarlığını vakfın kapsamına dâhil ederek vakıf hukukunu sermaye piyasaları ile entegre etmiştir.

Kararın, vakfedilen hisse senetlerinin alım satım (al-sat) amacıyla değil de aslın korunup gelirinden yararlanılması amacıyla elde tutulması gerektiğini belirtmesi klasik fıkıhtaki "habsü'l-asl ve tesbîlü's-semere" ilkesini modern finansal araçlarda dikkate aldığını göstermektedir. Aynı şekilde istibdâlin sınırlarını genişletmekle birlikte onu sadece vakfın üstün yararı veya vakfedenin şartı doğrultusunda mümkün görmesi klasik vakıf hukukunu nispeten korumaya çalıştığına işaret etmektedir. Buna karşılık kararın klasik doktrinden ayrıldığı en dikkat çekici hususlardan biri süreli vakfı bütün vakıf türleri bakımından ca-

iz kabul etmesidir. Klasik Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî doktrininde vakfın ebedîliği temel unsur olarak görülürken, karar Mâlikî mezhebinin süreli vakfa cevaz veren yaklaşımını benimseyerek vakfedenin iradesiyle her türlü mal üzerinde süreli vakıf kurulabileceğini kabul etmiştir. Bu tercih, özellikle sukûk, yatırım fonları ve proje finansmanı gibi belirli vadeye sahip modern finansal araçların vakıf sistemi içinde kullanılabilmesini mümkün kılmaktadır. Kararın bir diğer dikkat çekici yönü ise şüpheli veya haram yollardan elde edilen malların ve bunlardan doğan gelirlerin tasfiyesini genel hayır hizmetlerine vakfetmek suretiyle gerçekleştirmesini kabul etmesidir.

Sonuç olarak Akademinin bu kararı, klasik vakıf hukukunun temel ilkelerini nispeten muhafaza etmekle birlikte mal kavramını genişletmesi, süreli vakfa cevaz vermesi, sermaye piyasası araçlarını vakfa konu etmesi ve modern finansal yapılarla uyumlu yeni uygulama alanları oluşturması bakımından çağdaş vakıf hukukunda önemli bir dönüm noktasıdır. Bununla birlikte özellikle süreli vakıf, fikrî hakların vakfı ve menkul kıymetlerin vakfı gibi konular klasik mezhep doktrinleriyle tam anlamıyla örtüşmediğinden çağdaş vakıf hukukunda tartışılmaya devam eden başlıca meseleler arasında yer almaktadır.

Günümüzde yeni vakıflarla ilgili güncel kararları içeren İslami standartların belirlenmesine yönelik çalışmalar da yapılmıştır. Faizsiz Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Kurumu (AAOIFI) Fıkıh Kurulu, Vakıf konusuna ilişkin güncellenmiş 60 No.lu Faizsiz Finans Standardını 7–9 Mart 2019 tarihleri arasında Bahreyn'de gerçekleştirilen 57. toplantısında kabul etmiştir.[21] Bu standartta [Faizsiz Finans Standardı 60: Vakıf (Güncellenmiş Standart)] taşıt, cihaz, makine, üretim araçları, internet siteleri, dijital uygulamalar gibi menkul malların

[21] AAOIFI, *Faizsiz Finans Standartları (Güncellenmiş Versiyon)* (İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği, 2024), 1329.

(2/4/7); gelir ve menfaatlerini bağışlamak amacıyla telif hakkı, patent hakkı gibi mubah kabul edilen manevi hakların (2/4/8); paylaşılması (taksim) mümkün olsun veya olmasın şayi hisseli malların (2/4/11) vakfedilmesi caiz görülmüştür.[22]

Şirket vakfı konusunda ise standart, şirketin bir kısmının veya fıkhî açıdan malik olunması mubah olan anonim şirket paylarının vakfedilmesinin caiz olduğunu belirtmiştir. Şirkette vakıf konusu varlıkların istibdal gibi zorunlu durumlar dışında hukuki tasarrufa konu edilemeyeceği, şirketin kendi varlıklarının ise yatırım amaçlı vakıflar kabilinden sayıldığı için çeşitli tasarruflara konu edilebileceği kabul edilmiştir (2/4/14/1). Hisse senedi vakfı konusunda ise vakfedilen pay senetlerinin piyasa değerinde meydana gelen artışların gelir olarak değil, vakfın sermaye artışı olarak değerlendirileceği, bedelsiz olarak dağıttığı yeni ortaklık paylarının ise -vakfeden tarafından vakıf sermayesine eklenmesi şart koşulmadığı müddetçe- gelir kabul edileceği (2/4/14/2), tasfiye esnasında vakfın istibdâliyle ilgili hükümlerin uygulanacağı (2/4/14/3) belirtilmiştir. Yatırım fonlarının ve yatırım sertifikalarının (sukûk) vakfı konusunda standart, mubah olan yatırım sertifikalarının (sukûk) ve yatırım fonu paylarının süreli veya süresiz şekilde vakfedilmesinin caiz olduğunu; itfa edildiklerinde ise bunların kıymeti yeniden yatırım sertifikası, yatırım fonu payı veya vakfa gelir getirici diğer yatırım araçları alınması için kullanılabileceği, bunların süreli olarak vakfedildiği durumlarda ise bunların dönemsel kârlarının vakıf malının tahsis edildiği cihetlere harcanacağı karara bağlamıştır (2/4/15/1).[23]

Muasır İslam iktisatçısı Münzir Kahf, Uluslararası İslam Fıkıh Akademisi'ne sunduğu bildiride şirket yedek (*ihtiyâtî*) ak-

[22] AAOIFI, *Faizsiz Finans Standartları (Güncellenmiş Versiyon)*, 1309.
[23] AAOIFI, *Faizsiz Finans Standartları (Güncellenmiş Versiyon)*, 1311-1312.

çesinin vakfedilmesini nakit para vakfı kapsamında değerlendirerek imkân dahilinde görmüştür.[24] Kahf'ın bu görüşü bazı açılardan eleştirilmiştir. Onun bu konudaki yorumunun batı terminolojisinde kullanılan kurum/müessese (institution) kavramının Müslüman düşüncede kullanılan vakıf kavramıyla yakın olduğu varsayımına dayandığı, halbuki bu kavramın her zaman kâr amacı gütmeyen kuruluşları veya hayır faaliyetleri yürüten organizasyonları ifade etmediği, dolayısıyla vakıfla kurum (institution) kavramının doğrudan özdeşleşmediği şeklinde itirazlar edilmiştir. Her ne kadar Kahf, ilgili mevzuatın değiştirilmesini önermişse de şirketlerin nakdî yedek akçelerinden oluşan fonların şimdilik bazı regülasyonlara tabii olduğu, bu fonların temel amacının şirketlerin mali yapısını güçlendirmek ve özellikle iflas gibi olağanüstü durumlarda ortaya çıkabilecek risklere karşı güvence sağlamak olduğu ve bu nedenle de ortakların üzerinde serbest tasarruf yetkisine sahip olmadıkları gerekçesiyle böyle bir malvarlığının vakfedilmesinin de mümkün olmayacağı belirtilmiştir.[25]

IV. Yeni Vakıf Örnekleri

Bu çalışmada yeni vakıf ifadesiyle tüzel kişiliğe sahip şirketlerin ortaya çıkması ve İslam ekonomisi ve finansı ekosisteminin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan özellikle de menkul kıymetler ile kurulan vakıflar kastedilmektedir. Bu vakıf türleri arasında hisse senedi vakfı, sukûk vakfı, yatırım fonu vakfı gibi türlerin yanı sıra manevi hakların ve menfaatlerin vakfedilesi gibi günümüzde ortaya çıkmış uygulamalar sayılabilir. Bunların tamamının bir menkul kıymete dayandığı ve nakit/para ile doğrudan ilişkili olduğu söylenebilir. Nitekim Türkçe

---

[24] Münzir Kahf, "Vakfü'l-eshüm ve's-sukûk ve'l-hukûki'l-ma'neviyye", *Mecelletü Mecma'i'l-Fıkhi'l-İslâmî ed-Devre et-Tâsi' 'aşer* (İmârât: İmâretü'ş-Şârika, 2009), 4/359-361.

[25] *Müdevvenetü Ahkâmi'l-Vakf el-Fıkhiyye*, 449-450.

literatürde para vakfı kavramı, çoğunlukla Osmanlı dönemine özgü, kendine has işleyiş esaslarına sahip tarihî bir vakıf modelini ifade ederken karşılık İngilizce literatürde, özellikle Malezya – Endonezya gibi uzak doğu Asya merkezli çalışmalarda, *cash waqf* kavramı tarihî bir kurumu değil, sermayesinin tamamı veya bir kısmı nakitten oluşan günümüz vakıflarını kapsayan genel bir vakıf türünü ifade etmektedir.[26]

Menkul kıymetler ve özellikle günümüz para vakıflarına ilişkin birçok model önerileri bulunmaktadır. Odaklandıkları alanlar bakımından farklılaşan bu öneriler içerisinde bir grup para vakıflarını mikrofinans, kitle fonlaması, sukûk, karz-ı hasen ve risk sermayesi gibi çağdaş İslami sosyal finans araçlarıyla bütünleştirerek yeni modeller geliştirmektedir. Diğer bir grup ise yoksullukla mücadele, eğitim ve sağlık gibi vakfın toplumsal amaçlarını merkeze alan öneriler sunarken, daha sınırlı sayıdaki çalışmalar ise kooperatif para vakfı ve e-para vakfı gibi vakfın kurumsal yapısına ilişkin alternatif modeller önermektedir.[27]

Endenozyada Para Vakfı

Son yıllarda para, hisse senedi, sukûk gibi menkul değer vakıfları Endonezya'da toplumsal ihtiyaçların karşılanmasında kullanılan önemli bir İslami finans aracı hâline gelmiştir. Ülkedeki nakit vakfı uygulamaları, vakıf fonlarının toplanması, yönetimi ve dağıtımına ilişkin esasları düzenleyen 2004 tarihli ve 41 sayılı Vakıf Kanunu çerçevesinde yürütülmektedir. Vakfa ilişkin şer'î naslarda vakfın sürekli (müebbet) veya süreli (muvakkat) şeklinde ya da taşınır veya taşınmaz mallar üzerinde kurulup kurulayacağına dair tartışmalar bulunmakla birlikte Maliki

[26] İsmail Bektaş, *Çağdaş Dönemde Para Vakıfları Üzerine Yeni Model Önerileri* (İLKE İlim Kültür Eğitim Vakfı, 30 Mayıs 2022), 2-3.

[27] Bektaş, *Çağdaş Dönemde Para Vakıfları Üzerine Yeni Model Önerileri*, 5.

mezhebinin görüşü esas alınarak vakfın kapsamının geniş olduğu ve toplumsal faydayı gerçekleştirmeyi amaçlayan teşvik edilmiş bir teberru tasarrufu niteliği taşıdığı kabul edilmektedir. Bu çerçevede, mülkiyeti şer'an meşru olan ve faaliyet alanı İslam hukukuna uygun şirketlere ait hisse senetlerinin de vakfa konu edilmesi caiz görülmüştür. Zira hisse senetleri, İslam hukuku bakımından mal niteliği taşıyan ve mülkiyete konu olabilen haklar arasında değerlendirilmektedir. Endonezya'da hisse senetlerinin vakfına ilişkin hukukî dayanak, 41 sayılı Vakıf Kanunu'nun 16. maddesinde düzenlenmiştir. Anılan Kanun ve ilgili uygulama yönetmeliğine göre şer'î ilkelere aykırı olmamak kaydıyla para dışındaki taşınır mallar da vakfa konu olabilmektedir. Ayrıca Endonezya Fetva Meclisi "Nakit kavramına menkul kıymetler de dahildir" diyerek 2002 yılında menkul kıymetlerin vakfına fetva vermiştir.[28] Bu kapsamda vakfedilebilecek taşınır mal ve haklar başlıca üç grupta toplanmaktadır: Menkul kıymetler: Hisse senetleri, devlet tahvilleri, diğer tahvil türleri ve para ile değerlendirilebilen benzeri sermaye piyasası araçları. Fikrî mülkiyet hakları: Telif hakları, marka hakları, patentler, endüstriyel tasarım hakları, ticari sırlar, entegre devre topografyalarına ilişkin haklar, bitki çeşitlerinin korunmasına ilişkin haklar ve diğer fikrî mülkiyet hakları. Diğer taşınır malvarlığı hakları: Taşınır mallar üzerindeki kira hakkı, intifa ve kullanım hakları ile gelirden yararlanma hakları ve benzeri malvarlığı hakları. Endonezya Vakıflar Kurulu'nun para vakıf ve hisse senedi vakfından elde edilen gelirleri topluma dağıttığını ortaya koymuştur. Vakıf hisselerinden elde edilen gelirler ayrıca %20 oranında cami inşasına, %10 oranında musalla inşasına, %10 oranında okul binalarının inşasına, %35 oranın-

[28] Endonezya Cumhuriyeti Din İşleri Bakanlığı İslam Toplumu Rehberlik Genel Müdürlüğü Vakıfların Güçlendirilmesi Müdürlüğü, *Fiqih Wakaf* (Jakarta, 2006), 118.

da İslâmî yatılı okulların inşasına ve %20 oranında sosyal, eğitim ve sağlık için dağıtılmıştır.[29]

Risk/Girişim Sermayesi Vakıf Modeli

Murat Çizakça'nın çalışmalarında önerilen fon işletim yöntemine dayanan model önerileri arasında yer alan ve İslami finans yöntemlerinden mudarebe uygulamaları bağlamında ele alınan risk/girişim sermayesi (venture capital) modeli kayda değerdir. Çizakça "günümüzde para vakıflarına dair bir reformun mümkün olduğunu varsayarsak modern İslam ekonomisine nasıl katkıda bulunabilirler?" sorusundan yola çıkarak para vakıfları ile risk sermayesini ilişkilendirmektedir. Çizakça'ya göre para vakıfları, risk sermayesi sisteminin en önemli sorunlarından biri olan uzun vadeli fon ihtiyacını karşılayabilecek niteliktedir. Önerilen model üç aktörden oluşmaktadır: Para vakfı, Risk Sermayesi Şirketi (RSŞ) ve girişimci. Buna göre para vakfı, sermayesini yalnızca mudârebe işlemlerinde kullanılmak üzere RSŞ'ye tahsis etmekte; RSŞ ise bu sermayeyi mudârebe yoluyla girişimcilere aktarmaktadır. Böylece kurulan çifte mudârebe yapısında hem RSŞ hem de para vakfı kârdan pay almaktadır. Modelde riskin dağıtılması amacıyla para vakfının birden fazla RSŞ ile, RSŞ'nin ise farklı girişimcilerle çalışması öngörülmektedir. Bu yapı sayesinde para vakfı vakıf sermayesinin sürekliliğini sağlayacak gelir elde ederken, risk sermayesi şirketleri uzun vadeli fon kaynağına, girişimciler ise faizsiz finansmana erişim imkânı kazanmaktadır.[30]

Çizakça para vakıflarının risk sermayesi sistemiyle nasıl entegre edileceğinin tasavvurunu şu şekilde anlatır: "A kişisinin tasarruflarını kullanarak bir para vakfı kurmak istediğini var-

[29] Iskandar Iskandar - Hadi Sofuoğlu, "Endonezya'daki Para Vakıfları Mevzuatı ve Uygulamaları", *Vakıflar Dergisi* 61-Haziran 2024 (30 Haziran 2024), 182-183.

[30] Bektaş, *Çağdaş Dönemde Para Vakıfları Üzerine Yeni Model Önerileri*, 5.

sayalım. Bu vakfın amacı, kendi işini kurmak isteyen girişimcilerin finansmanına katkı sağlamaktır. Vakfın kurucusu olan A, bir Risk Sermayesi Şirketine başvurarak bu niyetini bildirir ve tasarruflarını söz konusu şirkete yatırır. Bu meblağ, para vakfının sermayesini oluşturur. Ardından Risk Sermayesi Şirketi, vakıf ile bir mudârebe sözleşmesi akdeder ve böylece fiilen vakfın işletmecisi (mudâribi) konumuna gelir. Vakıf fonlarının girişimcilere aktarılması aşamasında ise Risk Sermayesi Şirketi, vakfın sermayesini yalnızca mudârebe ve müşâreke ortaklıklarında değerlendirmeyi taahhüt eder. Böylece bu yatırımın İslam hukuku bakımından meşruiyeti konusunda ortaya çıkabilecek bütün tereddütler ortadan kaldırılmış olur. Yapısal açıdan bakıldığında bu model, üç tarafın yer aldığı üçlü bir mudârebe ilişkisi niteliğindedir. Bu taraflar sırasıyla vakıf, Risk Sermayesi Şirketi ve girişimcidir."[31]

Çizakça modelin işleyişini özetle şu şekilde örneklendir: Riskleri en aza indirmek ve çeşitlendirmek amacıyla Risk Sermayesi Şirketi, vakıf sermayesini birden fazla girişimciye yatırabilir ve yatırmalıdır. Kâr elde edildiğinde ise bu kâr taraflar arasında şu şekilde dağıtılabilir: Klasik bir mudârebe ortaklığında kâr paylaşım oranı genellikle mudârib (girişimci) için 1/4, sermaye sahibi için ise 3/4 olarak belirlenmektedir. Buna göre şirket girişimcinin elde ettiği kârın 3/4'ünü ve proje tamamlandığında yatırdığı anaparayı geri alır. Şirket ile vakıf arasında da bir mudârebe sözleşmesi bulunduğundan kârın şirket ile vakıf arasında paylaşımında da aynı oran uygulanır. Buna göre vakıf, yatırdığı anaparayı geri almasının yanı sıra, şirketin elde ettiği kârın 3/4'ünü alırken; şirketi girişim sermayesi hizmetleri karşılığında kalan 1/4'lük kısmı muhafaza eder. Sonuç

[31] Murat Çizakça, "The relevance of the Ottoman cash waqfs (Awqaf al Nuqud) for modern Islamic economics (Seminar Proceedings Series 30)", *Islamic Research and Training Institute* (Jeddah: Islamic Development Bank, 1996), 408-410.

olarak vakıf, girişimcinin elde ettiği toplam kârın 9/16'sını elde etmiş olur. Başka bir ifadeyle, girişimci 100 dolar kâr elde ettiğinde vakıf bunun 56,25 dolarını pay olarak alır; ayrıca vakfın yatırdığı anapara da kendisine iade edilir."[32] Malezya'da para vakıflarının dinamizmini artırmak için para vakıf modelini girişim sermayesinden ilgili kavramlarla birleştiren bir Kurumsal Vakıf Fonu (EWF) modeli önerilmiştir.[33]

Tanjung, Endonezya bağlamında vakıf ile İslami risk sermayesi sistemini bütünleştiren bir model önermekte ve bu yapıyı İslami Vakıf Risk Sermayesi (WVCS - Waqf Venture Capital Syariah) olarak adlandırmaktadır. Önerilen bu modelde taraflar arasındaki finansman ve ortaklık ilişkileri İslami finanstaki mudârebe ve müşâreke sözleşmeleri çerçevesinde yapılandırılmıştır. O, modelin işleyişi için üç alternatif versiyon önermektedir: (i) Vakıf fonu ile risk sermayesi fonunun aynı havuzda birleştirilmesi, (ii) vakıf fonu ile üçüncü taraf fonlarının ortak bir fonda toplanması ve (iii) vakıf fonunun hem risk sermayesi hem de üçüncü taraf fonlarıyla birlikte tek bir fonda değerlendirilmesi.[34]

Sukûk Vakıf Modeli

Vakıf ve sukûk entegrasyonu için iki farklı model önerilmiştir. Bunlardan ilki vakfa bağlı sukûk (sukûk linked waqf) diğeri ise sukûka bağlı vakıf (waqf linked sukûk) modelleridir. Vakfa bağlı sukûk (sukûk linked waqf), vakıf mallarını üretken hâle getirmek amacıyla kullanılan bir finansman modelidir. Bu mo-

---

[32] Çizakça, "The relevance of the Ottoman cash waqfs (Awqaf al Nuqud) for modern Islamic economics (Seminar Proceedings Series 30)", 408-410.

[33] Tunku Alias, "Venture Capital Strategies in Waqf Fund Investment and Spending", *ISRA International Journal of Islamic Finance* 4 (15 Haziran 2012), 99-126.

[34] Hendri Tanjung, "An Integration of Waqf and Ventura Capital: A Proposed Model for Indonesia", *Journal of Islamic Monetary Economics and Finance* 3 (25 Mayıs 2018), 125-140; Bektaş, *Çağdaş Dönemde Para Vakıfları Üzerine Yeni Model Önerileri*, 6.

delde sukûkun dayanak varlığını (underlying asset) kural olarak bir vakıf malı oluşturur. Vakıf malının dayanak varlık olarak kullanılması sayesinde sukûk ihracı yoluyla toplanan fonlar, vakıf arazisi üzerinde çeşitli projelerin inşa edilmesinde kullanılmaktadır. Sukûka bağlı vakıf (waqf linked sukûk) modeli ise daha çok para vakfının sukûk ile bütünleştirilmesi modelini içerir. Örneğin bir kurum tarafından yönetilen vakıf fonları sukûk araçlarına yatırılır, bu yatırımlardan elde edilen getiriler ise eğitim ve sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi ile sürdürülmesi, toplumun güçlendirilmesi, afet bölgelerinin yeniden ihyası ve İslam'a uygun diğer sosyal faaliyetlerin finansmanında vakıf yararlanıcılarına (mevkûf aleyh) tahsis edilir. Vade sonunda ise vakfedilen nakit fonlar vakfedene iade edilmektedir.[35]

Sukûka bağlı vakıf (waqf linked sukûk) modeli uygulanması sukûkun dayanak varlığının devletin kontrolü altında bulunması nedeniyle nispeten güvenli bir yapıya sahiptir. Bu model kapsamında yatırımcılara en az üç farklı seçenek sunulabilmektedir. Birinci seçenekte yatırımcılar tarafından satın alınan sukûk devlete vakfedilmekte, bu sukûktan elde edilen getiriler yine devlete tahsis edilmektedir. Vade sonunda sukûk anaparası hükümet tarafından otomatik olarak yeni sukûklara yeniden yatırılmakta, elde edilen bütün getiriler ise kamu yararına yönelik kalkınma faaliyetlerinde kullanılmaktadır. İkinci seçenekte sukûk yatırımından elde edilen getiriler devlete vakfedilmekte ve bu gelirler yeniden devlet tarafından ihraç edilen vakfa bağlı devlet sukûkuna (sovereign waqf linked sukûk) yatırılmaktadır. Vade sonunda sukûk anaparası yatırımcılara geri ödenmektedir. Yatırımcılar dilerlerse bu anaparayı geri alabilir, dilerlerse yeniden vakfa bağlı sukûka yatırabilirler. An-

35 Bektaş, *Çağdaş Dönemde Para Vakıfları Üzerine Yeni Model Önerileri*, 6; Khairunnisa Musari, "The Evolution of Waqf and Sukûk toward Sukûk-Waqf in Modern Islamic Economy", *IJUS | International Journal of Umranic Studies* 2/1 (2019), 47-49.

cak her hâlükârda, ilk vakfa bağlı sukûktan elde edilen getiriler, sonraki vakfa bağlı sukûkun ana sermayesini oluşturmakta; bu yeni sukûktan elde edilen getiriler ise hükümet tarafından kalkınma projelerinde kullanılmaktadır. Üçüncü seçenek, büyük ölçüde ikinci modele benzemektedir. Ancak bu modelde ilk vakfa bağlı sukûktan elde edilen getiriler yeni bir vakfa bağlı sukûka yeniden yatırılmamakta; bunun yerine doğrudan hükümet tarafından kalkınma faaliyetlerinin finansmanında kullanılmaktadır.[36]

Günümüzde uygulanmış vakfa bağlı sukûk (sukûk linked waqf) örneği intifa sukûku (*Sukûkü'l-intifâ'*) modelidir. Bu sertifika kiralanmış bir mal veya varlığın belirli bir süre boyunca sağladığı menfaat üzerindeki mülkiyeti temsil eden bir belgedir. Söz konusu sukûk, Suudi Arabistan'ın Mekke şehrinde, Mescid-i Harâm yakınında bulunan Kral Abdülaziz Vakfı (King Abdul Aziz Waqf) arazisi üzerine Zamzam Tower adıyla bilinen apartman ve yüksek kule kompleksinin inşasının finansmanı amacıyla ihraç edilmiştir. Bu sukûk ileri vadeli kira sözleşmesi (*icâre mevsûfe fi'z-zimme*) esas alınarak yapılandırılmıştır. Vakfa ait arazi, Yap-İşlet-Devret modeli çerçevesinde Binladin Group'a kiralanmış ve söz konusu apartmanları, ticari dükkânları ve kuleyi inşa etmek ve bunların kiralanmasından elde edilen gelirleri tahsil etmekle yükümlü tutulmuştur. Daha sonra Binladin Group, projeyi inşa etmek, işletmek ve 28 yılın sonunda tekrar geri devretmek üzere Kuveyt merkezli Munshaat Real Estate Projects KSC ile ikinci bir sözleşme akdetmiştir. KSC, 24 yıl vadeli ve 390 milyon ABD doları tutarında Sukûkü'l-intifâ' ihraç etmiştir. Bu sukûk, zaman paylaşımı esasına göre yapılandırılmış; intifa hakkı haftalık dönemlere bölünmüştür. Sukûk sahiplerine ise sukûku satma, miras

[36] Musari, "The Evolution of Waqf and Sukûk toward Sukûk-Waqf in Modern Islamic Economy", 49.

bırakma, hibe etme ve yatırım amacıyla kullanma hakları tanınmıştır. En yükseği 601 metre yüksekliğindeki Kraliyet Saat Kulesi (Royal Clock Tower) olmak üzere yedi kuleden oluşan proje 2004 yılında başlatılmış ve 2012 yılında tamamlanmıştır. Bu sözleşme yapısı yalnızca intifa hakkının mülkiyetinin paylaşılmasına imkân tanımakta olup vakıf malının bizzat kendisinin satışı söz konusu olmamaktadır.[37]

Endonezya'da vakıf fonlarını kamu yararına yönlendirmek amacıyla geliştirilen ve para vakfı ile devlet sukûkunu bir araya getiren yenilikçi diğer bir İslami finans aracı ise Para Vakfına Bağlı Sukûk (Cash Waqf Linked Sukûk-CWLS) modelidir. İlk kez 2018 yılında Bali'de düzenlenen uluslararası bir kongrede Endonezya Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından tanıtılan model, 2020 yılında uygulamaya geçirilmiştir. CWLS'de toplanan nakit vakıf fonları Endonezya Vakıflar Kurulu (BWI) tarafından devlet sukûklarına (SBSN) yatırılmakta; Hazine ve Maliye Bakanlığı sukûk ihracından elde edilen getiriler ise eğitim, sağlık, ibadethane inşası, sosyal yardım ve yoksullukla mücadele gibi kamu yararına yönelik projelerin finansmanında kullanılmaktadır. Modelin temel hedefleri; güvenli devlet sukûkları aracılığıyla üretken nakit vakıflarını teşvik etmek, vakıf varlıklarının sürdürülebilirliğini sağlamak, İslami sermaye piyasasının gelişimine katkıda bulunmak, ulusal vakıf yönetiminin kurumsal kapasitesini güçlendirmek ve sosyal yatırım fonlarını artırmaktır. Ayrıca özel sektörün kamu hizmetlerinin finansmanına dolaylı olarak katılımını sağlaması da modelin önemli amaçlarından biridir. Sürecin tamamının devlet kurumlarının gözetiminde yürütülmesi, vakıf fonlarının yönetimine ilişkin idari ve mali riskleri azaltan önemli bir güvence olarak de-

[37] Mustafa Omar Mohammed vd., "Analysis of Sukûk Al-Waqf Structure for Financing BOT-Based Development Programs", *Islamic Wealth and the SDGs*, ed. Mohd Ma'Sum Billah (Cham: Springer International Publishing, 2021), 589-590.

ğerlendirilmektedir. Bazı araştırmacılar CWLS'nin yapısal olarak Osmanlı para vakıflarıyla benzerlik taşıdığına dikkat çekmektedir.[38]

Sigorta Vakıf Modeli

Endonezya'da bir diğer menkul kıymet vakıf türü ise sigorta poliçesi vakfıdır. Bu vakıf, sigortalının sigorta tazminatı, ölüm veya sürekli maluliyet ödemeleri gibi sigorta haklarını vakfetmesine imkân veren bir uygulamadır. İslami sigorta şirketleri tarafından uygulanmakta olan bu modelin en önemli örneklerinden biri PT Asuransi Takaful Keluarga'nın 2018 yılında başlattığı Ortak Nakit Vakfı (Wakaf Uang Patungan) programıdır. Uygulama, Endonezya Ulema Konseyi (MUI) tarafından toplumsal fayda sağlayan meşru bir hayır modeli olarak benimsenmiş; 2016 yılında yayımlanan 106/DSN-MUI/X/2016 sayılı fetva[39] ile şer'î dayanağa kavuşturulmuştur. Söz konusu fetvaya göre, sigorta tazminatının en fazla %45'i, yatırım hesaplarından elde edilen varlıkların ise mirasçıların tamamının rızası bulunmadıkça en fazla üçte biri vakfedilebilmektedir. Böylece sigorta poliçelerinin vakfı, Endonezya'da İslami sosyal finans araçlarından biri olarak kurumsal bir zemine kavuşmuştur.[40]

Mikrofinans Vakıf Modeli

Para vakfı ile mikrofinansın entegrasyonuna yönelik modeller esas itibarıyla para vakfı ile İslami mikrofinans kurumu arasında kurulan iş birliğine dayanmaktadır. Bu modeller arasındaki temel farklılıklar ise taraflar arasındaki hukukî ilişki, kul-

---

38 Bektaş, *Çağdaş Dönemde Para Vakıfları Üzerine Yeni Model Önerileri*, 6-7; Iskandar - Sofuoğlu, "Endonezya'daki Para Vakıfları Mevzuatı ve Uygulamaları", 183-184.

39 Zaini Malik vd., "Analisis Fatwa (MUI) no:106/DSN-MUI/X/2016 Terhadap Implementasi Wakaf Asuransi Di Lembaga Prudential Indonesia", *Tahkim (Jurnal Peradaban dan Hukum Islam)* 3 (02 Mart 2020).

40 Iskandar - Sofuoğlu, "Endonezya'daki Para Vakıfları Mevzuatı ve Uygulamaları", 183.

lanılan İslami finansman yöntemi, hedeflenen girişimci profili ve para vakfının kuruluş amacından kaynaklanmaktadır. Vakıf temelli mikrofinansın teorik çerçevesini oluşturan bazı araştırmalarda para vakıflarının mikrofinans uygulamalarına sağlayabileceği katkılar ele alınmış, özellikle teminat, uzun vadeli fon temini, fon toplama maliyetleri ve risk yönetimi gibi alanlarda sunduğu avantajlar vurgulanmıştır. Bu yönleriyle sonraki vakıf temelli mikrofinans literatürüne önemli ölçüde yön vermişlerdir.[41] Azalan müşareke sistemine dayalı para vakfı-mikro girişim entegre yatırımı (integrated cash waqf micro enterprises investment) modeli,[42] kendi işini kurup yürütme potansiyeline sahip mültecilere para vakfı modeli,[43] yoksulluğun azaltılması için para vakıfları ile mikrofinansın entegrasyonu bağlamında vakıf temelli İslami mikrofinans modeli[44] gibi vakıf modeline dayalı İslami mikrofinans önerileri yapılmıştır. İslami fintek bağlamında kitle fonlaması tarzında vakıf modelleri de önerilmiştir. Malezya'da alt gelir grubunun finansal problemlerine bir çözüm önerisi olarak vakıf temelli kitle fonlaması modeli,[45] Endonezya'da 53 vakıf projesinin finanse edildiği ve

41 Habib Ahmed, "Integrating Waqf and Islamic Finance: Creating Synergies for Social Impact", *Waqf Development and Innovation: Socio-Economic and Legal Perspectives* (Routledge, 2022), 50-62; Bektaş, *Çağdaş Dönemde Para Vakıfları Üzerine Yeni Model Önerileri*, 7.

42 Mohamed Asmy Bin Mohd Thas Thaker, "A qualitative inquiry into cash waqf model as a source of financing for micro enterprises", *ISRA International Journal of Islamic Finance* 10/1 (19 Haziran 2018), 19-35; Mohamed Asmy Bin Mohd Thas Thaker vd., "Developing cash waqf model as an alternative source of financing for micro enterprises in Malaysia", *Journal of Islamic Accounting and Business Research* 7/4 (05 Eylül 2016), 254-267.

43 Omar Ahmad Kachkar, "Towards the establishment of cash waqf microfinance fund for refugees", *ISRA International Journal of Islamic Finance* 9/1 (10 Temmuz 2017), 81-86.

44 Mohamed Aslam Haneef vd., "Integration of Waqf and Islamic Microfinance for Poverty Reduction: A Survey in Kuala Selangor, Malaysia", *Journal of Islamic Finance* 2 (01 Eylül 2013).

45 Abidullah Abıd - Muhammad Hakimi Shafıaı, "Financial problems of bottom 40 percent bumiputera in Malaysia : A possible solution through waqf-based

vakıf projelerinin geliştirildiği bir platform olan Hasene Kitle Fonlaması (Hasanah Crowdfunding Model) platform modeli[46] gibi yeni modeller de önerilmiştir.[47]

Türkiye'de batı ve Amerikan modeli vakıflarla yeniden gündeme gelmesi ve 1967 yılından itibaren yeni vakıf kuruluşlarına izin verilmesiyle birlikte farklı modellerde vakıflar kurulmuştur. Türkiyedeki mevzuatsal dönüşüme paralel olarak büyük bir şirket topluluğunun kendi vakfını kurması örneği olarak Vehbi Koç vakfı, kendisi şirketler kurmuş ve halihazırdaki şirketlerine finansman sağlayan vakıf örneği olarak Türkiye Diyanet Vakfı anılabilir. Bir vakıflar bütünü olan Tükr Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı günümüzde savunma sanayiindeki gelişmelerde önemli finansman rolü oynamıştır.[48] Türkiye'de yüzlerce şirket vb. kuruluşlar kendi dünya görüşü ve anlayışları çerçevesinde faaliyetleri gerçekleştirmek üzere yasalar çerçevesinde vakıflar kurmuşlardı. Halihazırda Türkiye'de toplamda 5.272 adedi çok amaçlı vakıflar, 1003 adedi sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıfları, 9 adet çevre koruma vakıfları olmak üzere 6.284 resmi kayıtlı vakıf bulunmakta olup bunların bir kısmı vergiden muafiyet hakkı almıştır.[49]

Sonuç

İslam iktisat düşüncesi açısından vakıf kurumu, hâkim (hegemonik) iktisat anlayışlarına alternatif bir iktisadî perspektif ve sistem arayışında önemli bir yere sahiptir. Vakıflar sadece alternatif bir model sunmakla kalmayıp mev-

crowdfunding Malezya bumiputera", *Turkish Journal of Islamic Economics* 4/1 (12 Şubat 2017), 49-65.

46 Fahmi Medias vd., "A systematic literature review on the socio-economic roles of waqf: evidence from organization of the Islamic cooperation (OIC) countries", *Journal of Islamic Accounting and Business Research* 13/1 (15 Ekim 2021), 177-193.

47 Bektaş, *Çağdaş Dönemde Para Vakıfları Üzerine Yeni Model Önerileri*, 7-13.

48 Çizakça, *İslam Dünyasında Vakıflar*, 92-95, 106.

49 "Yeni Vakıflar - T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü" (Erişim 28 Temmuz 2026).

cut ekonomi ve piyasa sistemleri içerisinde de önemli sosyal ve iktisadî işlevler üstlenmektedir. Bu çerçevede vakıf sistemi gerek sosyal piyasa anlayışı gerekse kapitalist ekonomi içerisinde kamu hizmetlerinin finansmanı, yoksulluk ve açlıkla mücadele, sosyal adaletin güçlendirilmesi, servetin yeniden dağılımı ve sosyal güvenliğin desteklenmesi bakımından önemli katkılar sağlayan tamamlayıcı bir kurum niteliği taşımaktadır. Nitekim Osmanlı tecrübesi vakıfların eğitim, sağlık ve bayındırlık gibi temel kamu hizmetlerinin sürekliliğini sağlayarak sosyal piyasa düzeninin istikrarına önemli katkılar sunduğunu göstermektedir.

Modern dönemde vakıf kurumunun tarihsel işlevini sürdürebilmesi, değişen hukukî, iktisadî ve toplumsal şartlar doğrultusunda yeniden değerlendirilmesini ve gerekli reformların gerçekleştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Tarihsel tecrübe vakıfların kamu hizmetlerinin finansmanına katkı sağlayarak devletin mali yükünü hafiflettiğini, gelir dağılımını dengelediğini, ekonomik ve sosyal kalkınmayı desteklediğini göstermektedir. Bunun yanında vakıflar, sosyal adaletin güçlendirilmesi, sivil toplumun gelişmesi ve toplumsal dayanışmanın kurumsallaşmasına önemli katkılar sunmuştur. Bu sebeple, vakıf kurumunun klasik ilkelerini koruyarak çağdaş ihtiyaçlara cevap verecek yeni açılımlarla geliştirilmesi önem arz etmektedir.

Bu çalışmada yeni vakıf kavramı, tüzel kişiliğe sahip şirketlerin yaygınlaşması ve İslam ekonomisi ile finansı ekosisteminin gelişmesi sonucunda ortaya çıkan çağdaş vakıf uygulamalarını ifade etmek üzere kullanılmıştır. Bu kapsamda özellikle hisse senedi, sukûk ve yatırım fonu katılma payı gibi menkul kıymetlere dayalı vakıfların yanı sıra manevi haklar ve menfaatlerin vakfedilmesine ilişkin uygulamalar değerlendirilmiştir. Söz konusu vakıf türleri, klasik vakıf anlayışının temel ilkelerini korumakla birlikte, modern finansal araçları vakıf hukukunun konusu hâline getirmeleri bakımından önemli bir dönü-

şümü temsil etmektedir. Ortak özellikleri ise menkul kıymetlere veya mali haklara dayanmakta olmaları ve doğrudan nakit sermaye ile finansal piyasalarla ilişki içerisinde bulunmalarıdır. Bu yönüyle yeni vakıf uygulamaları, klasik vakıf kurumunun çağdaş ekonomik ve finansal ihtiyaçlara uyarlanmasının önemli örneklerini teşkil etmektedir.

Yeni vakıf uygulamalarının ortaya çıkışı, klasik vakıf hukukunda tartışılan birçok meselenin çağdaş şartlar altında yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmıştır. Menkul malların, nakdin, müşterek (müşâʿ) mülkiyetin ve süreli vakfın cevazına ilişkin klasik fıkhî tartışmalar, günümüzde tüzel kişilik, anonim ortaklık, menkul kıymetler ve fikrî haklar gibi yeni hukukî ve iktisadî kurumlar bağlamında farklı bir boyut kazanmıştır. Özellikle şirket hisseleri, sukûk, yatırım fonu katılma payları, çeşitli menkul mallar ile telif ve patent gibi fikrî hakların vakfa konu edilmesi, klasik vakıf teorisinin modern finansal ve hukukî yapılar karşısındaki uygulama alanını genişletmiştir. Bu gelişmeler, vakıf hukukunun temel ilkelerinden taviz vermeksizin yeni malvarlığı unsurlarının vakfedilebilirliği, vakıf malının niteliği ve devamlılığı gibi meselelerin yeniden yorumlanmasını gerekli kılan önemli fıkhî tartışmaları da beraberinde getirmiştir.

Kaynaklar

AAOIFI. *Faizsiz Finans Standartları (Güncellenmiş Versiyon)*. İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği, 2024.

Abıd, Abidullah - Shafıaı, Muhammad Hakimi. "Financial problems of bottom 40 percent bumiputera in Malaysia : A possible solution through waqf-based crowdfunding Malezya bumiputera". *Turkish Journal of Islamic Economics* 4/1 (12 Şubat 2017), 49-65. https://dergipark.org.tr/en/pub/beuntujise/article/292245

Ahmed, Habib. "Integrating Waqf and Islamic Finance: Creating Synergies for Social Impact". *Waqf Development and Innovation: Socio-*

Economic and Legal Perspectives. 50-62. Routledge, 2022. https://doi.org/10.4324/9781003158073-7

Ahmed Nizâr Ebû Şehlâ. "Vakfü'l-müşâ': hakîkatuhû, envâ'uhû ve tatbîkuhu'l-mu'âsır". *Mecelletu Câmi'atü'ş-Şârika li'l-'Ulûmi'ş-Şer'iyye ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye* 17/1 (2020), 289-321.

Akman, Ahmet. *Eski Vakıflar Hukuku ve İdaresi*. Adalet Yayınevi: Adalet Yayınevi, 2019.

Alias, Tunku. "Venture Capital Strategies in Waqf Fund Investment and Spending". *ISRA International Journal of Islamic Finance* 4 (15 Haziran 2012), 99-126. https://doi.org/10.55188/ijif.v4i1.137

Bektaş, İsmail. *Çağdaş Dönemde Para Vakıfları Üzerine Yeni Model Önerileri*. İLKE İlim Kültür Eğitim Vakfı, 30 Mayıs 2022. https://doi.org/10.26414/ikm012

Bilmen, Ömer Nasuhi, 1391/1971. *Hukukı İslâmiyye ve ıstılahatı fıkhiyye kamusu*. İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, t.y.

Çilingir, Hamdi. *Vakıfta Amaç: Hanefi Vakıf Hukuku Çerçevesinde Bir Araştırma*. İstanbul: İktisat Yayınları, 2018.

Çilingir, Hamdi. "Yayına Hazırlayanın Takdimi". *Osmanlı Vakıf Hukukuna Giriş: Ahkâm-ı Evkāf*. İstanbul: Vakıfbank yayınları, 2020.

Çizakça, Murat. *İslam Dünyasında Vakıflar*. Konya: Karatay Üniversitesi Yayıncılık, 2017.

Çizakça, Murat. "The relevance of the Ottoman cash waqfs (Awqaf al Nuqud) for modern Islamic economics (Seminar Proceedings Series 30)". *Islamic Research and Training Institute*. 393-414. Jeddah: Islamic Development Bank, 1996.

Endonezya Cumhuriyeti Din İşleri Bakanlığı İslam Toplumu Rehberlik Genel Müdürlüğü Vakıfların Güçlendirilmesi Müdürlüğü. *Fiqih Wakaf*. Jakarta, 2006.

Haneef, Mohamed Aslam vd. "Integration of Waqf and Islamic Microfinance for Poverty Reduction: A Survey in Kuala Selangor, Malaysia". *Journal of Islamic Finance* 2 (01 Eylül 2013). https://doi.org/10.31436/jif.v2i2.16

Iskandar, Iskandar - Sofuoğlu, Hadi. "Endonezya'daki Para Vakıfları

Mevzuatı ve Uygulamaları". *Vakıflar Dergisi* 61-Haziran 2024 (30 Haziran 2024), 171-187. https://doi.org/10.16971/vakiflar.1505246

İbn Ḳudāme, Ebū Muḥammed Muvaffaḳuddīn ʿAbdullāh b. Aḥmed b. Muḥammed b. Ḳudāme. *el-Muġnī*. ed. Ṭāhā ez-Zeynī – Mahmûd Abdülvehhâb Fâyid – Abdülkādir Ahmed Atâ. el-Ḳāhire: Mektebetu'l-Ḳāhire, 1968.

Kachkar, Omar vd. "Para Vakıflarıyla İlgili Güncel Meseleler: Sukûk Vakfına İlişkin Bir İnceleme". *darulfunun ilahiyat* 32/2 (27 Aralık 2021), 597-638. https://doi.org/10.26650/di.2021.32.2.1026906

Kachkar, Omar Ahmad. "Towards the establishment of cash waqf microfinance fund for refugees". *ISRA International Journal of Islamic Finance* 9/1 (10 Temmuz 2017), 81-86. https://doi.org/10.1108/IJIF-07-2017-007

Kahf, Münzir. "Vakfü'l-eshüm ve's-sukûk ve'l-hukûki'l-ma'neviyye". *Mecelletü Mecma'i'l-Fıkhi'l-İslâmî ed-Devre et-Tâsi' 'aşer*. 4/331-376. İmârât: İmâretü'ş-Şârika, 2009.

Kuran, Timur. *Yollar Ayrılırken – Ortadoğu'nun Geri Kalma Sürecinde İslam Hukukunun Rolü*. çev. Nurettin Elhüseyni. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.

Kuveyt Vakıflar Genel Sekreterliği. "el-Kânûnü'l-İstirşâdî li'l-Vakf". Mektebetü'l-Kuveyt el-Vataniye, 2014. https://www.awqaf.org.kw/AR/Pages/AllDocs.aspx

Kuveyt Vakıflar Genel Sekreterliği. *Karârât ve Tavsıyât Müntedeyât Kadâyâ el-Vakf el-Fıkhiyye (mine'l-evvel ilâ el-hâdi 'aşar)*. Kuveyt: el-Emânetü'l-'Âmme li'l-Evkâf, 2025.

Malik, Zaini vd. "Analisis Fatwa (MUI) no:106/DSN-MUI/X/2016 Terhadap Implementasi Wakaf Asuransi Di Lembaga Prudential Indonesia". *Tahkim (Jurnal Peradaban dan Hukum Islam)* 3 (02 Mart 2020). https://doi.org/10.29313/tahkim.v3i1.5662

Medias, Fahmi vd. "A systematic literature review on the socio-economic roles of waqf: evidence from organization of the Islamic cooperation (OIC) countries". *Journal of Islamic Accounting*

and Business Research 13/1 (15 Ekim 2021), 177-193. https://doi.org/10.1108/JIABR-01-2021-0028

Mevsılî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li-taʿlîli'l-Muhtâr*. ed. Mahmûd Ebû Dakîka. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1937.

Mohammed, Mustafa Omar vd. "Analysis of Sukuk Al-Waqf Structure for Financing BOT-Based Development Programs". *Islamic Wealth and the SDGs*. ed. Mohd Ma'Sum Billah. 581-597. Cham: Springer International Publishing, 2021. https://doi.org/10.1007/978-3-030-65313-2_30

Mohd Thas Thaker, Mohamed Asmy Bin. "A qualitative inquiry into cash waqf model as a source of financing for micro enterprises". *ISRA International Journal of Islamic Finance* 10/1 (19 Haziran 2018), 19-35. https://doi.org/10.1108/IJIF-07-2017-0013

Mohd Thas Thaker, Mohamed Asmy Bin vd. "Developing cash waqf model as an alternative source of financing for micro enterprises in Malaysia". *Journal of Islamic Accounting and Business Research* 7/4 (05 Eylül 2016), 254-267. https://doi.org/10.1108/JIABR-09-2014-0029

Musari, Khairunnisa. "The Evolution of Waqf and Sukuk toward Sukuk-Waqf in Modern Islamic Economy". *IJUS | International Journal of Umranic Studies* 2/1 (2019), 45-54. https://doi.org/10.59202/ijus.v2i1.567

Tanjung, Hendri. "An Integration of Waqf and Ventura Capital: A Proposed Model for Indonesia". *Journal of Islamic Monetary Economics and Finance* 3 (25 Mayıs 2018), 125-140. https://doi.org/10.21098/jimf.v3i0.910

Yazır, Elmalılı Hamdi. *Osmanlı Vakıf Hukukuna Giriş: Ahkâm-ı Evkāf*. ed. Hamdi Çilingir. İstanbul: Vakıfbank yayınları, 2020.

"International Islamic Fiqh Academy: Waqf of Shares, Ṣukūk, Moral Rights, and Benefits". UAE, 26 Nisan 2009. https://iifa-aifi.org/en/32991.html

Müdevvenetü Ahkâmi'l-Vakf el-Fıkhiyye. Kuveyt: Emânetü'Âmme li'l-Evkâf, 2017.

"Yeni Vakıflar - T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü". Erişim 28 Temmuz 2026. https://www.vgm.gov.tr/vakif-islemleri/vakif-istatistikleri/yeni-vakiflar

Vakıfların Sürdürülebilirliği: Tarihsel Miras, Kurumsal ve Finansal Yönetişim

Saime KAVAKCI*

1. Vakıf Kavramının Mahiyeti, Hukuki Dayanakları ve Sosyo-Ekonomik İşleyişi

İslam medeniyetinin en köklü kurumsal yapılarından biri olan vakıf sistemi salt iktisadi ve hukuki bir yardımlaşma mekanizması olmanın ötesinde, itikadi derinliğe, yüksek ahlaki değerlere ve diğerkâmlık anlayışına dayanan çok katmanlı bir medeniyet tasavvurunun somutlaşmış halidir.[1] Bu sistemin düşünsel arka planında, mülkiyetin mutlak sahibinin Allah olduğu ve beşere bahşedilen maddi servetin birer emanet vasfı taşıdığı inancı yer almaktadır. Bahse konu anlayıştan ortaya çıkan infak anlayışı, kişiyi bencil temayüllerden arındırarak mevcuttaki imkânların kamu yararına seferber edilmesini hedef-

* Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, İslam Ekonomisi ve Finansı Enstitüsü, e-posta: saime.kavakci@marmara.edu.tr.

1 Özkan, Mehmet (2025), "Osmanlı Döneminde Para Vakfı Tartışmaları ve İmam Birgivî'nin Eleştirel Tutumu" içinde *Geçmişten Günümüze Vakıf Kültürü ve Balıkesir Hafızası*, Editör: Özkan, Mehmet vd., Emin Yayınları: Bursa, s. 9.

ler.[2] Vakıf müessesesi ise söz konusu dayanışma ve paylaşma iradesinin sistematik, kurumsal ve daimî bir yapıya dönüşmüş en ileri merhalesini temsil etmektedir. Vakıf kurma iradesinin temelinde ise ölüm sonrasında da amel defterinin kapanmaması inancına dayanan sadaka-i câriye bilinci bulunmaktadır.[3]

Kur'an-ı Kerîm'de lafzen veya teknik bir fıkıh terimi olarak doğrudan "vakıf" kelimesi yer almamaktadır. Buna karşın Müslüman toplumlarda bu kurumun ortaya çıkmasını ve kurumsallaşmasını sağlayan kavramsal çerçeve, bizzat ilahi hitap tarafından çizilmiştir.[4] Birr ve takvada yardımlaşma (Mâide, 5/2), infakın gerekliliği (Bakara, 2/195, 261) ve hayır hususunda yarışma (Bakara, 2/148) ilkeleri bu sistemin meşruiyet zeminini oluşturmuştur. İslam hukukçuları, "Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça gerçek iyiliğe asla erişemezsiniz" beyanını (Âl-i İmrân, 3/92), vakıf kurumunun meşruiyetindeki en temel Kur'anî referans kabul etme hususunda görüş birliği içindedirler.[5]

Lügatte "durmak, durdurmak ve alıkoymak" manalarına gelen Arapça *vakf* mastarı, ıstılahta mülk sahibinin malını dini, sosyal ve hayri bir gayeye hasrederek ebediyen tahsis etmesini ifade etmektedir. Bu doğrultuda vakıf, bir mülkün toplumsal yarar adına süresiz tahsisini öngören[6] ve hukuki bir tasar-

---

2 Fidan, Murat (2024), "Yardımlaşma Serüveninde Finansal Kaynak Problemine Vakıf Uygulamasının Katkıları", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13(2), s. 1019.

3 Korkut, Cem & Bulut, Mehmet (2016), "Finansal İstikrar ve Para Vakıfları Etkisi: Rumeli Para Vakıfları Örnekleri", *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, 2(1), s. 55; Canbaz, M. Fatih (2022), "Geçmişten Günümüze Türk Dünyasında Vakıf Kavramı ve Para Vakıfları", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 21(4), s. 1959.

4 Çiğdem, Recep (2025), "Vâkıf'ın Şartlarının Bağlayıcılığı Bağlamında Danıştay'ın Ayasofya'yı Kebir Cami Hakkındaki Kararının İslam Ve Mer'i Türk Hukuku Açısından Analizi" içinde *Geçmişten Günümüze Vakıf Kültürü ve Balıkesir Hafızası*, Editör: Özkan, Mehmet vd., Emin Yayınları: Bursa, s. 51.

5 Yediyıldız, Bahaeddin (2012), "Vakıf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 42, s. 479.

6 Pakalın, Mehmet Zeki (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt:

rufla hayat bulan, İslam medeniyetinin kurucu unsurlarından olan bir hayır kurumudur.[7]

Kurumun hukuki niteliği ve vakfedilen malın mülkiyeti hususunda Hanefi fıkhı içerisinde farklı yaklaşımlar sergilenmiştir. Ebu Hanîfe'ye göre vakıf; bir kimsenin sahip olduğu mülkün gelir ve menfaatlerini âriyet (ödünç) kabilinden ihtiyaç sahiplerine ya da toplumsal/dini gereksinimlere tahsis etmesi işlemidir. Bu yaklaşımda mülkiyetin aslı vâkıfta kalmayı sürdürdüğünden, vâkıfın akdi feshetme ve malı dilediğince tasarruf etme salahiyeti mevcuttur; hatta vefatı durumunda söz konusu hak mirasçılarına intikal eder. Buna karşılık İmâmeyn (Ebû Yusuf ve İmam Muhammed); vakfı, mülkiyetin Allah'a devredildiği, ortaya çıkan menfaatin ise yaratılmışların hizmetine tahsis edildiği şer'î bir akit olarak formüle etmişlerdir.[8] Hanefi mezhebinde yaygın kabul gören doktrin de bu doğrultudadır. Vakıf, malın (ayn) menfaatinin kamuya sunulması, aslının ise mülk edinme ve devretme (temlik ve temellük) tasarruflarından ebediyen men edilerek Allah'ın mülkü hükmünde kabul edilmesidir.[9] Hukuki açıdan vakıf; meşru menfaate sahip bir malın ebediyen mülkiyet tasarrufundan çıkarılması ve hasılatının yalnızca rızâ-yı ilâhî doğrultusunda hayır cihetine tahsis edilmesidir. Bu işlemle birlikte mal şahsi mülkiyet sınırlarından çıkarak kamu/ilahi mülk statüsüne geçer; dolayısıyla malın idaresi artık tamamen vakfiyede tayin edilen şart ve esaslar dairesinde yürütülmek mecburiyetindedir.[10]

İslam coğrafyasında VII. yüzyıldan itibaren teşekkül etmeye başlayan ilk vakıflar, öncelikli olarak ibadet ve dini gereksi-

---

III, MEB Yayınları: İstanbul, s. 577.

7 Günay, Hacı Mehmet (2012), "Vakıf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 42, s. 475.

8 Yediyıldız, Bahaeddin (2003), *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi 'Bir Sosyal Tarih İncelemesi'*, Türk Tarih Kurumu: Ankara, s. 8.

9 Zebidi (1984), s. 221-222'den aktaran: Karaoğlu, Ömer (2019), *a.g.e.*, s. 31.

10 Döndüren, Hamdi (1990), *İslam'da Para Vakfı ve Finansman Olarak Kullanma Yöntemleri*, Altınoluk: İstanbul, s. 17.

nimlerin karşılanmasına hasredilmiştir. Süreç içerisinde ise barınma, eğitim, bayındırlık ve sağlık gibi temel kamusal hizmetleri de bünyesine dahil etmiştir. Vakıf faaliyet alanlarının zamanla zenginleşmesi neticesinde, toplumun ihtiyaç duyduğu sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel hizmetlerin neredeyse tamamı vakıflar eliyle çözülür hale gelmiştir. Faaliyetindeki bu çeşitliliğin yanı sıra vakıflar, fıkhi açıdan da çeşitli tasniflere tabi tutulmuştur. Bu tasnifler arasında en bilineni ve erken dönemlerden itibaren doktrinde kavramsallaştırılanı menkul ve gayrimenkul vakıfları ayrımıdır. XV. yüzyıla dek ağırlıklı olarak akar vasfındaki gayrimenkul mülklerin tahsisiyle yürütülen vakıf teşkilatı, bu yüzyılın ilk yarısından itibaren köklü bir yapısal dönüşüme uğramıştır. Osmanlı coğrafyasında para vakıflarının (*vakfu'n-nukûd*) ortaya çıkışıyla belirginleşen bu süreç, küresel ölçekte ekonomik paradigmaların değişimi ve parasallaşma eğilimleriyle eşzamanlı ortaya çıkmıştır. XV. yüzyılın ortalarından itibaren nakit paranın önceki devirlere nispetle daha erişilebilir konuma gelmesi, sadece zengin elitlerin değil, alt ve orta gelir grubundaki kimselerin de mütevazı tasarruflarla vakıf kurabilmelerine kapı aralamıştır. Toplumda biriken nakit kaynakların iktisadi dolaşıma dahil edilmesi vakıf sisteminin geçirdiği kurumsal dönüşümle bütünleşmiş ve nihayetinde para vakfı modeli pratiğe aktarılmıştır.[11] Fıkıh literatüründe *vakfu'n-nukûd* olarak adlandırılan para vakıfları, vâkıfın hayri bir gaye doğrultusunda muayyen bir nakit meblağı doğrudan doğruya veya bir akar ile birlikte tahsis etmesiyle meydana gelen kurumlardır. Bu kurumları klasik gayrimenkul vakıflarından ayıran en belirleyici vasıf, mal varlıklarının tamamının veya belirli bir kısmının nakit paradan teşekkül etmesidir.[12]

---

[11] Gürsoy, Çiğdem (2018), "Osmanlı Esnaf ve Avarız Sandıklarının Günlük Hayata Katkısı", *International Journal of History*, 10(8), s. 122.

[12] Özcan, Tahsin (2003), *Osmanlı Para Vakıfları 'Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği'*, Türk Tarih Kurumu: Ankara, s. 10.

Gayrimenkul vakıflarına kıyasla çok daha mütevazı birikimlerle ihdas edilebilen bu yapılar, XVI. yüzyıldan sonra vakıf sayısında ve yaygınlığında kayda değer bir artışa zemin hazırlamıştır.[13] Gayrimenkul vakıflarında mülkün kira gelirinin vakfiye şartlarına sarf edilmesi gibi, para vakıflarında da nakit sermaye şer'î kaidelere uygun olarak işletilmekte ve elde edilen gelir vakfın hayri gayesi doğrultusunda harcanmaktadır. Bu vakıfların nakit sermayeyi nemalandırırken müracaat ettiği işletim yöntemleri, çağdaş İslami finans kuruluşlarının temel dayanağını teşkil etmektedir. Vakfiyelerde sıklıkla yer alan istirbâh ve istiğlâl gibi akitler, günümüz katılım finans kurumları tarafından modern iktisadi icaplara uyarlanarak sürdürülmektedir. Para vakıfları uzun bir dönem boyunca Osmanlı müteşebbisleri, tüccarları ve esnafı için en mühim finansman kaynağı hüviyetini korumuştur. Dahası, uyguladıkları kâr oranlarıyla mali piyasalardaki borçlanma maliyetlerini regüle eden ve dengeleyen bir istikrar unsuru vazifesi üstlenmişlerdir. Osmanlı finansal mimarisinin belkemiği ve çağdaş faizsiz finans enstrümanlarının öncüsü nazarıyla bakıldığında, para vakıflarının iktisadi işlevi çok daha iyi anlaşılacaktır.[14]

Klasik fıkıh anlayışında vakıf, mülkün aslının Allah'a kurbiyet amacıyla geri alınamaz biçimde tahsisi ve gelirinin insanlığın faydasına sunulmasıdır. İdeal kabule göre vakıf, tüketimle aynen zeval bulmayan, kalıcı bir mal varlığı ile ihdas edilmelidir.[15] Dolayısıyla sermayesi nakit olan para vakıflarının meşruiyeti hususunda Osmanlı ve İslam hukuk literatüründe derin fıkhi müzakereler yürütülmüştür.[16] Geleneksel vakıf huku-

---

13 Gürsoy, Çiğdem (2018), *a.g.e.*, s. 122.

14 Korkut, Cem & Bulut, Mehmet (2016), "Finansal İstikrar ve Para Vakıfları Etkisi: Rumeli Para Vakıfları Örnekleri", *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, 2(1), s. 56.

15 Mandaville, Jon E. (1979), "Usurious Piety: The Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire", *International Journal of Middle East Studies*, 10(3), s. 293.

16 Mandaville, Jon E. (1979), *a.g.e.*, s. 295-306.

kunda 'aslın korunması' vazgeçilmez bir rüknüdür. Buna karşın para, kullanıldığında aynen yok olan bir mübadele aracıdır. Bu niteliğiyle paranın vakfa konu edilmesi Hanefî mezhebinin doktrin kabulleriyle çelişmiş ve XVI. yüzyıl Osmanlı uleması arasında ciddi bir kutuplaşmaya yol açmıştır.[17] Bu fikri çatışmanın neticesinde Kanûnî Sultan Süleyman, başlangıçta Şeyhülislam Çivizâde Muhiddin Mehmed Efendi'nin sunduğu fıkhi delilleri muteber kabul ederek 1545-1547 yılları arasında para vakıflarının faaliyetlerini fermanla tamamen yasaklamıştır. Ne var ki bu yasak, iktisadi hayatta ciddi bir daralmaya ve kredi mekanizmasında tıkanmaya yol açmıştır. Çivizâde'nin vefatının ardından Şeyhülislam Ebüssuûd Efendi başkanlığında toplanan ulema meclisi, örf ve kamu yararını (maslahat) esas alarak 1548 yılında yasağı yürürlükten kaldırmıştır. Böylece para vakıfları Osmanlı iktisadi ve hukuki yapısının vazgeçilmez, meşru birer unsuru haline gelmiştir.[18]

Serbest piyasa ve sermaye tekelleşmesini önceleyen yaklaşımların aksine İslam iktisat düzeni, servetin muayyen ellerde temerküz etmesine ve tahakküm kurmasına karşı tavır almaktadır. Bu açıdan vakıf kurumu, servetin tabana yayılmasını, toplumsal kapsayıcılığı ve sosyal adaleti temin eden önemli bir gelir dağılım kurumu olmuştur.[19] Vakıflar, şahsi emek ve çabayla iktisap edilen varlıkların gönüllü şekilde toplumla paylaşımını mümkün kılan hukuki ve sosyo-ekonomik bir yapıdır. Salt fay-

---

17 Özkan, Mehmet (2025), *a.g.e.*, s. 7-8; Karabacak, Fatma (2023), "1640-1650 Yıllarında Üsküdar'da Kurulan Vakıflar", Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, s. 51; Mükreş, Ahmad (2022), "Balat Mahkemesi Arapça Para Vakıfları", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, s. 57.

18 Aşar, Betül (2011), *İslam Hukuk Tarihinde Para Vakıfları ve Finansman Kaynağı Olarak Kullanılması*, Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, s. 6.

19 Ari, Ibrahim ve Koc, Muammer (2021), "Towards Sustainable Financing Models: A Proof-of-Concept for a Waqf-Based Alternative Financing Model for Renewable Energy Investments", *Borsa Istanbul Review*, 21, s. 47.

dacı zihniyetin ötesine geçerek feragat ve diğerkâmlığı merkeze alan bu model, özel mülkiyeti kamu hizmetine dönüştürür. Zira toplumsal barış ve huzurun tesis edilmediği bir ortamda bireysel refahın sürdürülemeyeceği bir gerçektir. Dolayısıyla vakıf sistemini, topyekûn insanlığın ortak refah ve saadetini hedefleyen kurumsal bir mekanizma olarak nitelendirmek yerinde olacaktır.[20]

2. Sürdürülebilirlik Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Vakıf Sisteminin Sürdürülebilirlik Boyutu

Sürdürülebilirlik kavramı tarihsel kökenleri itibarıyla ilk olarak Alman ormancı Hans Carl von Carlowitz'in 1712 tarihli *Sylvicultura Oeconomica* adlı eserinde zikredilmiştir. Buna karşın kavram, 1980'li yıllara gelinceye dek geniş tabanlı bir kabul ve yaygın kullanım alanı bulamamıştır. Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (WCED), 1980'lerin ortalarında sürdürülebilirlik odaklı müzakerelerin merkez üssü haline gelmiş ve bu müzakereler 1987 yılında yayımlanan ve literatürde bir dönüm noktası teşkil eden *"Ortak Geleceğimiz" (Our Common Future)* başlıklı raporla somutlaşmıştır. Rapor, günümüzde klasikleşmiş olan sürdürülebilir kalkınma tanımını şu ifadelerle ortaya koymuştur:[21]

"Sürdürülebilir kalkınma, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama imkânlarını tehlikeye atmaksızın bugünün gereksinimlerini karşılayan kalkınmadır."

Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu; çevresel, ekonomik ve sosyal eşitlik boyutlarının eşanlı olarak hayata geçirilmesi gerektiğini savunmuştur. Söz konusu yaklaşım, ekolojik dengenin ve sosyal adaletin ekonomik refah ile bağdaşmayacağına yönelik yerleşik kanaatleri sarstığı için ilk etapta kuşkuyla kar-

---

[20] Bayartan, Mehmet (2008), "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 10(1), s. 157.

[21] Scoones, Ian (2007), "Sustainability", *Development in Practice*, 17(4-5), s. 590.

şılanmış; ancak zamanla sürdürülebilir kalkınmaya yönelik küresel algı ve kurumsal bağlılık köklü bir dönüşüm geçirmiştir.[22]

Komisyonun ortaya koyduğu çerçeve doğrultusunda sürdürülebilirlik, günümüzde birbiriyle doğrudan irtibatlı ve geçişken üç ana sacayağı üzerinden kavramsallaştırılmaktadır:[23]

Ekonomik: Ekonomik olarak sürdürülebilir bir sistem, sürekli olarak mal ve hizmet üretebilmeli, yönetilebilir seviyelerde devlet ve dış borcu sürdürebilmeli ve tarımsal veya endüstriyel üretime zarar veren aşırı sektörel dengesizliklerden kaçınabilmelidir.

Çevresel: Çevresel açıdan sürdürülebilir bir sistem, yenilenebilir kaynak sistemlerinin veya çevresel yutak işlevlerinin aşırı sömürülmesinden kaçınarak ve yenilenemeyen kaynakları yalnızca yeterli ikame kaynaklara yatırım yapıldığı ölçüde tüketerek istikrarlı bir kaynak tabanını korumalıdır. Bu, biyolojik çeşitliliğin, atmosferik istikrarın ve normalde ekonomik kaynak olarak sınıflandırılmayan diğer ekosistem işlevlerinin sürdürülmesini içerir.

Sosyal: Sosyal açıdan sürdürülebilir bir sistem, dağıtımsal eşitliği, sağlık ve eğitim dahil olmak üzere sosyal hizmetlerin yeterli düzeyde sağlanmasını, toplumsal cinsiyet eşitliğini ve siyasi hesap verebilirlik ve katılımı sağlamalıdır.

Kaynak: Harris, Jonathan M., 2000, s. 5-6

---

[22] Gedik, Yasemin (2020), "Sosyal, Ekonomik ve Çevresel Boyutlarla Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma", *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 3(3), s. 197.

[23] Harris, Jonathan M. (2000), "Basic Principles of Sustainable Development", Tufts University, (June), s. 5-6; Gedik, Yasemin (2020), *a.g.e.*, s. 197.

Sürdürülebilirlik çerçevesinde yerkürenin yaşanabilirliğini güvence altına almayı amaçlayan çevreci normların önemli bir kısmı, esasen İslam'ın inananlara yüklediği temel ahlaki ve dini sorumluluklar arasında yer almaktadır. Bu bakımdan Müslüman toplumların sürdürülebilir kalkınma gayeleriyle entegrasyon sürecinin daha organik ve uyumlu gerçekleşmesi beklenmektedir.[24]

Klasik İslam hukukunda vakıf teorisinin üzerine inşa edildiği 'te'bîd' (süreklilik ve ebediyet) ilkesi ile modern sürdürülebilirlik kavramı mahiyet bakımından büyük bir benzerlik arz etmektedir[25]. Mâlikî mezhebi muayyen çerçevede ve belirli kayıtlarla geçici vakıf tesisine cevaz vermiş olsa da İslam fakihlerinin çoğunluğu bir malın vakıf statüsü kazanabilmesi için onun süresiz, daimî ve ebedi bir tahsise konu olmasını zorunlu bir kuruluş rüknü saymışlardır.[26] Fıkhî literatürdeki bu te'bîd ilkesi, küresel ölçekte 1987 tarihli Brundtland Raporu (*Ortak Geleceğimiz*) ile kurumsallaşan çağdaş "sürdürülebilirlik" kavramıyla benzerlik göstermektedir. Zira sürdürülebilirlik kavramı, bugünkü nesillerin ihtiyaç ve talepleri karşılanırken gelecek kuşakların kendi gereksinimlerini karşılama kapasitelerini ve yaşam standartlarını riske atmama iradesini temsil etmektedir.[27]

Klasik vakıf fıkhında yerleşik olan 'aslın (sermayenin) korunması ve gelirinin sarf edilmesi' kuralı, modern sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının kurumsal ve operasyonel düzeydeki doğrudan bir karşılığıdır.[28] Sistemin doğası gereği, vakfa tahsis edilen

---

[24] Canbaz, M. Fatih (2022), "Geçmişten Günümüze Türk Dünyasında Vakıf Kavramı ve Para Vakıfları", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 21(4), s. 1951-1952.

[25] Özkan, Mehmet (2025), *a.g.e.*, s. 7.

[26] Aşar, Betül (2011), "İslam Hukuk Tarihinde Para Vakıfları ve Finansman Kaynağı Olarak Kullanılması", Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, s. 4.

[27] Keskin, Gökhan & Dağgülü, İbrahim Başak (2025), "Sürdürülebilirlik Prensipleri ve Yeşil Bina Sertifikasyon Sistemleri Bağlamında Vakıf Taşınmaz Varlık Yönetimi", *Gazi Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 40(2), s. 764.

[28] Kudat, Aydın ve Ceyhan, Semih (2020), "Para Vakıflarının Temel Prensipleri ve

anapara yahut akar niteliğindeki taşınmaz varlık kati surette temlik ve temellüke konu edilemez. Yani bu mallar satılamaz, bağışlanamaz veya miras yoluyla intikal ettirilemez. Yalnızca bu iktisadi varlıkların işletilmesinden hâsıl olan kâr, nema veya kira gelirleri vakfiyede tayin edilen hayri cihetlere harcanabilmektedir.[29] Bahse konu hukuki sınır, mevcut kuşağın aşırı tüketim ve kaynakları tüketme temayülüne karşı, gelecek nesillerin meşru haklarını ve toplumsal müşterek mirası güvenceye alan kuşaklararası bir adalet mekanizması işlevi de görmektedir.[30]

Vakıf sistemi, bünyesinde barındırdığı te'bîd ilkesi sayesinde modern sürdürülebilirlik teorisinin öngördüğü üç boyutu da tarihsel tatbikatta etkin bir biçimde hayata geçirmiştir:

• **Ekolojik Boyut:** Doğal çevrenin, su kaynaklarının ve müşterek tabii alanların korunması gayesiyle oluşturulan çevre ve su vakıfları vasıtasıyla, modern manadaki sivil çevre hareketlerinin tarihsel öncülüğünü üstlenmiştir.[31]

• **Ekonomik Boyut:** Vakıf taşınmazlarının bakım ve onarımının yapılması ile gelir getiren akarların iktisadi değerini ve üretkenliğini yitirmeden işletilmesini öncelikli yasal zorunluluk haline getirerek iktisadi sürekliliği ve sermaye muhafazasını temin etmiştir.[32]

• **Sosyal Boyut:** Toplumsal yardımlaşma ve dayanışmayı kurumsal bir yapıya büründürmek suretiyle fırsat eşitliğini güçlendirmiş ve sosyal adaletin ebediyen sürdürülebilirliğini sağlamıştır.[33]

Yönetimi", *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(4), s. 2577.

29 Günay, Hacı Mehmet (2012), "Vakıf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 42, s. 476.

30 Keskin & Dağgülü, *a.g.e.*, s. 764.

31 Keskin & Dağgülü, *a.g.e.*, s. 764.

32 Karaduman, Gökay (2020), "18. Yüzyıl'da İstanbul'da Tamirat, İstibdâl ve İcâreteyn Bağlamında Vakıfların Sürdürülebilirliği", *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 3(2), s. 81.

33 Aydoğan, Muhammet (2020), "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Bursa Ekonomisinin Finansmanında Para Vakıflarının Yeri", Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, s. 17-18.

Nihayetinde, sadaka-i câriye şuurunun sağladığı uhrevi ve manevi dinamizm ile fıkıhtaki te'bîd prensibinin getirdiği kurumsal ve dünyevi disiplin birleştirildiğinde, vakıf mekanizması sadece ferdin ahiret sermayesini sağlamlaştırmakla kalmamış aynı zamanda insanlığın ekolojik, iktisadi ve içtimai refahını nesiller boyu koruyan köklü bir medeniyet köprüsüne de dönüşmüştür.

3. Kurumsal Sürdürülebilirlik: Vakıf Ahlakı, Emanet Bilinci ve Yönetişim

Vakıf kurumlarının asırları aşarak varlığını koruyabilmesi sadece varlık büyüklükleriyle değil, yönetim anlayışlarındaki ahlaki disiplin, emanet şuuru ve kurumsal yönetişim olgunluğuyla da izah edilebilir. İslam medeniyetinde vakıf, ferdi hayırseverliğin ötesine geçerek kamu menfaatine adanmış hukuki ve mali tüzel kişilik niteliği taşımaktadır. Bu yapının zamanın aşındırıcı tesirlerine direnmesi sürekli yenilenen denetim, profesyonelleşme ve itibar mekanizmalarına dayanmıştır. Modern yönetim kuramındaki stratejik planlama, finansal şeffaflık ve risk yönetimi unsurları, klasik vakıf geleneğinde ahlak ve emanet yükümlülüğü şeklinde tanzim edilmiştir.[34]

Klasik fıkıhta ve Osmanlı tatbikatında vakfın idare yetkisi 'tevliyet' kavramıyla temellendirilmiştir. Bu yetkiyi vakfiye şartlarına ve şer'î prensiplere göre üstlenen kimseye mütevelli unvanı verilmiştir.[35] Hukuki hüviyeti bakımından mütevelli, hem vâkıfın iradesini temsil eden bir vekil hem de vakfedilen mülkün muhafazasından sorumlu bir vasî konumundadır. Bu

---

[34] Ben Shaban, Mohamed Khalifa A. ve Azrak, Tawfik (2025), "Libya'daki Vakıf Kurumunun Sürdürülebilirlik ve Sosyal Adaletin Sağlanmasındaki Rolü: Sorunlar ve Çözüm Önerileri", *Karatay İslam İktisadı ve Finans Dergisi*, 3(2), s. 103; Aslan, Ömer (2025), "Vakıf Mallarının Korunması ve Yöneticilerin Sorumluluğu" içinde *Geçmişten Günümüze Vakıf Kültürü ve Balıkesir Hafızası*, Editör: Özkan, Mehmet vd., Emin Yayınları: Bursa, s. 103.

[35] Günay, Hacı Mehmet (2012), *a.g.e.*, s. 478.

çifte hukuki mükellefiyet, yöneticiye ağır bir vicdani ve ahlaki sorumluluk yüklemektedir.[36] Bu cihetle mütevellide aranan temel liyakat ölçütleri şunlardır:

● **Emanet ve Güvenilirlik:** Yöneticinin her türlü nefsani ve şahsi menfaat arayışından beri, adil ve güvenilir olması gerekmektedir. Zira emanet şuuru kurumsal varlığın muhafazasının ahlaki ön şartıdır.[37]

● **Takva ve İstikamet (*Mütedeyyin ve Mustakîmü'l-Etvâr*):** İdarecinin dinî-ahlaki hudutlara riayet eden, helal-haram dengesini gözeten yüksek şahsiyetli bir kimse olması şart koşulmuştur.[38]

● **Yönetim Kabiliyeti ve İdari Rüşt (*Erşed*):** Mütevelli yalnızca diyanet sahibi bir fert değil iktisadi, hukuki ve operasyonel süreçleri idare edebilecek yetkinlik ve tecrübeye de sahip olmalıdır. Malı israftan sakınarak en verimli ve meşru şekilde sevk eden liyakatli yönetici profili 'erşed' sıfatıyla tanımlanmıştır.[39]

XVIII. yüzyıla ait veriler incelendiğinde vakıfların %56'sının bizzat vâkıf veya vâkıfın ailesi, %11'inin ise vâkıf tarafından seçilen güvenilir kişilerce yönetildiği görülmektedir. Mütevellilerin yalnızca %33'ü kadı yahut nâzır marifetiyle atanmıştır. Vâkıfın mütevelli tayin etmediği durumlarda da idare çoğunlukla vâkıfın soyundan gelenlere (*evlâd ve ehl-i beyt*) devredilmiş, böylelikle idare dolaylı yoldan kurucu hanedan veya ailelerin tasarrufuna bırakılmıştır.[40] Mütevelli seçiminde ise daha ziyade cami imamları ile yönetim kabiliyeti ve dürüstlüğüyle rüştünü ispatlamış şahsiyetlerin tercih edildiği anlaşıl-

---

36 Aslan, Ömer (2025), *a.g.e.*, s. 287-288.

37 Karabacak, Fatma (2023), *a.g.e.*, s. 46; Ben Shaban, Mohamed Khalifa A. ve Azrak, Tawfik (2025), *a.g.e.*, s. 107.

38 Önk, Halime (2015), "Osmanli Dönemi Para Vakıflarıyla Günümüz Katılım Bankalarının Karşılaştırılması", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, s. 82.

39 Aslan, Ömer (2025), *a.g.e.*, s. 284.

40 Yediyıldız, Bahaeddin (2003), *a.g.e.*, s. 178-179.

maktadır.[41] Para vakıflarının nihai hedefi sosyal refahı artırmaktır; dolayısıyla belirli bir mahalle veya köy ahalisinin müşterek ihtiyaçlarını karşılamak ve toplumsal dayanışmayı güçlendirmek gayesi güdülmüştür.[42] İdarenin yerel ve güvenilir unsurlara verilmesi, kuruma yönelik toplumsal itimadı ve emanet şuurunu pekiştirmeyi amaçlamıştır.

Mütevelli seçimindeki bu hassasiyetin ötesinde vakıf sisteminin kurumsal sürekliliği, yöneticilerin vicdani hissiyatına terk edilmemiştir. Aksine tarihte çok basamaklı bir şeffaflık ve hesap verebilirlik mekanizması tesis edilmiştir. Klasik devirde her vakıf, kadının ve yerel şer'iyye mahkemesinin doğrudan adli denetimi altında tutulmuştur.[43] Mütevelliler, vakfın nakit akışını, kâr gelirlerini ve harcamalarını içeren ayrıntılı muhasebe defterlerini her yıl sonunda kadıya sunmak ve tescil ettirmekle yükümlü tutulmuştur.[44] Yargısal teftişin yanı sıra kamuoyu şeffaflığını tesis etmek amacıyla yıl sonu hesapları cami cemaati, vakıf mensupları ve mahalle halkı huzurunda alenen okunmuştur. Böylelikle kamusal bir denetim kurularak suistimal ve mali usulsüzlüklerin önüne geçilmiştir.[45]

Özü itibarıyla merhamet, feragat ve diğerkâmlık gibi ferdi ve manevi saiklerle kurulan vakıfların, devasa bir kamusal hizmet ağı haline geldikten sonra sadece gönüllü çabalarla idame ettirilemeyeceği aşikârdır. Vakıf medeniyetinin muvaffakiyeti ahlaki gönüllülük motivasyonunu rasyonel, hukuki ve profesyonel bir kurumsal yönetişim disipliniyle kaynaştırabilmiş olmasında yatmaktadır.

---

41 Özcan, Tahsin (2003), *a.g.e.*, s. 315.

42 Özcan, Tahsin (2003), a.g.e., s. 327-328.

43 Usta, Sebahittin (2015), "Trabzon'da Vakıflar", Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, s. 174.

44 Mükreş, Ahmad (2022), *a.g.e.*, s. 75.

45 Gürsoy, Çiğdem (2015), "Osmanlı'da Para Vakıflarının İşleyişi ve Muhasebe Uygulamaları: Davudpaşa Mahkemesi Para Vakıfları", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, s. 46.

4. Finansal Sürdürülebilirlik: Vakıf Sisteminden Alternatif Sosyal Finans Modellerine

Vakıf müesseselerinin toplumsal hizmetlerini kesintisiz, özerk ve etkin bir biçimde sürdürebilmesi, her şeyden evvel sağlam, bağımsız ve sürdürülebilir bir finansal mimariye sahip olmalarına bağlıdır. Geleneksel sivil toplum faaliyetleri ile klasik hayırseverlik pratikleri, ekseriyetle zekât, fitre ve bireysel düzensiz teberrular gibi dönemsel ve gönüllü nakit akışları üzerinden yürütülmektedir. Ancak yalnızca bu tür mevsimsel ya da tesadüfi bağışlara dayanan bir mali yapı, kurumların bütçelerinde dönemsel likidite dalgalanmalarına ve derin belirsizliklere sebebiyet vermektedir. Bu finansal kırılganlık ise uzun vadeli, stratejik planlama gerektiren ve yüksek sermaye yoğunluklu kalkınma projelerinin kesintisiz fonlanmasını ciddi ölçüde güçleştirmektedir. İslam iktisat düşüncesi ve vakıf hukuku, mezkûr operasyonel darboğazı aşabilmek adına başlangıçtan itibaren tüketim odaklı hayırseverlik yerine yatırım ve nemalandırma odaklı hayırseverlik paradigmasını ikame etmiştir.[46]

Kuruluşu şer'an tescil edilen para vakfının sermayesi, meşru işletim yöntemlerinden biri vasıtasıyla nemalandırılmakta ve düzenli bir getiri elde edilmektedir. Asıl anapara (*asl-ı mal*) eksiksiz biçimde muhafaza edilirken, hâsıl olan kâr ve nema vakfiyede tayin edilen istikametlere sarf edilir. Bu harcamalar temel olarak iki grupta değerlendirilebilir. Birincisi mütevellî, nâzır, câbî ve kâtip gibi idari personelin ücretlerini kapsayan vakfın sevk ve idare masraflarıdır. İkincisi ise doğrudan doğruya vakfın kuruluş senedinde hedeflenen hayır, eğitim, sağ-

---

[46] Kudat, Aydın ve Ceyhan, Semih (2020), "Para Vakıflarının Temel Prensipleri ve Yönetimi", *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(4), s. 2577; Ben Shaban, Mohamed Khalifa A. ve Azrak, Tawfik (2025), "Libya'daki Vakıf Kurumunun Sürdürülebilirlik ve Sosyal Adaletin Sağlanmasındaki Rolü: Sorunlar ve Çözüm Önerileri", *Karatay İslam İktisadı ve Finans Dergisi*, 3(2), s. 101.

lık ve ibadet hizmetlerinin yerine getirilmesine ayrılan finansman payıdır.[47]

Sistemin kurucu omurgasını oluşturan 'aslın (sermayenin) korunması ve gelirin sarf edilmesi' kuralı, konjonktürel bağışlara bağımlı kalmaksızın kalıcı gelir üreten mekanizmaların kurulmasını zorunlu kılmıştır. Klasik dönemde okul, cami, darüşşifa ve imarethane gibi kamunun bedelsiz istifadesine sunulan hayrat binalarının idamesi ve masraflarının karşılanması gayesiyle han, hamam, bedesten, arsa ve dükkân gibi akar niteliğindeki taşınmazların vakfedilmesi, söz konusu sürekli gelir üretme felsefesinin belirgin bir yansımasıdır.[48] Nitekim nakit varlıkların vakfedilmesiyle ortaya çıkan para vakıfları da küçük tasarrufların dahi sisteme eklemlenerek sürekli bir fon havuzuna dönüşmesine ve bu sermayelerin şer'î meşruiyet dairesinde nemalandırılmasına zemin hazırlamıştır.[49]

Tarihi kayıtlardan bazı vâkıfların sermayenin güvenliğini sağlamak maksadıyla vakfettikleri meblağın münhasıran tayin edilen mahalle veya kazada işletilmesini, bölge dışına çıkarılmamasını şart koştukları görülmektedir.[50] Mütevazı birikimlerle ihdas edilen ve aynı mütevazılıkta mikro fonlar sağlayan para vakıfları, fonların geri dönüşünü garantiye almak ve sermaye kaybını engellemek adına borçlulardan kefil ve rehin (*rehn*) gibi sağlam teminatlar da talep etmiştir.[51] Kredilendirmede yerel tüccar ve esnaf öncelenmiş, iflas riski taşıyanlar, yoksullar, yolcular, talebeler, askerler ve tımar erbabı gibi ser-

---

47 Özcan, Tahsin (2003), *a.g.e.*, s. 76.

48 Keskin, Gökhan & Dağgülü, İbrahim Başak (2025), "Sürdürülebilirlik Prensipleri ve Yeşil Bina Sertifikasyon Sistemleri Bağlamında Vakıf Taşınmaz Varlık Yönetimi", *Gazi Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 40(2), s. 764.

49 Kudat, Aydın ve Ceyhan, Semih (2020), *a.g.e.*, s. 2577; Canbaz, M. Fatih (2022), "Geçmişten Günümüze Türk Dünyasında Vakıf Kavramı ve Para Vakıfları", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 21(4), s. 1957.

50 Özcan, Tahsin (2003), *a.g.e.*, s. 280.

51 Karaoğlu, Ömer (2019), *a.g.e.*, s. 43.

maye kaybına yol açabilecek zümrelere borç verilmemesi vakfiyelerde kayıt altına alınmıştır. Fon tahsisindeki bu hassasiyet, bir yandan vakıf sermayesini korurken diğer yandan devlet görevlilerinin vakıf maliyesine usulsüz müdahalelerini pekiştiren riskleri bertaraf etmiştir.[52]

Sadaka-i câriyenin süreklilik vazeden felsefesi; bahse konu finansal kaynakların tüketilerek yok edilmesini değil, sürekli iktisadi değer üreten ve yapısal yoksulluğu kalıcı biçimde azaltan döngüsel bir sermayeye evrilmesini öngörmektedir. Bu çerçevede vakıfların çağdaş dünyada finansal bağımsızlıklarını koruyabilmeleri, çok kanallı bir finansman stratejisini zorunlu kılmaktadır. Bu stratejinin sacayaklarını; dönemsel teberruların iktisadi işletmeler aracılığıyla kalıcı akar gelirlerine dönüştürülmesi, vakıf sukukları ile makro yatırımların fonlanması ve zekât-vakıf mikrofinans iş birlikleriyle dezavantajlı kesimlere üretim imkânı sunulması oluşturmaktadır.

Sonuç

İslam medeniyetinde vakıf müessesesi; toplumsal tesanüdün, beşerî inkişafın ve sosyo-ekonomik adaletin kurumsallaşmasında tarihsel olarak en özgün fonksiyonu üstlenmiş üçüncü sektör yapısıdır. Günümüz dünyasında vakıfların mevcudiyetlerini koruyarak geleceğe intikal edebilmeleri; tarihsel mirasın ahlaki, fıkhi ve hukuki özünü muhafaza ederken, çağdaş iktisadi araçları ve stratejik yönetim paradigmalarını rasyonel bir biçimde bünyelerine entegre etmelerine bağlıdır. Fıkhî literatürdeki "te'bîd" (ebediyet) ilkesi ile "sadaka-i câriye" anlayışı; statik ve pasif bir korumacılığı değil, dönemin değişen sosyo-ekonomik şartlarına göre sürekli katma değer üreten ve toplumsal faydayı maksimize eden dinamik bir kurumsal sürdürülebilirliği gerektirmektedir.

Klasik vakıf hukukunun omurgasını teşkil eden "aslın ko-

[52] Karaoğlu, Ömer (2019), *a.g.e.*, s. 43-44.

runması ve geliri hayri cihetlere sarf edilmesi" kaidesi, modern portföy teorisi ve finansal yönetimdeki "sermaye koruma ve sürdürülebilir aktif yönetimi" mantığıyla doğrudan örtüşmektedir.

Kurumsal bir vakıf ekosistemi; emanet, liyakat ve ebediyet ilkelerinden taviz vermeden çağdaş finansal araçları, blokzincir tabanlı şeffaflığı ve yeşil mimari prensiplerini bünyesine entegre etmelidir. Ancak bu dönüşümü başaran sivil toplum teşkilatları, insanlığın küresel krizleri karşısında kalıcı ve sürdürülebilir birer çözüm merkezi hüviyeti kazanacaktır.

Kaynakça

Ari, İzzet ve Mevlüt Koç. "Towards Sustainable Financing Models: A Proof-of-Concept for a Waqf-Based Alternative Financing Model for Renewable Energy Investments." *Borsa Istanbul Review* 21 (2021): 46–56.

Aşar, Bilal. "İslam Hukuk Tarihinde Para Vakıfları ve Finansman Kaynağı Olarak Kullanılması." Yüksek lisans tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2011.

Aslan, Ömer. "Vakıf Mallarının Korunması ve Yöneticilerin Sorumluluğu." *Geçmişten Günümüze Vakıf Kültürü ve Balıkesir Hafızası* içinde, editörler Mehmet Özkan, vd., 283–294. Bursa: Emin Yayınları, 2025.

Aydoğan, Muhammet. "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Bursa Ekonomisinin Finansmanında Para Vakıflarının Yeri." Yüksek lisans tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2020.

Bayartan, Mehmet. "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 10, no. 1 (2008): 153–164.

Ben Shaban, Mustafa Kemal A. ve Taha Azrak. "Libya'daki Vakıf Kurumunun Sürdürülebilirlik ve Sosyal Adaletin Sağlanmasındaki Rolü: Sorunlar ve Çözüm Önerileri." *Karatay İslam İktisadı ve Finans Dergisi* 3, no. 2 (2025): 101–118.

Canbaz, Mehmet Fatih. "Geçmişten Günümüze Türk Dünyasında Vakıf Kavramı ve Para Vakıfları." *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 21, no. 4 (2022): 1948–1967.

Çiğdem, Recep. "Vâkıf'ın Şartlarının Bağlayıcılığı Bağlamında Danıştay'ın Ayasofya'yı Kebir Cami Hakkındaki Kararının İslam ve Mer'î Türk Hukuku Açısından Analizi." *Geçmişten Günümüze Vakıf Kültürü ve Balıkesir Hafızası* içinde, editörler Mehmet Özkan, vd., 49–62. Bursa: Emin Yayınları, 2025.

Döndüren, Hamdi. *İslam'da Para Vakfı ve Finansman Olarak Kullanma Yöntemleri*. İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1990.

Fidan, Muharrem. "Yardımlaşma Serüveninde Finansal Kaynak Problemine Vakıf Uygulamasının Katkıları." *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 13, no. 2 (2024): 1015–1035.

Gedik, Yasin. "Sosyal, Ekonomik ve Çevresel Boyutlarla Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma." *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences* 3, no. 3 (2020): 196–210.

Günay, Hacı Mehmet. "Vakıf." *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 42: 475–479. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

Gürsoy, Çiğdem. "Osmanlı Esnaf ve Avarız Sandıklarının Günlük Hayata Katkısı." *International Journal of History* 10, no. 8 (2018): 119–130.

Gürsoy, Çiğdem. "Osmanlı'da Para Vakıflarının İşleyişi ve Muhasebe Uygulamaları: Davudpaşa Mahkemesi Para Vakıfları." Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2015.

Harris, Jonathan M. "Basic Principles of Sustainable Development." *Global Development and Environment Institute Working Paper*, no. 00-04 (2000): 1–24.

Karabacak, Fatma. "1640-1650 Yıllarında Üsküdar'da Kurulan Vakıflar." Yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2023.

Karaduman, Gülistan. "18. Yüzyıl'da İstanbul'da Tamirat, İstibdâl ve İcâreteyn Bağlamında Vakıfların Sürdürülebilirliği." *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi* 3, no. 2 (2020): 78–95.

Karaoğlu, Ömer. *Osmanlı İktisadi-Mali Uygulamalarının Şer'iliği Tartışması 'Üç Tarz-ı Te'vil'*. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler, 2019.

Keskin, Gizem ve İrem Bekar Dağgülü. "Sürdürülebilirlik Prensipleri ve Yeşil Bina Sertifikasyon Sistemleri Bağlamında Vakıf Taşınmaz Varlık Yönetimi." *Gazi Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi* 40, no. 2 (2025): 761–774.

Korkut, Cem ve Mücahit Bulut. "Finansal İstikrar ve Para Vakıfları Etkisi: Rumeli Para Vakıfları Örnekleri." *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi* 2, no. 1 (2016): 51–78.

Kudat, Ayşe ve Songül Ceyhan. "Para Vakıflarının Temel Prensipleri ve Yönetimi." *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi* 55, no. 4 (2020): 2574–2591.

Mandaville, Jon E. "Usurious Piety: The Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire." *International Journal of Middle East Studies* 10, no. 3 (1979): 289–308.

Mükreş, Ahmet. "Balat Mahkemesi Arapça Para Vakıfları." Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2022.

Önk, Harun. "Osmanlı Dönemi Para Vakıflarıyla Günümüz Katılım Bankalarının Karşılaştırılması." Yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2015.

Özcan, Tahsin. *Osmanlı Para Vakıfları: Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.

Özkan, Mehmet. "Osmanlı Döneminde Para Vakfı Tartışmaları ve İmam Birgivî'nin Eleştirel Tutumu." *Geçmişten Günümüze Vakıf Kültürü ve Balıkesir Hafızası* içinde, editörler Mehmet Özkan, vd., 7–22. Bursa: Emin Yayınları, 2025.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. Cilt 3. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.

Scoones, Ian. "Sustainability." *Development in Practice* 17, no. 4–5 (2007): 589–596.

Usta, Selda. "Trabzon'da Vakıflar." Doktora tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2015.

Yediyıldız, Bahaeddin. "Vakıf." *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 42: 479–486. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

Yediyıldız, Bahaeddin. *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.

Bir İyilik Köprüsü Olarak Türkiye Diyanet Vakfı: Yumuşak Güç, Kamu Diplomasisi ve Medeniyet Temsili

İzani TURAN*

Giriş

Küreselleşmenin hızlandığı, toplumlar arası etkileşimin çeşitlendiği çağımızda devletlerin uluslararası arenadaki etkisi yalnızca askerî ve ekonomik güçle ölçülmemektedir. Kültürel etki, insani yardım kapasitesi, eğitim faaliyetleri, sosyokültürel yatırımlar ve toplumlar nezdinde oluşturulan güven duygusu da artık uluslararası ilişkilerin temel dinamikleri arasında yer almaktadır. Bu noktada "yumuşak güç" kavramı öne çıkmaktadır. Bu yaklaşım, devletlerin zorlayıcı araçlardan ziyade cazibe, kültür ve değer üretimi üzerinden etki kurmasını ifade etmektedir.

Kamu diplomasisi ise devletlerin yalnızca resmî kanallar aracılığıyla değil sivil toplum kuruluşları, eğitim kurumları, kültürel organizasyonlar ve insani yardım faaliyetleri yoluyla halkla doğrudan ilişki kurmasını kapsamaktadır. Özellikle dinî

* Emekli Müftü - Eski TDV Genel Müdürü.

kurumlar, manevi aidiyet ve kültürel yakınlık oluşturabilme kapasiteleri sebebiyle bu süreçte önemli roller üstlenmektedir.

Türkiye Diyanet Vakfı yalnızca bir yardım kuruluşu değil aynı zamanda Türkiye'nin din ve vicdan merkezli kamu diplomasisinin önemli taşıyıcılarından biri olarak dikkat çekmektedir.

1. Yumuşak Güç ve Türkiye Diyanet Vakfı İlişkisi: Kamu Diplomasisi Bağlamında Dinî Kurumların Rolü

Modern uluslararası ilişkilerde dinî kurumlar, toplumlar arası güven ve aidiyet inşasında stratejik aktörler hâline gelmiştir. Özellikle kriz dönemlerinde dinî referanslarla yürütülen insani yardım faaliyetleri, devletlerin küresel ölçekte olumlu algı üretmesine katkı sunmaktadır.

Türkiye Diyanet Vakfı dünyanın dört bir yanında yürüttüğü faaliyetlerle Türkiye'nin merhamet, paylaşma ve dayanışma anlayışını görünür kılmaktadır. Afrika'dan Balkanlar'a, Orta Asya'dan Güney Amerika'ya kadar uzanan geniş faaliyet ağı gönül bağları kurmayı hedeflemektedir. Bu yönüyle vakıf, Türkiye'nin kültürel ve manevi hafızasını küresel ölçekte temsil eden önemli bir "yumuşak güç" unsuru hâline gelmiştir.

2. Kurumsal Kimlik ve Misyon: Gelenekten Geleceğe Köprü Kuran Bir Sivil Toplum Kuruluşu Olarak TDV

1975 yılında kurulan Türkiye Diyanet Vakfı, köklerini geleneksel vakıf medeniyetinden alan modern bir sivil toplum kuruluşudur. Osmanlı'dan günümüze uzanan hayır geleneğinin çağdaş dünyadaki temsilcilerinden biri olan Vakıf, faaliyetlerini yalnızca yardım ekseninde değil eğitim, kültür, yayıncılık ve sosyal kalkınma alanlarında da sürdürmektedir.

Vakfın temel misyonu; insan onurunu merkeze alan, dinî ve ahlaki değerleri toplumsal faydaya dönüştüren sürdürülebilir iyilik projeleri oluşturmaktır. Bu yaklaşım, kurumsal yapıyı klasik yardım organizasyonlarının ötesine taşımakta;

onu medeniyet perspektifini öne çıkaran bir yapı hâline getirmektedir.

3. Eğitim Diplomasisi: Uluslararası İmam Hatip ve İlahiyat Projeleri ile "Gönül Coğrafyası"na Yatırım

Eğitim, yumuşak gücün en etkili araçlarından biridir. Çünkü eğitim faaliyetleri yalnızca bilgi aktarımı sağlamaz aynı zamanda kültürel yakınlık, dil birliği ve uzun vadeli toplumsal bağlar oluşturur.

Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yürütülen uluslararası öğrenci programları bu açıdan büyük önem taşımaktadır. Dünyanın 114 ülkesinden gelen öğrenciler Türkiye'de imam hatip liselerinde ve ilahiyat fakültelerinde eğitim görmekte; Türkçe öğrenmekte ve Türkiye'nin dinî-kültürel atmosferiyle doğrudan temas kurmaktadır.

Programlardan günümüze kadar yaklaşık 12 bin öğrenci mezun olmuştur. Bu öğrenciler ülkelerine döndüklerinde akademik birikim kazanmanın ötesinde Türkiye ile güçlü manevi bağlar kurmuş bireyler hâline gelmektedir. Böylece eğitim diplomasisi, Türkiye'nin uzun vadeli kültürel etkisini artıran stratejik bir yatırım niteliği kazanmaktadır.

4. Yurt Dışı Hizmetler ve İnsani Diplomasi

İnsani yardım faaliyetleri, günümüzde kamu diplomasisinin en görünür alanlarından biri hâline gelmiştir. Açlık, savaş, doğal afet ve göç krizlerinin arttığı bir dönemde yardım kuruluşlarının sahadaki varlığı devletlerin uluslararası algısını doğrudan etkilemektedir.

Türkiye Diyanet Vakfı, farklı coğrafyalarda gerçekleştirdiği yardım organizasyonlarıyla temel ihtiyaçları karşılamaktan fazlasını yaparak Türkiye'nin "güven veren ülke" imajını güçlendirmektedir. Özellikle Vakıf tarafından özel bir mimariyle oluşturulan Vakıf Çeşmeleri suya erişimi sınırlı olan ülkelerde

büyük bir eksikliği tamamlamaktadır. TDV tarafından bugüne kadar 42 ülkede 1810 su kuyusu açılmıştır. Su kuyularından istifade eden insan sayısı 12 milyona yaklaşmıştır.

Özellikle Somali, Suriye ve Filistin gibi kriz bölgelerinde yürütülen faaliyetler, Türkiye'nin vicdani dış politika yaklaşımının somut örnekleri arasında değerlendirilmektedir.

5. Kriz Bölgelerinde İyilik Seferberliği: Ramazan ve Kurban Yardımlarının Diplomatik Etkisi

Ramazan ve kurban organizasyonları, Türkiye Diyanet Vakfı'nın en geniş katılımlı uluslararası faaliyetleri arasında yer almaktadır. Her sene 100'e yakın ülkede gerçekleştirilen gıda yardımları, iftar programları ve kurban organizasyonları; her yıl milyonlarca ihtiyaç sahibi insana ulaşmanın yanı sıra ülkeler arasında kültürel yakınlık oluşturmaktadır.

Kurban ibadetinin paylaşma boyutunu merkeze alan bu organizasyonlar, toplumlar arasında güçlü duygusal bağlar kurmaktadır. Yardımların dinî hassasiyetlere uygun biçimde ulaştırılması ise vakfa yönelik güveni artırmaktadır.

Bu süreçte ortaya çıkan insani temaslar, klasik diplomatik ilişkilerin ötesinde halklar arası gönül köprüleri kurulmasına katkı sağlamaktadır.

6. Fiziki İzler: Balkanlar'dan Afrika'ya Cami İnşası ve Restorasyon Projelerinin Kültürel Temsili

Mimari yapılar, kültürel hafızanın en görünür unsurlarından biridir. Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yurt dışında gerçekleştirilen cami inşa ve restorasyon projeleri ibadet mekânları inşa etmenin yanı sıra kültürel sürekliliği korumayı amaçlamaktadır.

Özellikle Balkan coğrafyasında restore edilen Osmanlı eserleri, tarihsel bağların yeniden görünür hâle gelmesine katkı sunmaktadır. Afrika'da inşa edilen camiler ise yalnızca ibadet merkezi değil eğitim, sosyal dayanışma ve toplumsal birlik ala-

nı olarak da işlev görmektedir. Yurt dışında bugüne kadar 106 cami tamamlanmış, üç tanesinin yapımı ise devam etmektedir.

Bu yapılar, Türkiye'nin kültürel kimliğini uluslararası ölçekte temsil eden sembolik unsurlar hâline gelmektedir.

7. Yayıncılık ve Dil: TDV Yayınları'nın Farklı Dillerdeki Faaliyetleri Üzerinden Kurulan Entelektüel Köprüler

Kültürel etkinin önemli araçlarından biri de yayıncılıktır. Türkiye Diyanet Vakfı bünyesinde yürütülen yayıncılık faaliyetleri, dinî ve kültürel bilginin 6 kıtada 60'tan fazla ülkeye ulaştırılmasını sağlamaktadır. Ayrıca geleneksel sanatlar alanında da farklı toplumlara kültür aktarıcılığı görevini ifa etmektedir.

Kur'an-ı Kerim bugüne kadar 44 dil ve lehçede çevirisi yapılmak suretiyle Mushaf'a erişemeyen üç milyon insana ulaştırılmıştır. Bunun yanı sıra farklı dillere çevrilen eserler, İslam düşüncesinin sahih kaynaklar üzerinden aktarılmasına katkı sunarken aynı zamanda Türkiye merkezli entelektüel üretimin uluslararası görünürlüğünü artırmaktadır.

Ansiklopedi çalışmaları, akademik yayınlar ve tercüme faaliyetleri; Vakfın aynı zamanda kültürel üretim merkezi olduğunu göstermektedir.

8. Eğitimde Fırsat Eşitliği: Yurtlar, Burslar ve Gençlik Merkezleri ile Toplumsal Dokuyu Güçlendirme

Türkiye Diyanet Vakfı, Türkiye içinde 55 şehirde yürüttüğü 22 ayrı burs ve öğrenci destek programlarıyla eğitimde fırsat eşitliğine katkı sunmaktadır. Özellikle maddi imkânları sınırlı öğrenciler için sağlanan burslar ve yurt hizmetleri, sosyal hareketliliği destekleyen önemli uygulamalardır.

Eğitim koordinatörlükleri, gençlik merkezleri ve manevi danışmanlık faaliyetleri ahlaki ve sosyal gelişim açısından da önemli işlevler üstlenmektedir.

Bu çalışmalar, toplumsal dayanışmayı güçlendiren modern vakıf anlayışının günümüzdeki yansımaları arasında değerlendirilmektedir.

9. Sosyal Refah ve Yardımlaşma: Modern Bir "Vakıf Medeniyeti" Modeli Olarak İhtiyaç Sahiplerine Erişim

Vakıf kültürü, tarih boyunca toplumların sosyal dayanışma mekanizmalarının temelini oluşturmuştur. Türkiye Diyanet Vakfı da bu geleneği çağdaş ihtiyaçlara uyarlayan kurumlardan biridir.

Özellikle kadın, aile ve gönüllük hizmetleri uhdesinde hayat geçirilen yetim destek programları, ayni ve nakdi yardımlar, sağlık destekleri ve sosyal hizmet projeleri; toplumun dezavantajlı kesimlerine ulaşmayı hedeflemektedir.

Bu yönüyle vakıf, toplumsal bütünleşmeyi güçlendiren sosyal bir dayanışma modeli sunmaktadır.

10. Afet Yönetimi ve Manevi Destek: Doğal Afetlerde Sahadaki Varlık ve Toplumsal Psikolojideki Rolü

Deprem, sel ve yangın gibi afetler fiziksel yıkımın da ötesinde toplumsal travmalara yol açmaktadır. Bu süreçte manevi destek hizmetleri büyük önem taşımaktadır.

Türkiye Diyanet Vakfı, afet bölgelerinde yalnızca insani yardım ulaştırmakla kalmamakta; aynı zamanda manevi rehberlik faaliyetleriyle toplumsal dayanışmayı güçlendirmektedir.

Afet anlarında sahada görünür olmak, toplumun güven duygusunu artırmakta ve sosyal iyileşme süreçlerine katkı sunmaktadır.

11. Yeni Medya ve İletişim: İyilik Hikâyelerinin Dijital Dünyada Markalaşması

Dijital medya, günümüzde kamu diplomasisinin en etkili araçlarından biri hâline gelmiştir. Sosyal medya platformla-

rı aracılığıyla yürütülen iletişim faaliyetleri, yardım çalışmalarının küresel ölçekte görünürlük kazanmasını sağlamaktadır.

Türkiye Diyanet Vakfı, dijital platformlarda paylaştığı içeriklerle "iyilik" kavramını kurumsal bir iletişim dili hâline dönüştürmektedir.

Özellikle saha görüntüleri, gönüllü hikâyeleri ve insani yardım faaliyetleri üzerinden oluşturulan anlatılar, toplumsal duyarlılığı artırırken Vakfın küresel görünürlüğünü de güçlendirmektedir.

12. Gönüllülük Ağı: Genç Neslin Vakıf Kültürüyle Entegrasyonu ve Sivil Katılımın Artırılması

Gönüllülük faaliyetleri, modern sivil toplumun temel dinamiklerinden biridir. Türkiye Diyanet Vakfı bünyesinde oluşturulan gönüllülük ağı, özellikle gençlerin sosyal sorumluluk bilinci kazanmasına katkı sağlamaktadır.

Gençlik merkezlerinde bir taraftan öğrenirken bir taraftan sosyalleşen gençlerin yardım faaliyetlerine aktif katılımı, vakıf kültürünün gelecek nesillere aktarılmasını sağlarken aynı zamanda toplumsal aidiyet duygusunu güçlendirmektedir.

Bu durum, sivil katılımın artırılması açısından da önemli bir toplumsal kazanım oluşturmaktadır.

13. Etki Analizi: TDV'nin Türkiye'nin Dış Politika Vizyonundaki Stratejik Tamamlayıcılığı

Türkiye Diyanet Vakfı, yürüttüğü faaliyetlerle Türkiye'nin dış politika vizyonunu tamamlayıcı bir unsur üstlenmektedir. Özellikle kültürel diplomasi, insani yardım ve eğitim alanlarındaki çalışmalar; Türkiye'nin uluslararası alandaki görünürlüğünü güçlendirmektedir.

Vakfın faaliyetleri devlet merkezli diplomatik ilişkilerin ötesine geçerek insanlar arasında güven ve yakınlık oluşturmaktadır. Bu da Türkiye'nin küresel ölçekte "ulaşılabilir", "yar-

dım eden" ve "güven veren" bir ülke imajı oluşturmasına katkı sunmaktadır.

14. Gelecek Projeksiyonu: Değişen Küresel Dinamiklerde "Yumuşak Güç" Kapasitesini Artırma Yolları

Gelecekte dijital diplomasi, kültürel etkileşim ve insani yardım faaliyetlerinin daha da önem kazanacağı öngörülmektedir. Bu süreçte Türkiye Diyanet Vakfı'nın özellikle dijital iletişim, uluslararası akademik iş birlikleri ve gençlik projeleri alanlarında kapasitesini artırması önemli fırsatlar sunacaktır.

Bunun yanında şeffaflık, sürdürülebilirlik ve yerel toplumlarla güçlü iş birlikleri geliştirilmesi de vakfın uluslararası etkisini daha da güçlendirecektir.

Sonuç: Bir İyilik Köprüsü Olarak TDV

Türkiye Diyanet Vakfı, Türkiye'nin kültürel hafızasını, merhamet anlayışını ve vakıf medeniyetini temsil eden önemli bir kurumdur.

Vakfın eğitimden yayıncılığa, insani yardımdan kültürel miras çalışmalarına kadar uzanan geniş faaliyet alanı; onu modern kamu diplomasisinin etkili aktörlerinden biri hâline getirmektedir.

Bu yönüyle TDV, yardımlaşma pratiğinin ötesinde bir anlam taşımaktadır. Çünkü vakfın faaliyetleri aynı zamanda bir medeniyet tasavvurunun, bir güven inşasının ve insan merkezli bir yaklaşımın uluslararası ölçekte temsil edilmesini sağlamaktadır. Böylece Türkiye Diyanet Vakfı, ihtiyaç sahiplerine ulaşmanın yanı sıra toplumlar arasında gönül köprüleri kuran küresel bir iyilik hareketi olarak öne çıkmaktadır.

Hukuki ve Uygulama Açısından Geçmişten Günümüze Aile Vakıfları

Münir Yaşar KAYA*

Giriş

Bir hayır ve yardımlaşma müessesesi olan vakıf, İslâm toplumlarında zamanla gelişerek yaygın bir kurum hâline gelmiş, Osmanlı'da ise en geniş yapısına kavuşmuştur. Bu genişlemenin ürünü olan vakıf çeşitlerinden biri de gelirinin tamamı yahut bir kısmı belirli kişilere tahsis edilen aile vakıflarıdır. Ehlî, zürrî ve evlâdiye gibi farklı adlarla anılan bu vakıflar, Osmanlı toplumunda meşruiyeti tartışılmayan ve her kesimce kurulan bir müessese olarak varlığını sürdürmüştür.

Modern döneme gelindiğinde ise aile vakıfları farklı bir biçimde inceleme konusu edilmiştir. Vakıf üzerine yapılan çalışmalar, bilhassa batılı olanlar dikkate alındığında, aile vakıfları bu literatürde merkezi bir yer tutmaktadır. Bu araştırmaların çoğunluğu söz konusu vakıfların hukukî zeminini sorgulama amacı gütmekte, buradan hareketle bütün bir vakıf kurumu

* Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü - İslam Hukuku ABD, e-posta: munirkaya@aku.edu.tr.

hakkında gayr-i hukukîlik değerlendirmesine varılmaktadır. Bu sorgulamanın neticesinde Mısır ve Suriye başta olmak üzere bazı Müslüman ülkelerde aile vakıfları ilga edilmiş, Türkiye gibi bazı ülkelerde ise müessese muhafaza edilmekle beraber vasıfları ve amacı belirgin biçimde kısıtlanmıştır.

Türkiye'nin tercihi, ilk bakışta göründüğünden daha karmaşık bir sonuç doğurmuştur. Bugün Türk hukukunda aile vakfı denildiğinde birbirinden farklı iki hukukî durum söz konusu olmaktadır. Bir yanda Osmanlı'dan devralınan kadim vakıflar, tasfiye edilmeksizin fakat yeni bir idarî statüye bağlanarak yerinde durmakta, bu vakıflardan doğan uyuşmazlıklar hâlâ Türk mahkemelerinde görülmektedir. Diğer yanda ise İsviçre Medeni Kanunu'ndan iktibas edilen hükümlerle ihdas edilmiş fakat adı aynı olmakla beraber mahiyeti farklı yeni bir aile vakfı tipi bulunmaktadır. Bugün bir Türk mahkemesinin, on altıncı yüzyıla ait bir vakfiyede geçen "evlad-ı evlad" ibaresinin kızın çocuklarını kapsayıp kapsamadığını tartışıyor olması, kadim vakıflara dair hukukî meselelerin bugün de güncelliğini koruduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Aile vakıflarının mevcut hukuki statüsünü anlayabilmek için geçmişten günümüze bir projeksiyon çizilmesi gerekir. Bu kapsamda tarihi mahiyeti ve güncel hukuk ile karşılaştırması olmak üzere iki ana başlık altında ele alınacaktır. Tarihi düzlemde Osmanlı'da aile vakfının hukukî zemini, fiilî yaygınlığı ve uygulamada karşılaştığı problemler ele alınacak, ardından yürürlükteki Türk hukukunun aile vakfına dair düzenlemesiyle karşılaştırılarak iki hukuk düzeninin aile ve mülkiyet tasavvurları arasındaki fark tespit edilecektir.

Çalışma teorik ve uygulama olmak üzere iki veri setine dayanmaktadır. Uygulama düzleminde 1546 tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'nin Ayasofya Nahiyesi'ne ait kısmındaki 268 vakıf, teorik düzlemde ise dönemin fetva mecmualarında yer alan 156 aile vakfı fetvası incelenmiştir. Güncel hukuk

bakımından 4721 sayılı Türk Medenî Kanunu, 5737 sayılı Vakıflar Kanunu ve Vakıflar Yönetmeliği ile Türk hukuk öğretisi esas alınmıştır.

Çalışmanın kapsamına dair bir kaydın düşülmesi gerekir. Aile vakfının tanımı, çeşitleri ve meşruiyetine yönelik itirazlar burada yalnızca ilerideki kısımlarla irtibatı kurulacak ölçüde ele alınmakta, tartışmanın ayrıntısına girilmemektedir. Öte yandan çalışma teorik bir karşılaştırma ile sınırlıdır; Osmanlı uygulamasının taşıdığı işlevlerin yürürlükteki hukukta ne şekilde karşılanabileceği ve nasıl bir model kurulabileceği soruları bilinçle dışarıda bırakılmıştır. Bu çerçevede aile vakfı önce kavramsal ve hukukî zeminiyle ele alınmakta, ardından Osmanlı uygulaması vakfiye ve fetva verileri üzerinden incelenmekte, son olarak yürürlükteki Türk hukukuyla karşılaştırılmaktadır.

1. Aile Vakıflarının Kavramsal Çerçevesi

Bir hayır ve yardımlaşma müessesesi olan vakıf, İslâm toplumlarında zamanla gelişerek yaygın bir kurum hâline gelmiş, Osmanlı'da ise en geniş yapısına kavuşmuştur. Bu genişleme, farklı yapı ve şekillerde vakıfların kurulmasını da beraberinde getirmiştir. Amaca göre teşekkül eden vakıf çeşitlerinden biri de aile vakıflarıdır.

Bu vakıflar için tek bir isim üzerinde ittifak bulunmamaktadır. Kaynaklarda ehlî, zürrî, evlâdiye tabirleri yaygın olarak kullanılmakta, bunların yanı sıra vakf-ı hâs, vakf-ı ebnâ ve sülale vakfı gibi adlandırmalara da rastlanmaktadır. İsimlendirmedeki bu çeşitliliğin kaynağı, kurumun tanımındaki ihtilaftır. Nitekim aile vakfına dair tanım arayışları son iki yüzyıl içinde özellikle Mısır'da yoğunlaşmış ve oradan İslâm dünyasına yayılmıştır.

Dar kapsamıyla aile vakıfları, gelirin tamamı yahut tamamına yakını vâkıfın kendisine, evladına veya torunlarına tahsis edilen vakıflar olarak tarif edilir. Daha geniş bir tanıma gö-

re ise vâkıfın yalnızca kendisi ve evladı değil, hısımları, akrabaları yahut zürriyetinin tamamı veya bir kısmı da meşrûtun leh olarak belirlenebilir. Bu tanımların hiçbiri, vâkıfın nesli tükendikten sonra vakfın durumunun ne olacağına dair yeterli açıklık taşımamaktadır; oysa belirli kişilerin kesintiye uğramasından sonra vakfın mülkiyeti vârise dönemeyeceğinden ebedî bir meşrûtun lehin belirlenmesi gerekir. Bu sebeple aile vakfı, öncelikli olarak muayyen gerçek kişilere tahsis edilen, bu kişilerin inkırâzından sonra geliri ebedî bir cihete intikal eden vakıf olarak tarif edilebilir. Söz konusu kişilerin vakıf anında hayatta olmaları da şart değildir.[1]

Aile vakıfları, gelirin tahsis biçimine göre iki kısma ayrılır. Vâkıfın kendisinden sonra neslinden kimselere yahut sayısı belirli birtakım kişilere vakfın gelirini tamamen tahsis ettiği, bunlar kesildiğinde ise ebedî bir cihete bıraktığı vakıflara tam aile vakfı adı verilir. Gelirin bir kısmının cami ve medrese gibi hayrî kurumlara ayrıldığı, kalan kısmı için ise belirli kimselerin meşrûtun leh olarak belirlendiği vakıflar ise yarı aile vakfı olarak nitelendirilir.

Bu iki türün Osmanlı'daki seyri birbirinin tersi yönde olmuştur. Aşağıda verilen oranların, yalnızca aile vakıflarına değil o yüzyılda kurulan vakıfların tamamına nispetle hesaplandığını belirtmek gerekir. Buna göre tam aile vakıfları 17. yüzyıl vakıflarının %33'üne tekabül ederken 18. yüzyılda bu oran %7'lere kadar düşmüş, 19. yüzyıl vakıfları üzerine çalışanlar ise bu türe hiç rastlanmadığını vurgulamışlardır. Yarı aile vakıfları ise aksine artmış; 17. yüzyıl vakıflarının %45'ine yakını, 18. yüzyıl vakıflarının ise %75'ine yakını bu kategoriye girmiştir.[2]

---

1 Münir Yaşar Kaya, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Aile Vakıfları: Mahiyet, Meşruiyet ve Hükümler* (İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2025), 22-23.

2 Tam aile vakıflarının 17. yüzyıl oranı için bk. Hasan Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü Üzerine Bir Araştırma (1585-1683)* (Ankara: An-

Bu oranların birlikte değerlendirilmesi dikkat çekici bir sonuç vermektedir. 17. yüzyılda kurulan vakıfların yaklaşık dörtte üçü, 18. yüzyılda ise beşte dördü tam yahut yarı aile vakfı niteliğindedir. Buna göre Osmanlı'da her iki yüzyılda da, gelirinin tamamı yahut bir kısmı aile fertlerine tahsis edilen vakıfların sayısı mahza hayrî vakıfların sayısını aşmış görünmektedir. Şu kadar ki söz konusu oranlar farklı araştırmacıların farklı bölge ve örneklemler üzerinde yaptığı sayımlara dayandığından, toplamın kesin bir yüzde olarak değil bir eğilim göstergesi olarak okunması yerinde olur. Bu eğilim, aile vakfının Osmanlı toplumunda istisnaî değil yaygın bir tercih olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Tanım bakımından üzerinde durulması gereken kritik bir ayrım daha bulunmaktadır. Vakfa bağlı olarak tevliyet, müderrislik ve imamlık gibi cihât adı verilen görevlerin aile fertlerinden kimselere tahsis edilmesiyle kurulan vakıfları aile vakfı kategorisine almak mümkün değildir. Zira bu durumda aile fertleri diğer vakıf çalışanları gibi hizmetlerinin karşılığını almaktadır. Bu ayrımın Osmanlı'da açık biçimde yapıldığı, Ebussuûd'un şu ifadesinden anlaşılmaktadır:

"…ve bazı menâsıb ve cihâtın ki, tedris ve tevliyet ve hitâbet ve imâmet gibi, bunların vazifesi ne sadakadır ne de sıladır, belki hizmetleri mukâbelesinde ücrettir."[3]

---

kara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1990), 161; 18. yüzyıl oranı için bk. Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003), 15. 19. yüzyılda bu türe rastlanmadığı yönündeki tespit için bk. Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 46. Yarı aile vakıflarının 17. yüzyıl oranı için Yüksel, *Vakıfların Rolü*, 393 (Tablo 11); 18. yüzyıl oranı için Yediyıldız, *Vakıf Müessesesi*, 15, 17-18. Anılan çalışmalarda yarı aile vakfı kapsamına, aslen hayrî olup gelir fazlası aile fertlerine dağıtılan vakıflar ile ücret mukabilinde yararlanan aile fertlerinin bulunduğu vakıflar da dâhil edilmiştir.

3 M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin Fetvaları: Kanûnî Devrinde Osmanlı Hayatı* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2012), 95.

Ali Haydar Efendi de hizmet karşılığı gelir sağlayan vakıfları aile vakıflarından ayırmakta; aile vakfını, hizmet karşılığı olmayan gelirlerin hak edilmesiyle oluşan vakıf şeklinde tarif etmektedir. Osmanlı'nın son dönem hukukçularınca yapılan ve aile vakfının en geniş tarifi sayılabilecek tanım ise şöyledir: aile vakıfları, kavm-i mahsura, yani sayısı yüzden az olan belirli kişilere ait olan vakıflardır.[4] Aile vakıflarının tanımının net olarak bu şekilde yapılabilmesi 19. Yüzyıldan itibaren aile vakıflarının meşruiyetine yönelik yapılan itirazlardan bazılarını da boşa çıkarmaktadır.

2. Aile Vakıflarının Meşruiyeti

Aile vakıflarının meşruiyetine yönelik tartışmalar özellikle son yüzyılda hız kazanmıştır. Aile vakıflarının meşru olmadığına dair hem delillere hem de vakfın amacına yönelik birçok eleştiri getirilmektedir.[5] Burada, bölümün ilerleyen kısımlarında ortaya konulacak uygulama verisiyle irtibatı kurulabilecek ölçüde bir çerçeve sunulacaktır.

2.1. Hukukî Temeli

İslâm'da her hukukî müessese gibi aile vakıflarının da meşru sayılabilmesi için bir delile dayanması gerekir. Vakfın İslâm'daki meşruiyetini ispatlayan deliller, aynı zamanda aile vakıflarına da mesnet teşkil etmektedir. Hayır ve yardımlaşmanın teşvik edildiği, sadaka vermenin emredildiği bütün nasslar bu kapsamdadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de vakfa dair hususi bir delil bulunmamakla beraber, vakıf bir tasadduk çeşidi olduğundan sadaka

---

4 Ali Haydar Efendi, *Tertîbu's-sunûf fî ahkâmi'l-vukûf* (Dersaadet: Şirket-i Müretebiye Matbaası, 1240), 607-609 (md. 1346-1350).

5 Kaya, *Aile Vakıfları*, 84-108; Münir Yaşar Kaya, "İslâm Aile Vakıflarının Mahiyeti ve Fıkhi Zemini: Meşruiyet Sorgulamalarına Eleştirel Bir Yaklaşım", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/1 (2021), 313-328.

ve infakı teşvik eden ayetler vakfa da mesnet oluşturur. Aile vakıfları bakımından belirleyici olan husus, akrabaya yapılan bağışların sadaka sayılmasıdır; zira meşrûtun leh olarak belirlenebilecek gruplardan biri de akraba kapsamına giren kişilerdir.

Sünnet bakımından en önemli delil, ölümden sonra amel defterinin kapanmamasını sağlayan üç amelden biri olarak sadaka-i câriyeyi zikreden hadistir. Genel vakfa delalet eden bu rivayetin yanında aile vakıflarına doğrudan delalet eden rivayet ise şudur:

"Fakirlere yapılan sadaka sadece sadakadır, yakın akrabaya yapılan sadaka ise hem sadaka hem de sıladır."[6]

Buna göre akrabaya yapılan yardımda kişi sadaka ve sıla sevabını birlikte kazanmaktadır. Hz. Peygamber'in havâit-i seb'ayı vakfetmesinin ardından Müslümanların çocuklarına ve çocuklarının çocuklarına vakıf yapmaya başlamaları, Hz. Ömer'in Hayber arazisinden kendi payına düşenin bir kısmını önce ailesine tahsis etmesi, Ebû Talha ve Zübeyr b. Avvâm'ın uygulamaları ile Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın vakfı, sahabe dönemine ait deliller arasında sayılabilir. Câbir b. Abdullah ve İmam Şâfiî'nin bu vakıfların cevazı konusunda sahabe döneminden itibaren icmâ bulunduğunu vurgulaması ise meselede şüphe bulunmadığını göstermektedir.[7]

2.2. Meşruiyetine Yönelik İtirazlar

Klasik literatürde hayrî ve zürrî şeklinde keskin bir ayrım bulunmadığını belirtmek gerekir. Yararlanacak kimselerin be-

---

6 Sadaka-i câriye hadisi için bk. Müslim, "Vasiyye", 14; Ebû Dâvûd, "Vesâyâ", 14; Nesâî, "Vesâyâ", 8. Akrabaya yapılan sadakanın hem sadaka hem sıla sayılacağına dair rivayet için bk. Tirmizî, "Zekât", 26; Nesâî, "Zekât", 82.

7 Sahabe dönemine ait vakıf uygulamaları ile Câbir b. Abdullah ve İmam Şâfiî'nin icmâ nakli için bk. Kaya, "İslâm Aile Vakıflarının Mahiyeti ve Fıkhi Zemini", 316-319; ayrıca Kaya, *Aile Vakıfları*, 80-81.

lirli olup olmamasından hareketle "muayyen" ve "gayr-i muayyen" yahut "âmme" ve "hâssa" şeklinde ayrımlara nadiren gidilmiştir. Keskin ayrım modern dönemin ürünüdür ve aile vakıflarının vakıf kategorisine alınmaması gerektiği tezini beraberinde getirmiştir. Bu tezin kaynağının büyük ölçüde oryantalist yorumlara dayandığı söylenebilir. Nitekim bu doğrultudaki kanaatin baskın geldiği Mısır ve Suriye başta olmak üzere bazı Müslüman ülkelerde hayrî vakıflar devam ettirilerek aile vakıfları ilga edilmiş, Türkiye gibi bazı ülkelerde ise vasıfları ve amacı oldukça kısıtlanmıştır.[8]

Aile vakıflarının gayr-i meşru olduğunu savunanların ileri sürdüğü gerekçeler dört başlıkta toplanabilir.

a- İlk ve en yaygın iddia, aile vakıflarının İslâm miras hükümlerini bertaraf etmek amacıyla kurulduğudur. Bu görüşün başlıca savunucularından Ömer Lütfi Barkan, incelediği iki yüze yakın vakıfnâme suretinde şart-ı vâkıfların mevcut miras hukukunu bir surette tahdit ettiğini belirtmektedir.[9] Fakat bu iddia hukukî bakımdan tutarlı değildir. Zira İslâm'ın miras hükümleri vefat ile cari olmaktayken, vakfa dair hükümler çoğunlukla şahıs henüz hayattayken uygulamaya geçmektedir. Mûrisin vefatı anında mevcut mallar mirasa konu olacağından, hayattayken hibe, satım yahut vakıf yoluyla mülkiyetinden çıkardığı malların terekeye dâhil edilmesi söz konusu değildir. Öte yandan vakıf, hiçbir hukukî müessesede olmadığı şekilde farklı bir mezhebin hükümlerine göre tesis edilebilirken miras hükümlerinde böyle bir serbestî bulunmamaktadır. Bu fark, iki müessesenin ayrı düzlemlerde işlediğini göstermektedir.

b- İkinci iddia, bu vakıfların malı müsadereden kurtarmak

---

8 Muhammed Ebû Zehrâ, *Muhâdarât fi'l-vakf* (Kahire: Matbaatu Ahmed Ali Muhâyemere, 1959), 6; Hasan Güneri, *Türk Medeni Kanunu Açısından Vakıfta Amaç Kavramı ve Amacına Göre Vakıf Türleri* (Ankara: Sevinç Matbaası, 1976), 116-128.

9 Ömer Lütfi Barkan, "Şer'i Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 6/1 (1940), 161.

amacıyla kurulduğudur. Osmanlı'da müsadere, malları hakkında fetva verilerek şeriata uygun sayılan ehl-i örf sınıfına mensup kişilerin malları hakkında uygulanmaktadır. Kamu görevlilerinin kullanımına sunulan mal ve paralar ise kişiye değil makama ait olduğundan, müsadere esasen devlete ait malların geri alınmasından ibarettir. Bu itibarla söz konusu mallarla kurulacak vakıfların zaten geçerli olmayacağı açıktır. Bu nedenle devlet erkânı tarafından kurulan bu tür vakıflara çoğunlukla gayr-i sahih ya da irsâdî vakıf adı verilmektedir.

c- Üçüncü iddiaya göre aile vakfı, mülkü koruma altına alarak borç ve haciz gibi sebeplerle malın parçalanmasını engellemek için kurulmaktadır. Ancak bu iddia sistemin kendi içinde cevaplanmakta ve çürütülmektedir. Nitekim şu fetva meseleyi doğrudan çözüme bağlamaktadır:

"Zeyd-i Medyûn hâl-i sıhhatinde dâyinlerinden kaçırup cümle emlâkini evlâdına vakfeylese vakf-ı mezbûr sahih olur mu? El-Cevâb: Sahih ve lâzım olmaz. Deyne meşgul olan mikdâr-ı mal-ı medyûnun vakfiyyetine hüküm ve tescilden kudât memnu'lardır."[10]

Buna göre borçtan kaçınma ve borçluyu zarara uğratma maksadıyla kurulmuş bir vakıf alacaklılar tarafından dava edilebilmekte ve hâkim tarafından tescil edilmeyerek borç ödenmesine karar verilebilmektedir.

d- Son olarak aile vakıflarının, tevliyet görevinin çocuklara tahsis edilmesi suretiyle onlara gelir sağladığı ve bu yolla aile şerefini nesiller boyu koruduğu ileri sürülmektedir. Bu itiraz, bölümün birinci kısmında ortaya konulan ücret–sıla ayrımıyla karşılanmaktadır. Mütevellilik bir emek ve güç sarfını gerektirdiğinden bunun karşılığının verilmesi hiçbir hukuk sisteminde gayr-i meşru sayılmaz. Kaldı ki vâkıfın evladını

[10] Ebussuûd Muhammed el-İmâdî, *Ma'rûzât*, haz. Pehlul Düzenli (İstanbul: Klasik Yayınları, 2013), 114.

mütevelli tayin etmesi tek başına o vakfı aile vakfı hâline getirmez, vakıf ancak gelirin muayyen kimselere sarf edilmesi durumunda aile vakfı olur. Öte yandan vâkıfın vakfının idaresinde en iyi tanıdığı ve layıkıyla bu görevi yerine getirebileceğine inandığı birinci derece yakınını görevlendirmek istemesi de makul bir taleptir.

Tüm bu itirazların beklenenin aksine sadece teorik düzeyde kaldığı ve pratikte bir karşılık bulamadığı da uygulama verisiyle tespit edilebilmektedir.

3. Osmanlı Toplum Pratiğinde Aile Vakıfları

Aile vakıflarının Osmanlı'da ne şekilde uygulama alanı bulduğunu, genel vakıflar arasındaki yerini ve miktarını ayrıntılı biçimde tespit edebilmek için Osmanlı döneminde kurulmuş vakıfların tamamının incelenmesi gerekir. Bir vakıf medeniyeti olan Osmanlı Devleti'nde kurulan sayısız vakfın tamamını incelemek ise fiilen mümkün değildir. Bu sebeple belli bir bölge ve belli bir dönemde kurulmuş vakıfların durumunu incelemek, kesin olmasa da toplumun bu konudaki eğilimini genel olarak belirlemeye yardımcı olacaktır.

Bu düşünceden hareketle çalışmamızda İstanbul'un Ayasofya Nahiyesi'nde 16. yüzyıla kadar kurulmuş vakıfların mahiyeti incelenmiştir. Bu yüzyılın seçilme sebebi Osmanlı medeniyetinin zirveye ulaştığı asır olması, nahiyenin seçilme sebebi ise başkentin en merkezî nahiyesi olmasıdır. Nahiyedeki vakıflara ait vakfiye suretleri tahrir defterinde kayıt altına alınarak 1546 tarihinde neşredilmiş, defter Ömer Lütfi Barkan ve Ekrem Hakkı Ayverdi tarafından latinize edilerek günümüze aktarılmıştır.[11]

Deftere göre 16. yüzyılın ilk yarısına kadar İstanbul'da top-

[11] Ömer Lütfi Barkan – Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri: 953 (1546) Tarihli* (İstanbul: Baha Matbaası, 1970), 1-41.

lam on üç nahiyede 2515 vakıf bulunmakta, bunların ilki olan Ayasofya Nahiyesi'nde ise o dönemde faal olan 268 vakıf yer almaktadır. Bu vakıfların bir kısmı anılan dönemde kurulmuş, bir kısmı ise daha önce kurularak varlıkları bu dönemde kayda alınmıştır.

Tek bir nahiyeye dayanan bu inceleme, ihtimalî sondaj mahiyetinde olduğundan Osmanlı'nın tamamı hakkında kat'î hüküm vermeye elverişli değildir. Bununla beraber, başkentin merkezî nahiyesinde 268 vakfın tamamının incelenmiş olması, en azından dönemin toplumsal eğilimi hakkında güvenilir bir fikir vermektedir.

3.1. Aile Vakıflarının Yaygınlığı ve Çeşitleri

Ayasofya Nahiyesi'nin on yedi mahallesinde kurulmuş vakıfların 145 tanesi hayrî, 123 tanesi ise aile vakfıdır. Buradan hareketle Osmanlı'da aile vakıflarının genel vakıflara oranının 16. yüzyılda %45 civarında olduğu söylenebilir.

Aile vakıflarının tür dağılımı ise şöyledir:[12]

Ölçüt	Oran	Adet
Sükna (barınma) amaçlı	%63	78
Gelir getirici	%33	41
Para vakfı	%3	4
Tam aile vakfı	%95	117
Yarı aile vakfı	%5	6

[12] Bu tabloda ve bundan sonraki tablo ile oranlarda yer alan veriler, anılan tahrir defterinde kayıtlı Ayasofya Nahiyesi vakfiyelerinin tarafımızca yapılan tasnifine dayanmaktadır. Tasnifin ayrıntısı ve vakfiyelerin tam dökümü için bk. Münir Yaşar Kaya, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Aile Vakıfları* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017) 384-395.

Bu dağılımın en dikkat çekici yönü sükna amaçlı vakıfların üstünlüğüdür. Verilerden hareketle Osmanlı'da kurulan aile vakıflarının genel amacının, ailenin maddî yükünü karşılamaktan ziyade barınma ihtiyacını karşılamaya yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Vâkıflar kendilerinden sonra yakınlarının barınma sıkıntısı içine düşmemesini dilemekte, belirledikleri kişilerin hayatta olmaması hâlinde ise vakfettikleri binalar sayesinde Allah'ın rızasını kazanmayı ummaktadırlar.

Bu tespit, bölümün ikinci kısmında ele alınan meşruiyet itirazları bakımından da anlamlıdır. Zira aile vakfının servet biriktirme yahut mal kaçırma aracı olduğu iddiası, vakıfların üçte ikisinin oturulacak ev tahsisinden ibaret olduğu bir tabloyla bağdaşmamaktadır.

3.2. Vâkıfların Durumu ve Vakf ale'n-Nefs

İncelenen vakfiyelere göre aile vakfı kuran vâkıfların %44'e yakını (53 kişi) kadın, %56'ya yakını (69 kişi) erkektir. Vakıflardan bir tanesi ise erkek ve kadın tarafından birlikte kurulmuştur.[13] Bu veriler, Osmanlı toplumunda kadınların da erkekler kadar mülk sahibi olduğunu ve bu mülklerini hem ailelerinin yararına hem de Allah'ın rızasını kazanmak üzere kullandıklarını göstermektedir.

Vakfiyelerden ulaşılabilecek bir diğer sonuç, vakf ale'n-nefsin yani vâkıfın kendisi lehine vakıf kurmasının Osmanlı aile vakıflarında öncelikli yer tuttuğudur. İncelenen vakıfların %57'sinde (71 adet) vâkıf kendisini ilk müstahik olarak belirlemiştir. Vakıfların %8'inde (10 adet) ise vâkıf yalnızca kendisini meşrûtun leh olarak belirlemiş, kendisinden sonra vakfını aile vakfı olmaktan çıkararak hayrî hâle dönüştürmüştür.

Vâkıfın kendisini müstahik belirlediği vakıfların biri hariç tamamında vakfın bütün geliri yahut sakin olma hakkı ken-

[13] Barkan – Ayverdi, *Tahrir Defteri*, 11 (Vakfiye no: 71).

disine bırakılmış, diğer meşrûtun lehler kendisinden sonrası için tayin edilmiştir. Söz konusu tek istisnada ise vâkıf iki evini vakfetmiş, evlerden birinde çocuklarıyla birlikte oturmayı şart koşmuş, diğerinde yalnızca kendisini meşrûtun leh olarak göstermiştir.[14]

Bu türden vakıflarda vâkıf kendisinden sonra çoğunlukla evladını, evlad-ı evladını yahut zevcesini meşrûtun leh olarak belirlemektedir. Vakf ale'n-nefs türündeki vakıflarda vâkıftan sonra evladın ve eşlerin belli bir pay sahibi olduğu vakıfların sayısı kırktır; bu da aile vakıfları arasında %32'lik bir dilime tekabül etmektedir.[15]

Vakf ale'n-nefs bakımından dikkat çeken bir başka husus, vâkıfın kendisinden sonra özel olarak oğlunun yararlanmasını şart koştuğu hiçbir vakıf bulunmazken, yalnızca kızının veya kızlarının yararlanmasını belirttiği vakfiyelerin yazılmış olmasıdır.[16] Bu durumun, Osmanlı'da kız çocuklarına yönelik bir gözetme anlayışına işaret eden karine olarak değerlendirilmesi mümkündür. Nitekim aile vakfının kadınları mirastan mahrum bırakmak için kurulduğu yolundaki yaygın iddia, uygulamada bunun tam tersini gösteren bu bulguyla doğrudan çelişmektedir.

3.3. Meşrûtun Lehlerin Belirlenmesi

Vâkıfın kendisinden sonra en çok meşrûtun leh olarak belirlediği ikinci grup azatlı köleleridir. Vâkıfın yahut eşinin utekası, vakıftan sonraki hak sahipleri arasında hatırı sayılır bir yekûn tutmaktadır. Bu hak sahipliği azatlı kölelerin kendile-

---

14 Barkan – Ayverdi, *Tahrir Defteri*, 28-29 (Vakfiye no: 184).

15 Vakf ale'n-nefs'te ikinci müstahik olarak evlad ve eşlerin her zaman müstakil belirlenmediği; bazen uteka, ümmü'l-veled ve müdebberelerle birlikte zikredildiği görülmektedir. Örnekler için bk. Barkan – Ayverdi, *Tahrir Defteri*, Vakfiye no: 90, 96, 102, 107, 109, 117, 163, 230.

16 Vâkıftan sonra kızların yararlanmasının şart koşulduğu vakfiye örnekleri için bk. Barkan – Ayverdi, *Tahrir Defteri*, Vakfiye no: 29, 41, 163, 241.

riyle de sınırlı kalmamakta, çoğunlukla utekanın evladı ve evladının evladı da müstahik olarak zikredilmektedir.[17]

Meşrûtun leh olarak belirlenen köleler yalnızca azat edilmiş olanlarla sınırlı değildir. Vâkıf, ölümünden sonra azat olacak müdebber ve ümmü'l-veledlere de vakfında yer vermiştir. Bunun yanında bir vakfiyede vâkıfın, azat olmamış ve olamayacak cariyelerini ve onların çocuklarını da vakıfta hak sahibi yaptığına şahit olunmaktadır.[18] Cariyelere yapılan bu vakıf, Osmanlı uygulamasında köleye yapılacak vakıfların sıhhati konusunda Ebû Yusuf'un görüşünün esas alındığını ve mülk sahibi olamayacak kölelerin dahi vakıfta hak sahibi kabul edildiğini göstermektedir. Müdebber ve ümmü'l-veledlere yapılan vakıflardan hareketle ise bu tür vakıflarda İmâmeyn'in kavlinin tercih edildiğini söylemek mümkündür.

Uygulamada dikkat çeken kavram grubu uteka, evlad-ı uteka ve uteka-i uteka üçlüsüdür. Bu vakıflar, Osmanlı toplumunun kölelerin azadına verdiği önemi ortaya koymakta, ayrıca azat edilmelerine rağmen kölelerin efendilerinin yanında kalmaya devam ettiğini de göstermektedir. Efendi ile köle arasındaki bu karşılıklı değer verme anlayışının neticesi olarak azat edilen köleler aileden addedilmiş, yalnız kendileri değil neslinden gelenler de vakıftan yararlandırılmıştır. Tek örnek olarak karşımıza çıkmakla birlikte, azat edilen kölenin sonradan azat ettiği köleye de vakıftan pay ayrıldığına rastlanması[19] azat uygulamasının ne ölçüde benimsendiğini göstermektedir.

Bunların dışında vâkıfın, nadiren de olsa amcaoğullarını, üvey çocuklarını (rebîb),[20] ibn uhrevîlerini[21] yahut yakınları dı-

---

17 Vakf ale'n-nefs vakıflarında ikinci sırada utekanın belirlendiği vakfiye örnekleri için bk. Barkan – Ayverdi, *Tahrir Defteri*, Vakfiye no: 41, 110, 179, 191, 229, 240.

18 Barkan – Ayverdi, *Tahrir Defteri*, 20 (Vakfiye no: 137).

19 Barkan – Ayverdi, *Tahrir Defteri*, 10 (Vakfiye no: 68).

20 Barkan – Ayverdi, *Tahrir Defteri*, 11-12 (Vakfiye no: 80).

21 Barkan – Ayverdi, *Tahrir Defteri*, 12, 20 (Vakfiye no: 86, 133).

şındaki üçüncü şahısları[22] da hak sahibi olarak belirlediği görülmektedir. Meşrûtun leh lafızları arasında en dikkat çekici olanı ibn uhrevîdir. Bu sıfatı taşıyan kişi aslında vâkıfın akrabalarından biri değildir. Günümüz halk dilindeki "ahretlik" kelimesiyle karşılanabilecek bu lafız, iki cihanda dostluğu simgeleyen bir kavram olarak kullanılmakta, iki kişinin birbirini hem bu dünyada hem ahirette yoldaş edinmesini ifade etmektedir.

Vakfiyelerde göze çarpan bir başka husus, zevcelerin meşrûtun leh olduğu bazı vakıflarda evlenmeme şartının bulunmasıdır.[23] Bu şartın iki gerekçesi bulunmaktadır. Birincisi, kadının başka biriyle evlenmesi hâlinde nafakası yeni eşine geçeceğinden vakıftan yararlanma ihtiyacının kalmamasıdır. İkincisi ise ailenin dağılmamasıdır. Bu suretle eş, vâkıfın çocuklarını üvey duruma düşürmeden onlarla birlikte hayatına devam edebilecektir.

Tüm bu veriler bir arada değerlendirildiğinde, Osmanlı aile vakfının kan bağıyla sınırlı kapalı bir aile tanımına dayanmadığı görülmektedir. Hısımlığın yanı sıra evlilik, azat ve manevî yakınlık ilişkileri de hukukî korumaya aynı düzlemde dâhil edilmiştir.

3.4. Vakfiyelerde Kullanılan Lafızlar

Aile vakıflarında kullanılan lafızların fıkhî kapsamı müstakil bir tartışma konusu olup ayrıntısı başka bir çalışmanın mevzuunu teşkil etmektedir.[24] Burada ele alınacak olan, bu lafızların uygulamada fiilen nasıl kullanıldığıdır.

Osmanlı uleması arasında çokça tartışılan ve hakkında birçok risale yazılan "veled" ve "evlad" tabirlerinin kapsamına yönelik tartışmanın, incelenen vakfiyelerden anlaşıldığı kadarıyla pratikte fazla bir yansıması bulunmamaktadır. Zira aile vakfı olarak kurulmuş vakıfların hemen tamamında "evlad"

---

22 Barkan – Ayverdi, *Tahrir Defteri*, 23 (Vakfiye no: 155).
23 Barkan – Ayverdi, *Tahrir Defteri*, 3, 6, 32 (Vakfiye no: 17, 40, 200).
24 Kaya, *Aile Vakıfları*, 182-208.

lafzı, çoğunlukla iki kere olmak üzere "evlad-ı evlad" şeklinde kullanılmıştır. Bu vakıfların hiçbirinde "velede" yahut "veled-i velede" şart kılınmış bir vakıf bulunmamaktadır. Buradan hareketle, kullanılan lafzın tek nesle mi bütün nesillere mi şamil olacağı tartışmasının teorik düzeyde kaldığı, uygulamada tüm nesilleri kapsayacağı hususunda ittifak bulunan "evlad-ı evlad" lafzının tercih edildiği anlaşılmaktadır.

Kız çocuklarının bu lafızların kapsamına girip girmediği tartışmasının da pratikteki karşılığı yok denecek kadar azdır. Uygulama, kızların evladının da vakıftan yararlanması yönündedir. Nitekim incelenen vakfiyelerden yalnızca bir tanesinde[25] kızların çocukları ayrıca zikredilmiştir. Bazı vakıflarda, tahrir defterinin yazıya geçirildiği tarihte vakfın tasarrufunun evlattan kızın elinde bulunduğunun vurgulanması[26] da bu tespiti desteklemektedir.

Nesillerin kapsanmasına yönelik lafızlar bakımından ise "neslen ba'de neslin" ibaresi hâkimdir ve toplam aile vakıflarının %57'sinde (71 adet) bulunmaktadır. Tertîbe delalet ettiği kabul edilen "batnen ba'de batnin" ibaresi, incelenen 268 vakfiyenin yalnızca bir tanesinde kullanılmıştır.[27] Aile vakıflarının %42'sine yakınında (51 adet) ise bütün nesilleri kapsayıcı bir ibareye rastlanmamaktadır. Öncelik sıralaması belirlenmek istendiğinde sadece "ba'de" edatı kullanılmakta, Arap dilinde sıralama bildiren "sümme" gibi edatlara vakfiye suretlerinde rastlanmamaktadır.

Bu tabloyla uyumlu olarak, evlada ve evlad-ı evlada yapılan vakıfların bir tanesi hariç tamamında öncelik-sonralık şartı aranmaksızın bütün nesillerin vakıftan eşit yararlanması öngörülmüştür.[28] Anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı'da aile vakıfları bakımından nesiller arasında bir tertîb gözetilmemiş, bütün nesiller aynı derecede hak sahibi kabul edilmiştir.

---

25 Barkan – Ayverdi, *Tahrir Defteri*, 4 (Vakfiye no: 20).
26 Barkan – Ayverdi, *Tahrir Defteri*, 5, 11, 19 (Vakfiye no: 33, 79, 128).
27 Barkan – Ayverdi, *Tahrir Defteri*, 15 (Vakfiye no: 106).
28 Barkan – Ayverdi, *Tahrir Defteri*, 21 (Vakfiye no: 138).

3.5. Belirlenen Ebedî Cihetler

İncelenen vakfiyelerin dikkat çekici yönlerinden biri de belirlenen ebedî cihetlerdir. Aile vakfına ait vakfiyelerin %66'sına yakınında (81 adet) ebedî cihetin gelirden yararlanabilmesi için vâkıf tarafından ek şart ileri sürülmüş, %34'ünde (42 adet) ebedî cihet mahza hayır maksadıyla belirlenmiş ve hiçbir ek şart konulmamıştır. Yalnızca üç vakfiyede hiçbir ebedî cihet tayin edilmemiştir. Dolayısıyla İmâm-ı Âzam ve İmam Muhammed'e göre caiz olmayan, ancak Ebû Yusuf'un kavlince ebedî cihet belirtilmediği için fakirlerin müstahik kabul edileceği aile vakıflarının Osmanlı uygulamasındaki oranı %2 ile 3 arasında kalmaktadır.

Ek şart belirlenen vakfiyelerde ebedî cihetin bir şahsa indirgendiği, bu şahıs da çoğunlukla hayrî vakıflara ait binalarda görevi bulunan kimselerden biri olduğu görülmektedir. Dağılım şöyledir:

Ebedî cihet	Oran	Adet
Mescidin imamı	%31	39
İmam ve müezzin birlikte	%13	16
Müezzin	%12	15
Görevli olmayan, salih veya ehl-i ilim vasıflı kimseler	%22	28
Mescidin giderleri (ek şartsız)	%13	16
Medine fukarası (ek şartsız)	%2,5	3
Eczâhanlar	—	2
Medrese muallimi	—	1

Ebedî cihete konulan ek şartların çoğu Kur'ân-ı Kerîm'den bölümler okumak üzerinedir ve yetmiş sekiz vakıfta bu yönde bir şart bulunmaktadır. Toplam aile vakıflarının %39'una

tekabül eden kırk dokuz vakfiyede günde bir cüz, üç vakfiyede günde yarım cüz, birer vakfiyede çeyrek cüz ve pazartesi ile perşembe günleri birer cüz okunması istenmektedir. Yıllık hatim şartı koşulan vakfiyeler ise toplam aile vakıflarının yaklaşık %14'ünü (17 adet) oluşturmakta, bunların onun da yılda bir, dördünde iki, ikisinde üç, birinde dört hatim yapılması öngörülmektedir. İki vakfiyede vâkıf ebedî cihet olarak belirlediği kişiden kendisine dua etmesini istemekte, bir vakfiyede ise Hz. Peygamber'in ruhu için günde üç İhlâs okunması şart koşulmaktadır.

Bu tablodan hareketle Osmanlı aile vakıflarında ebedî cihetin çoğunlukla vakfın asıl gayesi sayılan fakirler olmadığı görülmektedir. Uygulamada ebedî cihet, daha çok hayrî vakıflarda hâlihazırda görevi bulunan kimselere ek görevler yüklemekte yahut müessesât-ı hayriyenin masraflarına destek sağlamayı amaçlamaktadır.

Şu kadar ki bu durum, ek şartların vâkıfa menfaat sağlama gayesi güttüğü şeklinde yorumlanmaya elverişli değildir. Zira okunması istenen Kur'ân bölümlerinin hiçbirinde vâkıf, okunanın kendi ruhuna bağışlanmasını talep etmemektedir. Tek isteği Kur'ân'ın okunmaya devam etmesidir. Dolayısıyla vakfiyelerin çoğunda ek şartlar vâkıfın şahsına manevi fayda sağlamak üzere değil, toplumun Kur'ân'la bağını artırmak üzere belirlendiği söylenebilir. Bu itibarla ebedî cihetin, aile vakfını mahalle ölçeğinde bir dayanışma ağına bağlayan bir mekanizma olarak işlediği rahatlıkla söylenebilir.

3.6. Değerlendirme

İncelenen vakfiyelere dayanılarak ulaşılabilecek son bir sonuç, Osmanlı'da kurulan aile vakıflarının neredeyse tamamının sahih yani mülk bir malın vakfedilmesiyle kurulmuş olmasıdır. Buna göre devlet adamlarınca kurulan ve irsâdî yahut gayr-i

sahih olarak nitelenen vakıflar arasında aile vakfı ya hiç bulunmamakta ya da çok az bulunmaktadır.[29]

Bu bulgunun, aile vakfının müsadere korkusuyla kurulduğu tezi bakımından belirleyici olduğu görülmektedir. Zira müsadere uygulaması çoğunlukla mülk mallar üzerinde değil, devlet adamlarının kullanımında bulunan ve aslı devlete ait olan mallar üzerinde gerçekleşmektedir. Hukuken bu mallarla aile vakfı kurulması hâlinde bile devletin bu vakıfları iptal etme yetkisi bulunmaktadır. Uygulamada ise bu şekilde bir aile vakfının hemen hemen hiç kurulmadığı görülmekte, devletin iptalini gerektirecek bir vakıf türünün fiilen ortaya çıkmadığı anlaşılmaktadır.

Bölümün ikinci kısmında teorik olarak çürütülen müsadere itirazının, uygulama verisiyle de desteklenmediği böylece ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde kadınları mirastan mahrum bırakma iddiası %44'lük kadın vâkıf oranıyla, servet biriktirme iddiası ise %63'lük sükna oranıyla bağdaşmamaktadır. Buradan hareketle, meşruiyet tartışmasının fıkhî düzlemde verilen cevaplarının tatbikat verisiyle de teyit edildiğini söylemek mümkündür.

4. Fetvalar Örneğinde Osmanlı Aile Vakıfları

Osmanlı'da aile vakıflarının hukukî konumunu ve uygulama alanını belirleyen asıl kaynak, şeyhülislâmlar tarafından verilmiş fetvalardır. Vakfiyeler vâkıfın iradesini gösterirken, fetvalar bu iradenin uygulamada hangi problemlerle karşılaştığını ve bu problemlerin nasıl çözüldüğünü ortaya koyar. Bu itibarla fetva mecmuaları, aile vakfının uygulamadaki hukukî görünümünü tespit etmeye elverişli başlıca kaynak grubunu teşkil etmektedir.

---

[29] İncelenen vakfiyelerin tam listesi için bk. Buraya Doktora tezinin künyesini verelim. Kitapta değil bu liste tezde bulunuyor Sayfa kısmını ben veririm.

İncelenen fetva mecmualarında genel olarak vakfa dair 898 fetva bulunmakta, bunların 156 tanesi aile vakıflarıyla ilgili meseleleri konu edinmektedir.[30] Buna göre vakfa dair fetvaların yaklaşık altıda biri aile vakıflarına ayrılmıştır. Vakıfla ilgili fetvalarda ele alınan meselelerin daha çok vakfın satışı, istibdali ve idaresiyle alakalı olduğu düşünülürse, aile vakfına ayrılan bu payın küçümsenemeyecek bir yekûn teşkil ettiği görülmektedir.

Söz konusu fetvalarda ele alınan problemler kanaatimizce altı başlık altında toplanabilir: aile vakıflarının sıhhati, vakfiyelerde kullanılan lafızlar, hak sahipliği, vakıftan yararlanma şekli, vakıf malların kiraya verilmesi ve vakfiyelerdeki ek şartlar. Şu kadar ki bu grupları birbirinden keskin biçimde ayırmanın imkânı yoktur. Her bir fetva çoğunlukla farklı bir meseleye temas ettiğinden başka türlü tasnifler de mümkündür.

4.1. Aile Vakıflarının Sıhhati

Vakfın tescili, vâkıfın maraz-ı mevt yahut cinnet hâlindeyken ya da borçluyken vakıf kurması ve ebedî cihetin zikredilmediği vakıfların durumu gibi meseleler sıhhat başlığı altında toplanabilir. İncelenen eserlerde bu konulara ait on yedi fetva bulunmaktadır.

Sıhhate yönelik fetvalarda ilk dikkat çeken husus, aile vakıflarının tescil edildikten sonra sahih ve lâzım olacağıdır.[31] Bununla beraber tescil edilmeyen vakıflarda da sıhhatin esas ol-

---

[30] İncelenen mecmualar: Ebussuûd Efendi'nin *Ma'rûzât*'ı, Yenişehirli Abdullah Efendi'nin *Behcetü'l-fetâvâ*'sı, Feyzullah Efendi'nin *Fetâvâ-yı Feyziye*'si ile *Netîcetü'l-fetâvâ* ve *Cerîde-i İlmiye Fetvaları*. Künyeler için bk. Ebussuûd Muhammed el-İmâdî, *Ma'rûzât*, haz. Pehlul Düzenli (İstanbul: Klasik Yayınları, 2013); Şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, haz. Süleyman Kaya (İstanbul: Klasik Yayınları, 2009); Seyyid Ahmed Efendi – Seyyid Hafız Mehmed b. Ahmed el-Gedûsî, *Netîcetü'l-fetâvâ: Şeyhülislâm Fetvaları*, haz. Süleyman Kaya vd. (İstanbul: Klasik Yayınları, 2014); Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, haz. Süleyman Kaya vd. (İstanbul: Klasik Yayınları, 2011); Komisyon, *Cerîde-i İlmiye Fetvaları*, haz. İsmail Cebeci (İstanbul: Klasik Yayınları, 2009).

[31] Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, Fetva no: 966.

duğu, mücerred vakıf işleminin Ebû Yusuf'un kavlince amel edilerek mülkiyetten çıkmış sayılacağı ve bu vakfın feshinde yalnızca hâkimin salâhiyetinin bulunduğu, Yenişehirli Abdullah Efendi'nin şu fetvasından anlaşılmaktadır:

"Zeyd mülk menzilini vakf ve tevliyet ve gallesini evvela nefsine ba'dehu bir cami-i şerifde imam olanlara şart edip lakin teslim ile'l-mütevelli ve tescil-i şer'i bulunmasa hâlen Zeyd vakfı hâkime feshettirmeden mücerred 'Tecîl-i şer'î bulunmadı' deyip menzil-i mezbûru mülkiyet üzere bey'a kâdir olur mu? El-Cevab: Olmaz."[32]

Vâkıf bu vakfı satmış olsa bile hâkimin malın vakfına hükmetmesi hâlinde vakfın geçerli olacağı ve satın alan kişinin vakıf malda hak talep edemeyeceği aynı şeyhülislâm tarafından ayrıca zikredilmektedir.[33] Anılan fetva, buna ek olarak vakf ale'n-nefsin tescil edilmese dahi caiz olacağını göstermesi bakımından ayrı bir öneme sahiptir.

Sıhhate dair fetvaların en yoğun olduğu mesele maraz-ı mevt hâlinde yapılan vakıfların durumudur. *Behcetü'l-fetâvâ*'da bu meselenin birden fazla fetvaya konu olması,[34] *Netîcetü'l-fetâvâ*'da ise sıhhate dair yalnızca maraz-ı mevt hâlindeki vakıfların ele alınması,[35] meselenin ana problemlerden biri olduğunu göstermektedir. Fetvaların bu yoğunluğu, Osmanlı'da maraz-ı mevt hâlindeyken çok sayıda aile vakfı kurulduğunu ve bu vakıfların geçerliliğinin özellikle vâkıfın mirasçıları tarafından sorgulandığını ortaya koymaktadır.

Aile vakıflarının sıhhatini en çok ilgilendiren mesele ise ebedî cihetin zikredilmemesi hâlidir. Fetvalarda bu konuda

---

32 Yenişehirli, *Behcetü'l-fetâvâ*, Fetva no: 1203.

33 Yenişehirli, *Behcetü'l-fetâvâ*, Fetva no: 1204-1205.

34 Yenişehirli, *Behcetü'l-fetâvâ*, Fetva no: 1223-1225.

35 Seyyid Ahmed Efendi – el-Gedûsî, *Netîcetü'l-fetâvâ*, Fetva no: 631-634. Borçlunun kuracağı aile vakfına dair ayrıca bk. Ebussuûd, *Ma'rûzât*, Fetva no: 41; Yenişehirli, *Behcetü'l-fetâvâ*, Fetva no: 1197, 1198.

Ebû Yusuf'un görüşünün esas alındığı, ebedî cihetin söylenmediği vakıfların sahih kabul edileceği ve ebedî cihetin fakirler olacağı açıkça belirtilmektedir.[36] Ebussuûd'un şu fetvası bu kabulü ifade eder:

"Zeyd, Amr'a bir dükkân vakfeylese, Zeyd ve Amr fevt olduklarından sonra, mezbûr dükkân şer'an fukaraya mı intikal eder yoksa vereseye mi? El-Cevab: Müseccel ise, Amr'a bilâhizmete vakfettiği takdirce fukaraya intikal eder. Hizmet tayin etti ise, yine o hizmetle müstahak olanlara tevcîh olunur. Amma tevcîh olunan fukara olmak evlâdır."[37]

Bu fetvada dikkat çeken husus, verilen her iki fetvada da vakfın tescilinin şart koşulmuş olmasıdır. Fetvaların mefhûm-u muhalifinden hareketle, Osmanlı'da ebedî cihetin zikredilmediği aile vakıflarının tescil ettirilmeden sahih olmayacağı sonucuna ulaşılabilir. Anlaşıldığı kadarıyla tescil, kural olarak sıhhat şartı değilken, vakfiyede eksiklik bulunan hâllerde bu eksikliği telafi eden bir işlev üstlenmektedir.

4.2. Vakfiyelerde Kullanılan Lafızlar

Fetvalar arasında en kapsamlı grubu, vakfiyelerde kullanılan lafızlarla ilgili meseleler oluşturmaktadır. Evlad, evlad-ı evlad, kardeş, akraba, ebnâ ve benât, uteka ve mevâlî lafızlarının kimleri kapsadığına, batın ve nesil lafızlarının anlamlarına dair fetvalar, aile vakıflarına dair fetvaların yaklaşık %27'sini teşkil eder. Bu konudaki otuz altı fetvada asıl mesele, kullanılan lafızlara kızların dâhil olup olmadığıdır.[38]

Bu meselenin Osmanlı'da ana problemlerden biri olduğu,

---

[36] Yenişehirli, *Behcetü'l-fetâvâ*, Fetva no: 1206.

[37] M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin Fetvaları: Kanûnî Devrinde Osmanlı Hayatı* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2012), 92 (no: 312)'den naklen Ebussuûd, *Fetâvâ*, Fatih Kütüphanesi Ali Emirî Kitaplığı Şer'iye Bölümü, vr. 115b.

[38] Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, Fetva no: 1005; Seyyid Ahmed Efendi – el-Gedûsî, *Netîcetü'l-fetâvâ*, Fetva no: 628; Komisyon, *Cerîde-i İlmiye Fetvaları*, Fetva no: 401.

konuya dair yazılan müstakil risalelerin çokluğundan da anlaşılmaktadır.[39] Fetvalarda, mutlak şekilde kullanılan lafızlara kızların da dâhil olacağı yönündeki müftâ bih görüşe uygun kanaat zikredilmektedir.[40] Buna göre utekaya yapılan vakıflarda azatlı cariyelerin, ihveye yapılan vakıflarda ise kız kardeşlerin de vakıftan yararlanma hakkı bulunmaktadır.[41]

Behcetü'l-fetâvâ'daki bir fetva bu konuda ayrıca dikkat çekicidir. Buna göre kızın çocuklarının evlad-ı evlada şart koşulan vakıfta hissesi bulunduğu kabul edilmekle birlikte, tartışmalı bir mesele olması sebebiyle hâkimin bu yöndeki hükmünden önce doğmuş gelirlerde hakları bulunmamaktadır; hak, hâkimin hükmünden itibaren ortaya çıkan gelirde doğar.[42] Bu fetvanın, ihtilaflı meselelerde hâkim hükmünün kurucu bir işlev üstlendiğini göstermesi bakımından önemli olduğu söylenebilir.

Evlad lafzının bir veya birden fazla nesli kapsaması meselesinde genel kabul, müftâ bih görüşe uygun olarak lafzın bir kere kullanılması hâlinde yalnızca ilk nesli, iki defa kullanılması hâlinde bütün nesilleri kapsayacağı yönündedir.[43] Bununla beraber Yenişehirli Abdullah Efendi, evlada ve sonrasında fakirlere şart koşulan bir vakıfta, evlad lafzının kapsamına girmeseler dahi sonraki nesillerin fakir olmaları hâlinde diğer fukaraya nazaran öncelik hakkı bulunduğunu belirtmektedir.[44]

Tertîb lafızları bakımından Osmanlı uygulamasında müftâ bih görüş kabul edilmekle birlikte önemli bir kayıt düşülmektedir. "Neslen ba'de neslin" ibaresinin aslen tertîbe delalet et-

---

39 Bu risalelerin mahiyeti için bk. Kaya, *Aile Vakıfları*, 182-208.

40 Ebussuûd, *Ma'rûzât*, Fetva no: 44; Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, Fetva no: 989, 991; Yenişehirli, *Behcetü'l-fetâvâ*, Fetva no: 1258, 1345.

41 Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, Fetva no: 1005; Seyyid Ahmed Efendi – el-Gedûsî, *Netîcetü'l-fetâvâ*, Fetva no: 628.

42 Yenişehirli, *Behcetü'l-fetâvâ*, Fetva no: 1345-1346.

43 Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, Fetva no: 990; Yenişehirli, *Behcetü'l-fetâvâ*, Fetva no: 1253, 1226; Seyyid Ahmed Efendi – el-Gedûsî, *Netîcetü'l-fetâvâ*, Fetva no: 635.

44 Yenişehirli, *Behcetü'l-fetâvâ*, Fetva no: 1262.

meyeceği, "batnen ba'de batnin" ibaresinin ise delalet edeceği görüşü aynen zikredilmekte[45] ancak buna ek olarak örfün hüccet oluşuna atıf yapılarak, "neslen ba'de neslin" ibaresinin "batnen ba'de batnin" manasında kullanımının örf hâlini aldığı bir beldede bu lafzın tertîbe delalet edeceği vurgulanmaktadır.[46] Buradan hareketle, lafız yorumunun Osmanlı'da mahallî teâmülle kayıtlandığı görülmektedir.

Bu konuda dikkat çeken iki fetva bulunmaktadır. Cerîde-i İlmiye'de geçen fetvada "nesil be nesil" lafzının, "neslen ba'de neslin" gibi değil "batnen ba'de batnin" gibi tertîbe delalet edeceği zikredilmekte; üstelik metinde bu kabulün örften kaynaklandığına dair bir ibare bulunmamaktadır.[47] Ebussuûd'a ait olan diğer fetvada ise "batnen ba'de batnin" ibaresinin, "evlad" lafzı bir defa kullanılmış olmasına rağmen onu bütün nesilleri kapsayıcı hâle getireceği belirtilmekte, vâkıf bu ibareyle zımnen "evlad-ı evlad" demiş sayılmaktadır. Bu zımnî kabulden hareketle Ebussuûd, böyle bir vakıfta kızın evladının da hak sahibi olacağı yönünde fetva vermektedir.[48]

Fetvaların müftâ bih görüşten ayrıldığı bir nokta da bulunmaktadır. Vakfa dair metinlerde, Hanefîlerdeki çoğunluğun görüşü esas alınarak benîne yapılacak vakıflarda tağlîb gereği kızların da dâhil olacağı kabul edilmekteyken,[49] fetvalarda bunun aksine, ebnâya yapılan vakıflarda kızların hakkının bulunmadığı benimsenmektedir.[50] Buna karşılık benâta yapılan

---

45 Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, Fetva no: 1026; Yenişehirli, *Behcetü'l-fetâvâ*, Fetva no: 1266; Komisyon, *Cerîde-i İlmiye Fetvaları*, Fetva no: 362, 445.

46 Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, Fetva no: 999, 1000, 1025; Yenişehirli, *Behcetü'l-fetâvâ*, Fetva no: 1260.

47 Komisyon, *Cerîde-i İlmiye Fetvaları*, Fetva no: 461.

48 Düzdağ, *Ebussuûd Efendi'nin Fetvaları*, 94 (no: 320).

49 Ali Haydar Efendi, *Tertîbu's-sunûf fî ahkâmi'l-vukûf* (Dersaadet: Şirket-i Müretebiye Matbaası, 1240), 200-201, 335-336 (md. 376, 654-656); Ali Himmet Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen Istılah ve Tâbirler* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1966), 98.

50 Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, Fetva no: 1019.

vakıflarda erkek çocuklarının dâhil olamayacağı konusundaki ittifak fetvalarda da korunmakta,[51] evlad-ı zükûra yapılacak vakıflarda kızların dâhil olamayacağı da müftâ bih görüşe uygun olarak zikredilmektedir.[52]

4.3. Aile Vakıflarında Hak Sahipliği

Hak sahipliğine dair fetvaların her biri ayrı bir problemi ele almakta olup bunları belli başlıklar altında toplamak güçtür. Bununla beraber bir kısmı bakımından ortak bir ilke tespit edilebilir.

Fetvalardan anlaşıldığına göre meşrûtun leh, henüz hisse sahibi olmadan vefat etse dahi vakfın gelirindeki hakkı bâki kalarak mirasçılarına geçer. Ebnâya ve ebnâ-i ebnâya tertîb üzere şart koşulan bir vakıfta birinci nesil yararlanmaktayken ikinci nesilden biri vefat etse, yararlanma sırası geldiğinde kendisine isabet edecek miktar mirasçılarına intikal edecektir.[53]

Bu hükmün, aile vakıflarına dair kuralların miras hükümlerinden ayrıldığı en açık noktalardan birini teşkil ettiği görülmektedir. Zira mûrisin vefatıyla miras ortaya çıkmadan önce vârislerden biri vefat ederse, önceden ölen bu vârisin mirasta payı bulunmaz. Aile vakıflarında ise bu pay var kabul edilmekte ve hak sahibinin mirasçılarına geçmektedir. Bölümün ikinci kısmında ele alınan "aile vakfı miras hükümlerini bertaraf eder" itirazının, meseleyi tersinden okuduğu buradan da anlaşılmaktadır. Aile vakfı miras hükümlerini bertaraf etmemekte, ondan bağımsız bir hak düzeni kurmaktadır.

Gelirin ortaya çıktığı anda hayatta olmanın yeterli olacağı, sonradan vefat edilse dahi hissenin mirasçılara kalacağı yine

---

51 Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, Fetva no: 993; Yenişehirli, *Behcetü'l-fetâvâ*, Fetva no: 1267; Seyyid Ahmed Efendi – el-Gedûsî, *Netîcetü'l-fetâvâ*, Fetva no: 615.

52 Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, Fetva no: 1003; Komisyon, *Cerîde-i İlmiye Fetvaları*, Fetva no: 411.

53 Yenişehirli, *Behcetü'l-fetâvâ*, Fetva no: 1257.

fetvalarda zikredilmektedir. Gelir tamamen ortaya çıktıktan sonra henüz kabzetmeden meşrûtun leh vefat ederse hissesini hak etmiş olur.[54] Yenişehirli Abdullah Efendi buna ek olarak, gelirin tamamı ortaya çıkmadan meyvelerin çiçeklenmesi gibi bir kısmının oluşması hâlinde de hissenin hak edileceğini belirtmektedir.[55]

Vakfiyesine bağlı olarak uygulanagelen bir vakfın vakfiyesinin yeniden ispata muhtaç olmayacağı,[56] vakfiyesi bilinmese bile teâmülen oluşmuş bir paylaşım şeklinin örf hâlini alacağı ve değiştirilemeyeceği,[57] vakfiye ile kâtibin yazdığı nüshanın çelişmesi hâlinde vakfiyenin esas alınacağı[58] ve aksi belirtilmedikçe ilk grup tamamen yok olmadan ikinci gruba pay verilemeyeceği[59] de bu başlık altında hükme bağlanan meselelerdendir.

Son kural bakımından *Behcetü'l-fetâvâ*'da bir istisna bulunmaktadır. Vakıf iki kişiye yapılmış ve içlerinden biri vefat etmişse, vakıf ismen belirtilerek şart koşulmuş gibi olacağından ölenin hissesi diğerine değil ebedî cihete, o da yoksa fakirlere sarf edilecektir.[60]

Hak sahipliğine dair en girift mesele, tek bir vâkıf tarafından birkaç binanın ayrı ayrı meşrûtun lehler belirlenerek vakfedilmesi hâlinde ortaya çıkmaktadır. Binalardan birine ait meşrûtun leh inkırâza uğrayıp diğerininki mevcut olsa, inkırâza uğrayan binanın geliri kime verilecektir? *Netîcetü'l-fetâvâ* ve *Fetâvâ-*

---

54 Yenişehirli, *Behcetü'l-fetâvâ*, Fetva no: 1281-1283; Seyyid Ahmed Efendi – el-Gedûsî, *Netîcetü'l-fetâvâ*, Fetva no: 699-701.

55 Yenişehirli, *Behcetü'l-fetâvâ*, Fetva no: 1282-1283.

56 Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, Fetva no: 1020; Seyyid Ahmed Efendi – el-Gedûsî, *Netîcetü'l-fetâvâ*, Fetva no: 659.

57 Seyyid Ahmed Efendi – el-Gedûsî, *Netîcetü'l-fetâvâ*, Fetva no: 642.

58 Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, Fetva no: 1009; Seyyid Ahmed Efendi – el-Gedûsî, *Netîcetü'l-fetâvâ*, Fetva no: 655.

59 Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, Fetva no: 1030; Yenişehirli, *Behcetü'l-fetâvâ*, Fetva no: 1232, 1248-1250, 1266.

60 Yenişehirli, *Behcetü'l-fetâvâ*, Fetva no: 1251. Ayrıca bk. Fetva no: 1259.

yı Feyziye'de bu konuda birbirine zıt gibi görünen iki fetva bulunmaktadır.[61] İlk fetvada ciheti kesintiye uğrayan vakfın geliri bir sonraki cihete aktarılmakta, ikincisinde ise sonraki cihete değil fakirlere verilmektedir.

İki fetva bir arada değerlendirildiğinde çelişkinin görünüşte kaldığı anlaşılmaktadır. Zira ilk fetvada sonraki cihet ebedî bir cihet olan Medine-i Münevvere fukarasıdır, ikincisinde ise sonraki cihet yine utekadan oluşan bir aile vakfı olup ebedî cihet değildir. Buradan hareketle, ayrı ayrı yapılmış vakıflardan birinin kesintiye uğraması hâlinde sonraki cihet ebedî bir meşrûtun leh ise ona, değilse mutlak ebedî meşrûtun leh olan fakirlere gelirin sarf edileceği anlaşılmaktadır.

4.4. Vakfın Gelirinden Yararlanma ve Kiraya Verme

Vakıftan gelir ve sükna olmak üzere iki şekilde yararlanılır. Fetvalarda her iki şekle dair problemler ele alınmıştır. Meşrûtun lehlerin hisselerine dair bir oran zikredilmediği ve mutlak bırakıldığı durumda fıkıh literatüründeki eşit paylaşma esası fetvalarda da kabul edilmiş, her meşrûtun lehin erkek-kadın, küçük-büyük fark etmeksizin eşit hisse alacağı belirtilmiştir.[62] Bu hüküm o kadar kesin tutulmuştur ki meşrûtun lehlerden birinin hâkim beratı bulunsa dahi vakfın gelirinin tamamına el koyma hakkının olamayacağı ayrıca ifta olunmuştur.[63]

Vâkıfın paylaşıma dair bir beyanı bulunması hâlinde ise bu beyan esas alınır. Burada fetvaya konu olan mesele çoğunlukla vâkıfın vakıf gelirinin miras hükümlerine göre pay edilmesini istemesidir.[64] Sükna bakımından ise evin büyüklüğü bü-

---

61 Seyyid Ahmed Efendi – el-Gedûsî, *Netîcetü'l-fetâvâ*, Fetva no: 619; Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, Fetva no: 1029. Her iki fetva metni de bölüme alıntı olarak eklenebilir; yer darlığı sebebiyle şimdilik dipnota bırakılmıştır.

62 Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, Fetva no: 998.

63 Seyyid Ahmed Efendi – el-Gedûsî, *Netîcetü'l-fetâvâ*, Fetva no: 649.

64 Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, Fetva no: 1027, 1031; Yenişehirli, *Behcetü'l-*

tün meşrûtun lehlerin ikametine yetiyorsa birlikte, yetmiyorsa sırayla oturulacağı; meşrûtun lehlerin birbirlerini süknadan men etme haklarının bulunmadığı hükme bağlanmıştır.[65]

Vakıf malların kiraya verilmesine dair fetvalarda, meşrûtun lehin Hanefî mezhebinin görüşüne uygun olarak kiraya verme yetkisi bulunmamaktadır. Bu yetkisizlik vakfın tamamında olduğu gibi meşrûtun lehin yalnızca kendi hissesini kiraya vermesinde de geçerlidir. Ancak meşrûtun lehe vâkıf tarafından aynı zamanda mütevellilik görevi verilmişse vakfı kiraya verebilmektedir.[66] Sükna vakfının kiralanması ise ancak binanın tamire muhtaç olması hâlinde mümkündür, tamir bedeline karşılık gelen müddet sonunda vakıf, sükna hakkı sahibine iade edilir.[67]

Bu başlıkta dikkat çekici fetvalardan biri, süknası vakfedilen binanın tamamen yıkılması hâline dairdir. Feyzullah Efendi'nin fetvasına göre süknası vakfedilmiş ancak sonradan yanmış binanın arsası kiraya verilebilir ve vakfın artık gelirinden yararlanılabilir. Bununla beraber yararlanma sırası diğer mevkûfun aleyhe geldiğinde bu kirayı feshetme ve bizzat intifa etme hakkı doğar.[68] Anlaşıldığı kadarıyla galle ile sükna arasındaki tercih, şartın fiilen uygulanamaz hâle geldiği durumlarda meşrûtun lehe bırakılmaktadır.

4.5. Vakfiyelerde Bulunan Ek Şartlar

Vâkıfların vakfiyelerinde kullandıkları ek şartlara dair fetvalar, bu şartların vakfın sıhhatine etki edip etmeyeceği üzerin-

---

fetâvâ, Fetva no: 1256, 1276-1277. Kızın evladının bu şartlı vakıfta hak sahibi olamayacağına dair bk. Komisyon, *Cerîde-i İlmiye Fetvaları*, Fetva no: 414-415, 454.

65 Yenişehirli, *Behcetü'l-fetâvâ*, Fetva no: 1280; Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, Fetva no: 1028.

66 Yenişehirli, *Behcetü'l-fetâvâ*, Fetva no: 1298, 1332, 1335; Seyyid Ahmed Efendi – el-Gedûsî, *Netîcetü'l-fetâvâ*, Fetva no: 657.

67 Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, Fetva no: 994-995; Seyyid Ahmed Efendi – el-Gedûsî, *Netîcetü'l-fetâvâ*, Fetva no: 617.

68 Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, Fetva no: 1304.

de yoğunlaşmaktadır. Buna göre vâkıfın, ihtiyaç anında vakfının satılarak bu ihtiyacın karşılanmasına dair ileri sürdüğü şart vakfı bâtıl hâle getirmektedir.[69] Bununla beraber bu şart vakfı iptal etse de diğer şartları vasiyete çevirmekte, vâkıf bu şekilde kurduğu vakıftan rücû etmeden vefat ederse zikrettiği şartlar vasiyeti sayılarak terekesinin üçte birinde geçerli olmak üzere mal vakıf hâline gelmektedir.[70]

Vakfın sonradan satılmasına dair şart dışında sıhhate etki eden başka bir şartın bulunmadığı fetvalardan anlaşılmaktadır. Vâkıf, vakfiyedeki şartları sonradan değiştirme hakkını elinde tutacağına dair bir şart ileri sürebilir ve böyle kurulan vakıf da şart da geçerlidir.[71] Evlenmeme hâlinde vakıftan yararlanabilme, vakıf giderlerinden arta kalan miktarın evlada yahut utekaya bırakılması ve belli bir işte ehliyet sahibi olanların yararlanabileceği şartları da sıhhate etki etmeyen ek şartlar arasında sayılmaktadır.[72]

4.6. Fetvalarda Görülen Genel Eğilim

İncelenen fetvalar bir arada değerlendirildiğinde, şeyhülislâmların tutumunu belirleyen tek bir üst ilke olarak vâkıfın iradesine bağlılıktan söz edilebilir. Vakfiyede açık bir irade bulunduğunda, bu irade müftâ bih görüşe aykırı sonuç doğursa dahi korunmakta, nitekim ebnâya yapılan vakıflarda kızların hakkının bulunmadığı yönündeki fetvalar bunun örneğini teşkil etmektedir.

---

69 Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, Fetva no: 968; Yenişehirli, *Behcetü'l-fetâvâ*, Fetva no: 1199.

70 Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, Fetva no: 985. Vakıftan rücû ve sonradan iptal meselesi için ayrıca bk. Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, Fetva no: 969; Yenişehirli, *Behcetü'l-fetâvâ*, Fetva no: 1200.

71 Yenişehirli, *Behcetü'l-fetâvâ*, Fetva no: 1231, 1247; Seyyid Ahmed Efendi – el-Gedûsî, *Netîcetü'l-fetâvâ*, Fetva no: 624. Şartın başkasına bırakılması için bk. Yenişehirli, *Behcetü'l-fetâvâ*, Fetva no: 1242.

72 Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, Fetva no: 1013, 1010; Seyyid Ahmed Efendi – el-Gedûsî, *Netîcetü'l-fetâvâ*, Fetva no: 638, 644.

Vâkıfın iradesinin kapalı kaldığı hâllerde ise vakfın devamını sağlayan yorumun tercih edilmesi ilkesi devreye girmektedir. Ebedî cihetin zikredilmediği vakıflarda Ebû Yusuf'un kavlinin esas alınması, tescil edilmemiş vakıfların sahih sayılması, hakkı doğmadan vefat eden meşrûtun lehin payının mirasçılarına intikal ettirilmesi ve inkırâza uğrayan cihetin gelirinin ebedî cihete yönlendirilmesi, hep bu ikinci ilkenin tezahürleridir. Şeyhülislâmlar, ihtilaflı meselelerde vakfı iptal eden değil ayakta tutan görüşü tercih etmişlerdir.

Buradan hareketle, Osmanlı'da aile vakfına gösterilen hukukî esnekliğin tesadüfî olmadığı, bilinçli bir hukuk siyasetinin ürünü olduğu söylenebilir. Bölümün üçüncü kısmında ortaya konulan yaygınlık ve katılım oranlarının, bu siyaset olmaksızın ortaya çıkması güçtür. Nitekim maraz-ı mevt hâlinde kurulan vakıfların çokluğu ve mirasçıların bu vakıflara itirazlarının fetvalara bu denli yansımış olması, sistemin gerilim noktalarını da göstermektedir. Şeyhülislâmların bu gerilimi çözerken tercih ettikleri yön ise çoğunlukla vakfın ve dolayısıyla ailenin korunması yönü olmuştur.

5. Aile Vakıflarının Türk Hukukundaki Yeri

Osmanlı'nın son dönemine kadar aile vakıfları, meşruiyeti tartışılmayan ve toplumun her kesimince kurulan bir müessese olarak varlığını sürdürmüştür. Cumhuriyet'in ilanı ve 1926 tarihli Türk Kanunu Medenîsi'nin kabulüyle birlikte ise bu müessesenin hukuki serüveni ikiye ayrılmıştır. Bir yanda kadim vakıflar, tasfiye edilmeksizin fakat yeni bir idari statüye bağlanarak yerinde dondurulmuş, diğer yanda İsviçre Medeni Kanunu'ndan iktibas edilen hükümlerle adı aynı olmakla beraber mahiyeti farklı yeni bir aile vakfı tipi ihdas edilmiştir. Bugün Türk hukukunda aile vakfı denildiğinde birbirinden farklı bu iki hukukî durum söz konusu olmaktadır.

5.1. Cumhuriyet Dönemi Hukukî Düzenlemeleri

Türk hukukunda aile vakfının bugünkü konumu, birbirini takip eden dört kanunun ürünüdür. Bu kanunların hiçbiri müesseseyi tek başına ortadan kaldırmamış, her biri onu bir yönünden sınırlandırarak bugünkü çift yönlü yapıyı meydana getirmiştir.

Sürecin ilk halkası 1926 tarihli 743 sayılı Türk Kanunu Medenîsi'dir.[73] Kanun, yürürlüğe girdiği tarihte mevcut olan vakıfları tasfiye etme yoluna gitmemiş, bunları tarihî bir kategori olarak yerinde bırakmıştır. Buna karşılık kendi hükümlerine göre kurulacak vakıflar için ayrı bir rejim ihdas etmiştir. Aile vakfına dair düzenleme ise İsviçre Medeni Kanunu'nun 335. maddesinden iktibas edilmiştir. Bu iktibas, müessesenin bugünkü dar çerçevesini belirleyen ilk ve en tayin edici adımdır. Zira iktibas edilen hüküm, İslâm vakıf hukukunun asırlar içinde geliştirdiği aile vakfı birikimini değil, Kıta Avrupası'nın aile fideikomisi tecrübesine karşı geliştirdiği çekinceyi taşımaktaydı. Buradan hareketle, Türk hukukunda aile vakfının kendi tarihî zemininden değil, yabancı bir hukuk geleneğinin endişesinden doğduğu rahatlıkla söylenebilir.

İkinci halka, 1935 tarihli 2762 sayılı Vakıflar Kanunu'dur ve kadim vakıflar bakımından asıl belirleyici düzenleme budur. Kanun, mevcut vakıfları idareleri bakımından tasnif etmiş, mütevelliliği vakfedenlerin evlâdından başkasına şart edilmiş olanlar ile hayrî hizmeti kalmayanları mazbut vakıf sayarak doğrudan idarenin uhdesine almıştır. Mütevelliliği vakfedenlerin evlâdına şart edilmiş vakıfları ise mülhak va-

---

[73] 743 sayılı Türk Kanunu Medenîsi, m. 322: "Aile efradının talim ve terbiyesine, teçhiz veya muavenetine ve bunlara mümasil gayelere muktazi masarifin tediyesi için; eşhas veya miras hukukuna dair olan hükümlere tevfikan aile vakıfları tesis edilebilir. Bir malın veya bir hakkın devir ve ferağ edilememek üzere bir aileye tahsisine ve aile efradı arasında tarzı intikaline dair her türlü tasarruf memnudur." Hüküm, 4721 sayılı Kanun'un 372. maddesiyle esas itibarıyla aynı içeriği taşımaktadır.

kıf olarak nitelendirip mütevellileri eliyle idare edilmek üzere bırakmıştır.[74]

Bu tasnifin taşıdığı önem açıktır. Şu kadar ki mülhak vakıf kategorisinin, Türk Medenî Kanunu'ndaki aile vakfı kavramıyla aynı şey olmadığını baştan belirtmek gerekir. Mülhak vakıf, vakfın mahiyetine değil idaresine dair bir tasniftir; ölçüt, gelirin kime tahsis edildiği değil tevliyetin vâkıfın evlâdına şart edilmiş olmasıdır. Bu sebeple bir mülhak vakıf hayrî nitelikte olabileceği gibi zürrî nitelikte de olabilir; aynı şekilde zürrî bir vakıf, tevliyeti vâkıfın evlâdından başkasına şart edilmişse mazbut vakıflar arasında yer alır. Aile vakfı olmak ile mülhak olmak, birbirinden bağımsız iki ölçüte dayanmaktadır.

Bununla beraber iki kategori arasında fiilî bir örtüşmenin bulunduğu söylenebilir. Tevliyetin vâkıfın evlâdına şart edilmiş olması, çoğu durumda gelirin de aile fertlerine tahsis edildiğine karine teşkil etmektedir. Nitekim galle fazlası ve vakıf evlâtlığı meselelerinin ağırlıklı olarak mülhak vakıflar bakımından gündeme gelmesi bunu göstermektedir. Bu itibarla 2762 sayılı Kanun'un, aile vakıflarını ilga etmek yerine onları yeni bir adla ve yeni bir denetim rejimi altında muhafaza ettiği anlaşılmaktadır. Terminoloji değişmiş, kategori yerinde kalmıştır. Kaldı ki aynı Kanun, icareteyn ve mukataalı vakıf taşınmazlar bakımından açıkça "Tasfiye" başlıklı hükümler sevk etmiş ve bu taşınmazların taviz bedeli karşılığında vakıf ilişkisinden koparılmasını öngörmüştür.[75] Kanun koyu-

[74] 2762 sayılı Vakıflar Kanunu (mülga), m. 1 (28/6/1938 tarihli ve 3513 sayılı Kanun'un 1. maddesiyle değişik). Anılan madde, 4 Teşrînievvel 1926 tarihinden önce vücut bulmuş vakıflardan zabtedilmiş, idaresi zabtedilmiş, mütevelliliği bir makama şart edilmiş, kanunen veya fiilen hayrî bir hizmeti kalmamış yahut mütevelliliği vakfedenlerin fer'ilerinden başkasına şart edilmiş olanları "mazbut vakıflar" olarak adlandırıp Vakıflar Umum Müdürlüğü'nün idaresine bırakmakta; "mütevelliliği vakfedenlerin fer'ilerine şart edilmiş vakıflara" ise "mülhak vakıflar" adını vermekte ve bunların mütevellileri tarafından idare olunacağını hükme bağlamaktadır.

[75] 2762 sayılı Kanun, Dördüncü Bap ("Mukataalı ve icareteynli vakıf mallar") Birin-

cunun tasfiye iradesini gösterdiği yerde bunu sarahaten ifade ettiği, aile vakıfları bakımından ise böyle bir yola gitmediği anlaşılmaktadır.

Üçüncü halka 1967 tarihli ve 903 sayılı Kanun'la yapılan değişikliktir. Bu değişiklikten önce aile vakıfları Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün denetimine tâbi değilken, anılan Kanun'la bütün vakıflar bu denetim kapsamına alınmıştır.[76] Böylece aile vakfı, mahiyeti gereği özel hukuk alanında kalan bir müessese olmakla beraber idarî denetime bağlanmış olmaktadır. Bu noktada İsviçre hukukuyla yollar ayrılmaktadır. Zira kaynak hukukta aile vakfı denetime tâbi tutulmamış, özel hukuk nitelikli meselelerde karar mercii hâkim olarak belirlenmiştir.[77]

Dördüncü halka ise 2001 tarihli 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu ile 2008 tarihli 5737 sayılı Vakıflar Kanunu'dur. Bunlardan ilki aile vakfının bugünkü hükmünü, ikincisi ise kadim vakıfların idaresine ve bu vakıflardan doğan hakların takibine dair çerçeveyi tayin etmektedir.

Türkiye'nin bu tercihi, İslâm dünyasındaki genel eğilimden ayrılmaktadır. Aile vakıflarının meşruiyetine yönelik eleştirilerin en yoğun yaşandığı Mısır ve Suriye başta olmak üzere

---

ci Fasıl ("Tasfiye"), m. 26-29. Kanun'un 26. maddesi neşrinden sonra vakıf malların mukataaya ve icareteyne bağlanmasını yasaklamakta, 27. madde ise üzerinde taviz şerhi bulunan mukataalı veya icareteynli vakıf taşınmazların mülkiyetinin rayiç bedelin yüzde yirmisi oranında hesaplanacak taviz bedeli karşılığında mutasarrıflarına geçirileceğini öngörmektedir. Anılan madde 26/6/2001 tarihli ve 4690 sayılı Kanun'un 1. maddesiyle değiştirilmiş, taviz bedeli 5737 sayılı Vakıflar Kanunu'nun 18. maddesinde yeniden düzenlenmiştir.

76 903 sayılı Kanun öncesi durum ve değişikliğin etkisi için bk. S. Hülya İmamoğlu, "Aile Vakfının Amacıyla İlgili Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 74/2 (2025), 970 dn. 8. Ayrıca Teoman Akünal, *Türk Medeni Hukukunda Tüzel Kişiler* (İstanbul: Beta Yayınları, 1995), 126; Jale G. Akipek, *Vakıflar* (Ankara: Başnur Matbaası, 1970), 9.

77 İsviçre Medeni Kanunu Art. 87. Ayrıca İsviçre'de 2016'dan itibaren tüm aile vakıflarının ticaret siciline kaydı zorunlu tutulmuştur; bk. İmamoğlu, "Aile Vakfının Amacı", 970 dn. 8.

bazı Müslüman ülkelerde hayrî vakıflar devam ettirilerek aile vakıfları ilga edilmiş; Türkiye gibi bazı ülkelerde ise müessese devam ettirilmekle beraber vasıfları ve amacı oldukça kısıtlanmıştır.[78] Bu itibarla Türk hukukunun aile vakfına yaklaşımı, ilga ile serbestî arasında bir ara konum teşkil etmektedir. Şu kadar ki bu ara konumun, müesseseyi yaşatmaktan ziyade onu iki ayrı hukukî rejime bölerek her birini kendi içinde işlevsizleştirdiği de ileri sürülebilir. Nitekim kadim vakıflar bakımından yeni bir aile vakfı kurulması imkânı zaten ortadan kalkmış, yeni aile vakfı bakımından ise amaç sınırlaması müesseseyi fiilen kullanılmaz hâle getirmiştir.

5.2. Mazbut ve Mülhak Vakıflarda Aile Vakıfları

Osmanlı aile vakıflarının hukuken sona ermediği, bu vakıflardan doğan uyuşmazlıkların bugün de Türk mahkemelerinde görülmesinden anlaşılmaktadır. Türk Medeni Kanunu'ndan önce kurulmuş vakıflar, idareleri bakımından mazbut, mülhak ve cemaat ile esnafa mahsus vakıflar şeklinde tasnif edilmekte, mahiyetleri bakımından ise hayrî ve zürrî ayrımına tâbi tutulmaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün resmî tasnifinde zürrî vakıf, "herhangi bir hayır şartı olmayıp, gelirinin tamamı vakfın evlatlarına tahsis edilmiş bulunan" vakıf olarak tarif edilmekte, ardından "nesebin yok olması halinde bir hayri hizmete tahsis edilebilir" kaydı düşülmektedir.[79] Bu tarif, bölümün ikinci kısmında ele alınan tam aile vakfı tanımıyla ve ebedî cihet şartıyla birebir örtüşmektedir. Buradan hareketle şu tespit yapılabilir. Laik esaslara göre kurulmuş bir idare hu-

---

78 Kaya, "İslâm Aile Vakıflarının Mahiyeti ve Fıkhi Zemini: Meşruiyet Sorgulamalarına Eleştirel Bir Yaklaşım", 313. Mısır ve Suriye uygulaması için bk. Ebû Zehrâ, *Muhâdarât fi'l-vakf* (Kahire: Matbaatu Ahmed Ali Muhâyemere, 1959), 6; Türkiye'deki kısıtlama için Güneri, *Türk Medeni Kanunu Açısından Vakıfta Amaç Kavramı ve Amacına Göre Vakıf Türleri*. 116-175.

79 Vakıflar Genel Müdürlüğü, "Genel Bilgi" (Erişim 8 Ağustos 2026), https://www.vgm.gov.tr/vakiflarimiz/vakiflarimiz/genel-bilgi

kuku, klasik fıkhın kurgusunu terminolojisiyle birlikte muhafaza etmiş durumdadır.

Kadim aile vakıflarından doğan haklar bugün galle fazlası ve intifa hakkı kavramları üzerinden takip edilmektedir. 5737 sayılı Kanun'un 3. maddesi ile Vakıflar Yönetmeliği'nin 3. maddesinde galle fazlası, mazbut ve mülhak vakıflarda hayrat ve akarların onarımı ile vakfiyelerdeki hayrat hizmetlerin ifasından sonra kalan miktar olarak tanımlanmakta; intifa hakkı ise aynı nevi vakıfların vakfiyelerindeki şartlara göre ilgililere bırakılmış galle fazlaları ve haklar şeklinde ifade edilmektedir. Yönetmeliğin 54. maddesi uyarınca vakfın gerçekleşen gayrisafi gelirinden yüzde on beş ihtiyat akçesi, hayır şartı giderleri, yönetim ve temsil payı, tevliyet ücreti ile vakıf için yapılan diğer giderler düşüldükten sonra kalan miktar, vakıf evlatlarına ödenecek galle fazlasını teşkil etmektedir.

Bu hesaplama sırasının, bölümün üçüncü kısmında incelenen yarı aile vakfı mantığını yürürlükteki mevzuata taşıdığı görülmektedir. Nitekim hayır şartı giderleri öncelikle karşılanmakta, aile bireyleri ancak bunlardan arta kalan üzerinde hak sahibi olmaktadır. Osmanlı vakfiyelerinde gelir fazlasının aile fertlerine tahsis edildiği yarı aile vakfı uygulaması, bugünkü galle fazlası rejiminde teknik bir hesaplama kuralına dönüşerek devam etmektedir.

Vakıf evlâdının bu gelirden yararlanabilmesi, uygulamada galleye müstehak vakıf evlâtlığının tespiti davası adı verilen bir dava yoluyla mümkün olmaktadır. Bu davada mahkemece iki aşamalı bir inceleme yapılmakta, önce davacı ile vakfeden arasında kan bağı yoluyla soybağı bulunup bulunmadığı, ardından vakfiyede galle fazlası için öngörülen şartların somut olayda gerçekleşip gerçekleşmediği araştırılmaktadır. Yönetmeliğin 55. maddesine göre hak kazanma tarihi ilk derece mahkemesinin karar tarihi olup, ödeme kararın kesinleşmesinden sonra yapılmakta ve 57. madde uyarınca ema-

net hesabına alınan galle fazlaları, alacağın doğduğu tarihten itibaren beş yıl içinde talep edilmezse vakfın hesabına gelir kaydedilmektedir.[80]

Yönetmeliğin 53. maddesinin üçüncü fıkrası bu bağlamda ayrıca kayda değerdir. Anılan fıkraya göre "vakfiyede batın tertibi veya bunun gibi herhangi bir şart mevcut ise, bu şartın mahkeme kararı ile ispatı gerekir."[81] Böylece bölümün dördüncü kısmında incelenen ve Osmanlı şeyhülislâmlarının "neslen ba'de neslin" ile "batnen ba'de batnin" ibareleri arasında yaptığı ayrımla doğrudan ilgili olan batın tertibi kavramı, yürürlükteki bir yönetmelik hükmünde aynen yer almaktadır. Klasik fıkhın lafız yorumuna dair tartışması, günümüz idare hukukunda bir ispat kuralına dönüşmüş durumdadır.

Bu davalarda mahkemelerin karşılaştığı asıl güçlük, vakfiye metinlerinin yorumlanmasıdır. Vakfiyenin, bugünkü hukuk uygulamasında dahi vakfın anayasası niteliğinde kabul edildiği, gallenin dağıtımının vâkıfın vakfiyeye yansıttığı iradesi doğrultusunda gerçekleştirilmek zorunda olduğu ve vakfiyede yazılı şartlara azamî derecede riayet edilmesinin esas olduğu vurgulanmaktadır.[82] Bu sebeple mahkemeler Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden vakfiyenin ilgili kısımlarının sadeleştirilmiş hâlini talep etmekte ve bir vakfa ait birden çok vakfiye veya zeyl vakfiye bulunması hâlinde ise galle fazlasına dair en güncel düzenleme esas alınmaktadır.[83]

Buradan hareketle dikkat çekici bir tespit yapılabilir. Bugün Türk mahkemeleri, bölümün dördüncü kısmında incelenen fetvaların çözmeye çalıştığı vakfiyede kullanılan la-

---

80 Vakıflar Yönetmeliği (Resmî Gazete 27/9/2008, 27010), m. 54-57.

81 Vakıflar Yönetmeliği, m. 53/3. Anılan fıkra 19/1/2013 tarihli ve 28533 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan değişiklikle bugünkü hâlini almıştır.

82 Berki, *Vakıflar*, 254'ten naklen; ayrıca Doğan, *Vakıflarda Mal Varlığı*, 169.

83 Yargıtay 8. HD, 15 Ocak 2020, E. 2018/15085, K. 2020/166; Yargıtay 8. HD, 9 Ekim 2019, E. 2017/14930, K. 2019/8780.

fızların kimleri kapsadığı meselesinin tam olarak aynısıyla meşgul olmaktadır. Osmanlı şeyhülislâmlarının "evlad" ve "evlad-ı evlad" ibarelerinin kapsamı üzerine verdikleri fetvalarla, bugünkü hâkimin aynı ibareler hakkında kurduğu hüküm arasında yöntem bakımından şaşırtıcı bir süreklilik bulunduğu görülmektedir. Kaldı ki bu süreklilik yalnızca lafız yorumuyla da sınırlı değildir, vâkıfın iradesine bağlılık, vakfiyenin bağlayıcılığı ve şarta riayet ilkesi de aynı biçimde muhafaza edilmiştir.

5.3. Türk Medenî Kanunu'nun 372. Maddesi'ne Göre Aile Vakfı

Yürürlükteki 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nda aile vakfı, 372. maddede düzenlenmiştir. Hükmün birinci fıkrasına göre "aile bireylerinin eğitim ve öğrenimleri, donanım ve desteklenmeleri ve bunlara benzer amaçların gerektirdiği harcamaların yapılması için kişiler hukuku ve miras hukuku hükümleri uyarınca aile vakfı kurulabilir." İkinci fıkrada ise "bir malın veya hakkın başkalarına geçmemek üzere aynı soydan gelenlere kuşaktan kuşağa kalacak şekilde özgülenmesi yasaktır. Böyle bir özgülenme, vakıf kurma yoluyla da yapılamaz" denilmek suretiyle aile fideikomisi yasaklanmıştır.

Hükmün kanundaki yeri, muhtevası kadar dikkat çekicidir. Aile vakfı, Kişiler Hukuku kitabında tüzel kişilere ilişkin hükümler arasındaki vakıflar bölümünde değil, Aile Hukuku kitabında hısımlığa ilişkin hükümler kapsamında, aile malları ayrımı içinde düzenlenmiştir. Bu tercihten hareketle, Türk kanun koyucusunun aile vakfını bir tüzel kişilik türünden ziyade bir aile malvarlığı düzenlemesi olarak telakki ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim literatürde bu yerleşimin isabetli olmadığı, hükmün kişiler hukuku kitabında vakıflara ilişkin hükümler arasında yer alması gerektiği de savunulmaktadır.[84]

---

[84] İmamoğlu, "Aile Vakfının Amacıyla İlgili Bir Değerlendirme", 967-998.

Maddenin getirdiği sınırlamanın iki yönlü bulunmaktadır. Kişi bakımından, vakıftan yararlananların çevresi aile bireyleriyle sınırlandırılmakta, Konu bakımından ise vakfın izin verilen amaçları nihaî bir katalog olarak belirlenmektedir.[85] Konuyla ilgili yapılan çalışmada birinci fıkradaki amaç sınırlamasının ikinci fıkradaki fideikomis yasağının diğer yüzünü oluşturduğu; amaç daraltılmak suretiyle, aile vakfı yoluyla ekonomik olarak fideikomis benzeri sonuçlara ulaşılmasının engellenmek istendiği vurgulanmaktadır.[86] Buna göre Türk hukuk öğretisinde hâkim görüş, aile vakfının 372. maddenin birinci fıkrasında sayılan amaçların dışında kurulamayacağı yönündedir. Aynı şekilde herhangi bir şart aranmaksızın aile bireylerine irat bağlanması suretiyle ekonomik menfaat sağlanması amacıyla aile vakfı kurulamayacağı da genel olarak kabul edilmektedir.[87]

Bununla beraber bu katılığın öğreti içinde tartışmasız olduğunu söylemek mümkün değildir. Birinci fıkrada geçen "ve bunlara benzer" ifadesinden hareketle vakıf yapılabilecek konuların tahdidî olmadığını ve anılan ifadelerle bağdaşabildiği ölçüde çeşitli amaçlarla aile vakfı kurulabileceğini savunan görüşler de bulunmaktadır.[88] Bu görüşe göre kanun koyucu maddede tahdidî belirleme yolunu tercih etmemiş, sayılan amaçları birer örnek olmak üzere zikretmiştir.

Son yıllarda ise tartışma, hükmün yorumundan hükmün kendisinin gözden geçirilmesine kaymış durumdadır. Bu yöndeki değerlendirmelerin çıkış noktası, katı amaç sınırlamasının aile vakfını malvarlığı ve tereke planlamasına dair anlamlı bir araç

---

85 Andrea Opel'den naklen İmamoğlu, "Aile Vakfının Amacı", 974.

86 İmamoğlu, "Aile Vakfının Amacı", 974.

87 İmamoğlu, "Aile Vakfının Amacı", 990; ayrıca Dural – Öğüz – Gümüş, *Aile Hukuku*, 426-428; Öztan, *Aile Hukuku*, 1238-1240.

88 Güneri, *Vakıfta Amaç Kavramı*, 143; Koçoğlu, *Vakıfların Kuruluşu, İşleyişi ve Sona Ermesi*, 9; İkizler – Kurban, *Eski ve Yeni Vakıflar Hukuku*, 198.

olmaktan çıkarmış olmasıdır. Anılan görüşe göre aile vakıfları "aile bireylerini bir arada tutan ve topluma entegre eden sosyal bir birlik" teşkil etmekte, aynı zamanda "aile içi sosyal güvence aracı olarak devletin yükünü azaltan bir yönü" bulunmaktadır. Bu sebeple daha serbest bir uygulama benimsenerek müesseseden daha fazla yararlanılması gerekmektedir. Bu doğrultuda özellikle geçim amaçlı aile vakıflarına cevaz verilmesi ve aile değerlerini yaşatmak maksadıyla münferit hâlde bir aile taşınmazının edinilebilmesi veya korunabilmesi yönünde bir yasa değişikliği önerilmektedir.[89]

Bu tartışmanın Türk hukukuna mahsus olmadığını belirtmek gerekir. Kaynak hüküm olan İsviçre Medeni Kanunu'nun 335. maddesi bakımından da aynı yönde çağrılar yapılmakta; aile vakfının, aile bireyinin hayatın belirli aşamalarında ortaya çıkan özel ihtiyaçlarının karşılanmasının ötesinde, herhangi bir şart aranmaksızın sadece geçiminin sağlanması için kurulup kurulamayacağı tartışılmaktadır. Bir taşınmazın ailenin tatil yapması yahut temsilî maksatlarla kullanılması için edinilmesinin veya korunmasının bu kapsamda değerlendirilip değerlendirilemeyeceği de aynı tartışmanın parçasıdır.[90]

Söz konusu önerinin isabetini değerlendirebilmek için iki hususun ayrı ayrı ele alınması gerekir. Birincisi, önerinin dayandığı gerekçenin sağlamlığıdır. Aile vakfının aile içi sosyal güvence sağladığı ve bu yönüyle kamu külfetini hafiflettiği tespiti, bölümün üçüncü kısmında ortaya konulan Osmanlı verileriyle örtüşmektedir. Nitekim incelenen vakfiyelerde aile vakıflarının büyük çoğunluğunun sükna, yani barınma amacıyla kurulmuş olması, müessesenin fiilen bir sosyal güvence aracı

---

89 İmamoğlu, "Aile Vakfının Amacı", 992-993.

90 Grüninger, Jakob ve Opel'in bu yöndeki değerlendirmeleri için bk. İmamoğlu, "Aile Vakfının Amacı", 969 dn. 3, 5. İsviçre Federal Mahkemesi'nin bu yöndeki kararları (BGE 108 II 393 [397]; BGE 93 II 439 [451]) için bk. aynı makale, 969 dn. 4.

olarak işlediğini göstermektedir. Bu itibarla önerinin ampirik dayanağının bulunduğu kabul edilebilir.

İkincisi ve daha önemlisi, önerinin kapsamının yeterli olup olmadığıdır. Anılan öneri, amaç sınırlamasının gevşetilmesine yönelmekte, buna karşılık aile vakfına dair diğer iki yapısal sınırlamaya, yani ikinci fıkradaki mutlak fideikomis yasağına ve vakfın sona ermesi hâlinde malvarlığının kurucuya yahut mirasçılarına dönmesi kuralına dokunmamaktadır. Oysa amaç serbestisi tek başına genişletildiğinde, kurulacak vakfın süre bakımından yine tek nesille sınırlı kalacağı ve sona erdiğinde malvarlığının aileye geri döneceği açıktır. Kaldı ki bu iki kural yerinde durduğu müddetçe, geçim amacına cevaz verilmesinin müesseseye kazandıracağı işlev de sınırlı olacaktır. Buradan hareketle önerinin isabetli fakat kısmî olduğu, meselenin bütününü kavramadığı görülmektedir.

Bu noktada dikkat çekici bir tersliğe işaret etmek yerinde olur. Türk kanun koyucusu, İsviçre kanun koyucusundan farklı olarak aile fideikomisinin vakıf yoluyla kurulamayacağını Kanun metninde sarahaten ifade etmiştir. Böylece Türk hukuku, iktibas ettiği hükmü kaynağından daha katı biçimde formüle etmiş olmaktadır. Kaynak hukukta reform tartışması yürütülürken, iktibas eden hukukun daha dar bir metinle bağlı kalması, kanaatimizce üzerinde durulmayı hak eden bir durumdur. Şu kadar ki bu tartışmanın hangi yönde neticelendirilmesi gerektiği ve Osmanlı uygulamasının taşıdığı işlevlerin yürürlükteki hukukta ne şekilde karşılanabileceği bu bölümün kapsamı dışındadır ve müstakil bir çalışmayı gerektirmektedir.

Vakfın sona ermesine dair rejim de karşılaştırma bakımından önemlidir. Aile vakfının sona ermesi konusunda özel bir düzenleme getirilmediğinden genel hükümler uygulanmakta, amacın gerçekleşmesi veya gerçekleşmesinin imkânsızlaşması hâlinde vakıf sona ermektedir. Bu durumda vakfın malvar-

lığının kurucusuna veya mirasçılarına döneceği kabul edilmektedir.[91]

5.4. Osmanlı Uygulaması ile Yürürlükteki Hukukun Karşılaştırılması

Yukarıda ortaya konulan tespitler, klasik fıkıh ile yürürlükteki Türk hukuku arasındaki farkın tek bir hükümde değil müessesenin bütün unsurlarında kendini gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu farklar dört başlık altında toplanabilir.

İlk fark, müessesenin hukuk düzeni içindeki yerine ve amacına ilişkindir. Klasik fıkıhta aile vakfı, fıkhın vakıf kitabı içinde müstakil bir kurum olarak yer almakta ve vâkıf, vakfın amacını serbestçe tayin edebilmektedir; sükna ve geçim temini bu amaçlar arasındadır. Türk hukukunda ise aile vakfı, Medenî Kanun'un Aile Hukuku kitabında aile malları bölümünde düzenlenmiş, amacı ise 372. maddenin birinci fıkrasındaki nihaî katalogla sınırlandırılmıştır. Hâkim görüşe göre geçim temini bu katalog dışında kaldığından, Osmanlı uygulamasının en yaygın amacı bugün caiz görülmemektedir.

İkinci fark, vakıftan yararlanacak kimselerin çevresine dairdir. Osmanlı uygulamasında vâkıfın kendisi, evladı, zevcesi, utekası, ibn uhrevîsi, rebîbi ve hatta kendisiyle akrabalık bağı bulunmayan üçüncü şahıslar meşrûtun leh olarak belirlenebilmektedir. Türk hukukunda ise bu çevre kan ve kayın hısımları, evlâtlık ve eş ile sınırlıdır. Vâkıfın kendisi lehine vakıf kurması, yani vakf ale'n-nefs, Osmanlı'da caiz ve yaygın bir uygulamayken bugün tartışmalıdır.

Üçüncü ve en belirleyici fark, sürenin ve ebedîliğin nasıl kurgulandığıdır. Klasik fıkıhta tahsisin nesiller boyu sürmesi esastır ve "neslen ba'de neslin" ibaresiyle ifade edilir; meşrûtun le-

---

[91] Dural – Öğüz – Gümüş, *Aile Hukuku*, 428; Öztan, *Aile Hukuku*, 1240; Erdem – Makaracı-Başak, *Aile Hukuku*, 488.

hin inkırâzından sonra gelir ebedî bir cihete intikal eder, mülkiyet hiçbir surette vârise dönmez. Türk hukukunda ise nesiller boyu tahsis, 372. maddenin ikinci fıkrasındaki aile fideikomisi yasağıyla açıkça menedilmiştir. Vakıf, amacın gerçekleşmesi yahut imkânsızlaşması hâlinde sona ermekte ve malvarlığı kurucusuna yahut mirasçılarına dönmektedir. Böylece iki düzen, mülkiyetin nihaî istikameti bakımından birbirinin tam tersi bir sonuca ulaşmaktadır.

Dördüncü fark denetim ve kadim vakıfların statüsüyle ilgilidir. Osmanlı'da vakfın denetimi kadı ve nâzır eliyle yürütülmüş, uyuşmazlıklar şer'iyye sicillerine yansımıştır. Bugün ise bütün vakıflar Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün denetimine tâbidir. Türk Medenî Kanunu'ndan önce kurulmuş vakıflar ise mazbut ve mülhak statüde varlığını sürdürmekte, bunlardan doğan haklar galle fazlası davaları yoluyla takip edilmektedir; bu son husus, klasik hukukun bugün de fiilen işleyen tek uzantısını teşkil etmektedir.

Yapılan karşılaştırmadan çıkarılabilecek ilk sonuç, iki düzenin aile kavramını farklı genişlikte tanımladığıdır. Osmanlı uygulamasında aile, kan bağıyla sınırlı kapalı bir küme değil, hısımlığın yanı sıra evlilik, azat ve manevî yakınlık ilişkilerini de içine alan açık uçlu bir dayanışma çevresi olarak görülmektedir. Bölümün üçüncü kısmında incelenen vakfiyelerde utekanın, ibn uhrevînin ve rebîbin meşrûtun leh olarak belirlenmesi bunun göstergesidir. Türk Medeni Kanunu ise aile bireyi kavramını hukuken tanımlı bir hısımlık kümesine bağlamaktadır. Şu kadar ki öğretide, vakfedenin iradesi aksi yönde olmadıkça aile kavramının fiilî aile biçimlerini de kapsayacağı kabul edilmekte, bu bağlamda karma aileler, özellikle üvey çocuklar ve hayat arkadaşları söz konusu edilmektedir.[92] Buradan hareketle, modern öğretinin tartışma ko-

[92] Arter, "Die schweizerische Familienstiftung", 125-126'dan naklen İmamoğlu,

nusu yaptığı genişleme, Osmanlı uygulamasında zaten mevcut bir teâmüldür.

İkinci sonuç, malın aileye süresiz bağlanması endişesinin her iki düzende de bulunduğu, fakat bu endişenin farklı hukuk teknikleriyle karşılandığıdır. Türk hukuku endişeyi doğrudan bir yasakla, aile fideikomisini menederek gidermektedir. Klasik fıkıh ise ebedî cihet şartıyla, yani meşrûtun lehin inkırâzından sonra gelirin hayrî bir yöne tahsisini zorunlu kılmak suretiyle aynı sonucu yapısal olarak temin etmektedir. Bu iki teknik arasındaki fark, sonuçları bakımından önemsiz değildir. Yasak, müesseseyi baştan daraltmakta, ebedî cihet şartı ise müesseseyi işler hâlde bırakıp malın nihayetinde kamusal faydaya akmasını güvence altına almaktadır. Kanaatimizce, iki düzeni ayıran asıl teknik tercih burada aranmalıdır.

Üçüncü olarak, vakfın toplumsal konumuna dair bir farktan söz edilebilir. Osmanlı uygulamasında aile vakfı, aileyi çevresinden ayrıştıran değil, aksine mahalleye eklemleyen bir araç olarak işlev görmüştür. Nitekim incelenen vakfiyelerde ebedî cihet olarak çoğunlukla mahalle mescidinin imam ve müezzini yahut mescidin bizzat giderleri belirlenmiştir. Modern hukukun fideikomis endişesinde ise vakıf, aileyi toplumdan yalıtan kapalı bir devre olma riski bakımından ele alınmaktadır. Bu itibarla aynı müessesenin iki düzende birbirine zıt iki toplumsal işlevle ilişkilendirildiği söylenebilir.

Tüm bunların yanı sıra bu farkın bir gelişmişlik farkı olarak okunmasının isabetli olmayacağını belirtmek gerekir. Her iki düzen de mülkiyetin belirli bir aileye süresiz bağlanmasını sakıncalı görmekte, fakat aileyi ve mülkiyeti farklı biçimde tasavvur ettikleri için farklı çözümlere ulaşmaktadır. Aradaki mesafenin, teknik bir tercih farkından ziyade iki ayrı hukuk ve toplum tasavvurunun hukuk diline tercümesi olduğunu söyle-

"Aile Vakfının Amacı", 972 dn. 20.

mek mümkündür. Bu tasavvur farkının bugün nasıl değerlendirileceği ve Osmanlı uygulamasının taşıdığı işlevlerin yürürlükteki hukukta ne ölçüde karşılanabileceği ise ayrı ve müstakil bir çalışmanın konusudur.

Sonuç

İslâm'da her hukukî müessese gibi aile vakıflarının meşru sayılabilmesi için bir delile dayanması gerekir. Vakfın meşruiyetini ispatlayan deliller aile vakıflarına da mesnet teşkil etmekte, buna ek olarak akrabaya yapılan yardımın hem sadaka hem sıla sayılacağını bildiren rivayetler ile sahabe uygulamaları müessesenin hukukî zeminini pekiştirmektedir. Bu zemine karşın son yüzyılda aile vakıflarının meşruiyeti, kimi zaman iyi niyetli endişelerle kimi zaman da vakıf mallarının serbestleştirilmesini amaçlayan kötü niyetli saiklerle sorgulanmıştır.

Söz konusu sorgulamalar hukukî bakımdan tutarlı değildir. Miras hükümleri vefat ile cari olmaktayken vakfa dair hükümler çoğunlukla vâkıf hayattayken uygulamaya geçmekte, müsadere ise esasen kamuya ait malların geri alınmasından ibaret bulunmaktadır. Borçtan kaçırma amacıyla kurulan vakıfların sıhhati ise sistemin kendi içinde, hâkimin tescilden imtina etmesi yoluyla engellenmektedir.

Anılan itirazların uygulama verisiyle de desteklenmediği görülmektedir. 1546 tarihli tahrir defterine göre Ayasofya Nahiyesi'ndeki vakıfların %45'i aile vakfıdır ve bunların %63'ü gelir getirici değil sükna amaçlıdır. Aile vakfının servet biriktirme aracı olduğu iddiası, vakıfların üçte ikisinin oturulacak ev tahsisinden ibaret olduğu bir tabloyla bağdaşmamaktadır. Vâkıfların %44'ünün kadın olması, kadınları mirastan mahrum bırakma iddiasını; aile vakıflarının neredeyse tamamının mülk mala dayanması ise müsadere iddiasını çürütmektedir. Nitekim vâkıfın kendisinden sonra özel olarak oğlunun yararlanmasını şart koştuğu hiçbir vakfa rastlanmazken, yalnızca kızı-

nın yararlanmasını şart koşan vakfiyelerin bulunması dikkat çekici başka bir husustur ve günümüz tabiriyle kadınların iddia edildiğinin aksine negatif değil pozitif ayrımcılığa tabi olduğunu göstermektedir.

Fetva mecmuaları ise müessesenin hukukî işleyişini göstermektedir. Şeyhülislâmların tutumunu belirleyen üst ilkenin vâkıfın iradesine bağlılık olduğu, iradenin kapalı kaldığı hâllerde ise vakfın devamını sağlayan yorumun tercih edildiği görülmektedir. Ebedî cihetin zikredilmediği vakıflarda Ebû Yusuf'un kavlinin esas alınması, tescil edilmemiş vakıfların sahih sayılması ve hakkı doğmadan vefat eden meşrûtun lehin payının mirasçılarına intikal ettirilmesi bu tercihin tezahürleridir. Buradan hareketle Osmanlı'da aile vakfına gösterilen esnekliğin tesadüfî olmadığı, bilinçli bir hukuk siyasetinin ürünü olduğu söylenebilir.

Modern Türk hukuku ise müesseseyi ilga etmemiş, fakat iki ayrı rejime bölerek her birini kendi içinde işlevsizleştirmiştir. Kadim vakıflar mazbut ve mülhak statüde varlığını sürdürmekte, bunlardan doğan haklar galle fazlası ve intifa hakkı kavramları üzerinden bugün de takip edilmektedir. Yeni aile vakfı ise Türk Medeni Kanunu'nun 372. maddesinde, amacı nihaî bir katalogla sınırlandırılmış ve aile fideikomisi yasağıyla kuşatılmış olarak yer almaktadır.

İki düzen arasındaki farkın bir gelişmişlik farkı olmadığını belirtmek gerekir. Osmanlı hukuku aileyi kan bağıyla sınırlı kapalı bir küme olarak değil, hısımlığın yanı sıra evlilik, azat ve manevî yakınlık ilişkilerini de içine alan açık uçlu bir dayanışma çevresi olarak tanımlamaktadır. Nitekim utekanın, ibn uhrevînin ve rebîbin meşrûtun leh olarak belirlenmesi bunu göstermektedir. Her iki düzen de mülkiyetin belirli bir aileye süresiz bağlanmasını sakıncalı görmekte, fakat bu endişeyi farklı hukuk teknikleriyle karşılamaktadır. Türk hukuku doğrudan bir yasakla, klasik fıkıh ise ebedî cihet şartıyla, yani mal-

varlığının nihayetinde hayrî bir yöne akmasını zorunlu kılarak bu riski bertaraf etmeye çalışmaktadır. Kanaatimizce iki düzeni ayıran asıl teknik tercih burada aranmalıdır.

Aile vakfı, Osmanlı uygulamasında aileyi çevresinden ayrıştıran değil, mahalleye eklemleyen bir araç olarak işlev görmüştür. Ebedî cihet olarak çoğunlukla mahalle mescidinin imam ve müezzininin yahut mescidin bizzat giderlerinin belirlenmiş olması bunun karinesidir. Toplumun en küçük yapı birimi olan ailenin korunması, beraberinde toplumsal düzenin sağlanmasını da getirdiğine göre, aile vakfının yalnızca bir malvarlığı düzenlemesi değil bir toplumsal dayanışma kurumu olarak okunması gerektiği söylenebilir. Bu işlevin bugün nasıl karşılanacağı ise ayrı ve müstakil bir çalışmanın konusunu teşkil etmektedir.

Kaynakça

Akipek, Jale G. *Vakıflar*. Ankara: Başnur Matbaası, 1970.

Akünal, Teoman. *Türk Medeni Hukukunda Tüzel Kişiler*. İstanbul: Beta Yayınları, 1995.

Ali Haydar Efendi. *Tertîbu's-sunûf fî ahkâmi'l-vukûf*. Dersaadet: Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1240.

Arter, Oliver. "Die schweizerische Familienstiftung". *Entwicklungen im Gesellschaftsrecht VII*. ed. Peter V. Kunz vd. Bern: Stämpfli Verlag, 2012.

Barkan, Ömer Lütfi. "Şer'i Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar". *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 6/1 (1940), 156-181.

Barkan, Ömer Lütfi – Ayverdi, Ekrem Hakkı. *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri: 953 (1546) Tarihli*. İstanbul: Baha Matbaası, 1970.

Berki, Ali Himmet. *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen Istılah ve Tâbirler*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1966.

Doğan, Murat. *Vakıflarda Mal Varlığı*. Ankara: Seçkin Yayınevi, 2000.

Dural, Mustafa – Öğüz, Tufan – Gümüş, Mustafa Alper. *Türk Özel Hukuku, Cilt III: Aile Hukuku*. İstanbul: Filiz Yayınları, 19. Basım, 2024.

Düzdağ, M. Ertuğrul. *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin Fetvaları: Kanûnî Devrinde Osmanlı Hayatı*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2012.

Ebussuûd Muhammed el-İmâdî. *Ma'rûzât*. haz. Pehlul Düzenli. İstanbul: Klasik Yayınları, 2013.

Ebû Zehrâ, Muhammed. *Muhâdarât fi'l-vakf*. Kahire: Matbaatu Ahmed Ali Muhâyemere, 1959.

Erdem, Mehmet – Makaracı-Başak, Aslı. *Aile Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayınları, 2022.

Feyzullah Efendi, Şeyhülislâm Seyyid. *Fetâvâ-yı Feyziye*. haz. Süleyman Kaya. İstanbul: Klasik Yayınları, 2009.

Güneri, Hasan. *Türk Medeni Kanunu Açısından Vakıfta Amaç Kavramı ve Amacına Göre Vakıf Türleri*. Ankara: Sevinç Matbaası, 1976.

İkizler, Metin – Kurban, Yasin. *Eski ve Yeni Vakıflar Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayınları, 2. Basım, 2021.

İmamoğlu, S. Hülya. "Aile Vakfının Amacıyla İlgili Bir Değerlendirme". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 74/2 (2025), 967-998.

Kaya, Münir Yaşar. "İslâm Aile Vakıflarının Mahiyeti ve Fıkhi Zemini: Meşruiyet Sorgulamalarına Eleştirel Bir Yaklaşım". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/1 (2021), 313-328.

Kaya, Münir Yaşar. *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Aile Vakıfları*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

Kaya, Münir Yaşar. *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Aile Vakıfları: Mahiyet, Meşruiyet ve Hükümler*. İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2025.

Koçoğlu, Safa. *Türk Medeni Kanunu'na Göre Vakıfların Kuruluşu, İşleyişi ve Sona Ermesi*. İstanbul: Beta Yayınları, 2022.

Komisyon. *Cerîde-i İlmiye Fetvaları*. haz. İsmail Cebeci. İstanbul: Klasik Yayınları, 2009.

Öztan, Bilge. *Aile Hukuku*. Ankara: Turhan Yayınları, 6. Basım, 2015.

Öztürk, Nazif. *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.

Seyyid Ahmed Efendi – Gedûsî, Seyyid Hafız Mehmed b. Ahmed. *Netîcetü'l-fetâvâ: Şeyhülislâm Fetvaları*. haz. Süleyman Kaya vd. İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.

Vakıflar Genel Müdürlüğü. "Genel Bilgi". Erişim 8 Ağustos 2026. https://www.vgm.gov.tr/vakiflarimiz/vakiflarimiz/genel-bilgi

Yediyıldız, Bahaeddin. *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.

Yenişehirli Abdullah Efendi. *Behcetü'l-fetâvâ*. haz. Süleyman Kaya vd. İstanbul: Klasik Yayınları, 2011.

Yüksel, Hasan. *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü Üzerine Bir Araştırma (1585-1683)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1990.

Hadis kaynakları

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as. *es-Sünen*. "Vesâyâ".

Müslim, Ebü'l-Hüseyn b. el-Haccâc. *el-Câmiu's-sahîh*. "Vasiyye".

Nesâî, Ahmed b. Şuayb. *es-Sünen*. "Vesâyâ", "Zekât".

Tirmizî, Muhammed b. Îsâ. *es-Sünen*. "Zekât".

Mevzuat

743 sayılı Türk Kanunu Medenîsi (mülga).

2762 sayılı Vakıflar Kanunu (mülga).

4721 sayılı Türk Medeni Kanunu.

5737 sayılı Vakıflar Kanunu.

Vakıflar Yönetmeliği. Resmî Gazete 27010 (27 Eylül 20

Kayıp Bir Köprü, Kayıp Bir Mimar

Cihan AKTAŞ

"Sorgulama, düşünmenin dindarlığıdır."
Martin Heidegger

"Hatırlamayı unutma," diye adlandırır Carel Bertram, *Türk Evini Yeniden Hayal Etmek*'te, mekân değişimi yoluyla Tük halkının yaşadığı hafıza yitimini.[1] Ancak "Hafızası alınmış bir hatıra alanı" olabilirdi Türk evi ne de olsa, kendine özgü üslup ve çizgilerden uzaklığında. Bütün bunların zihinlerde soru işareti oluşturmaksızın ve kitlelerin hayat tarzını ve ufkunu asla etkilemeden yaşandığı söylenemez. Yüksek Modernizmin gözü karadır ancak. Modernist bir kalkınma yöntemine bağlı bir toplumsal mühendislik açısından dil, sinema ve mimari/şehircilik tezlikle değişmenin/değiştirmenin saha ve araçlarıdır. Kültür devrimi şehirler gibi dilin de değişmesi yönündeki radikal faaliyetlere bağlar kalıcılığı.

Derrida 90'ları sonlarında İstanbul'a gelip de Türkçe'nin geçirdiği alfabe değişimi üzerine yakından bilgi edinince, "Dil

[1] Carel Bertram, *Türk Evini Yeniden Hayal Etmek*, çev. Mehmet Ratip (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 307.

darbesi" diye yorumlamış,[2] Le Corbusier 1929'da "Sokağı öldürmeliyiz," demişse de İstanbul'un imarına talip olmak üzere Mustafa Kemal'e yazdığı mektupta şehri mevcut dokusuyla bırakıp yeni bölgelerin inşasını modern bir üslupla gerçekleştirmeyi teklif etmişti. Ancak bu teklifi karşılık bulamayacaktır. Le Corbusier daha sonra bunu sebebinin tarihi dokuyu koruma yönündeki vurgusu olduğunu dile getirecekti.[3]

Bunca zaman sonra aldığımız derslerle tarihi dokularımızı korumada titiz ve hassas olduğumuzu söyleyebilir miyiz? Artık hatırlanması gerekene vakıf mıyız, koruyup kolluyor muyuz dilimizi, şehirlerimizi…

Olumlu cevap vermekte zorlanıyoruz ne yazık ki… Mağaza ve şirket tabelalarında Türkçeyi nadiren görürsünüz. Türkçe, korunmuyor. Hem de şehirler inşaat ideolojisine terk edilmiş durumda, İstanbul temsilinde bunu bariz örneklerle fark ediyoruz. "Ankara'nın yaşam merkezi Viola Manzara sunar" diye bir reklam görüyorsunuz mesela Ankara caddelerinde, bu rahatlığı sağlayan nedir başkentte? Yok mudur Türkçe'nin hamisi?

Şehirlerimizin büyük çoğunluğu için İstanbul bir model, bir esin kaynağı. Eğitim, iş, sağlık, sanat ve ayrıca kültür ve ekonomi bağlamında kendine has potansiyelleri nedeniyle insanlar İstanbul'a göç etmeyi sürdürüyorlar. İnşaat sektörü bundan memnun. Kat sayısını daha da artırarak ve ormanlardan çalarak uçsuz bucaksız siteler yapıyorlar. Şehir de hızlı ve sindirilemeyen göçler yüzünde kaynaşma yeteneğini yitiriyor. Varlıklılar da güvenlik endişesi içinde türdeşleriyle birlikte kapanıyor sitelere.

İnşaat sektörü yoksul mahallelere birer site kondurduğunda, duvarın gerisinde kalan bazı çocuklara "keko çocuk" denilmeye başlandı. "Kıro adam" seküler dönemlerin bir horla-

[2] Gülşah Köksal, "Derrida ile Alfabe Devrimini Yeniden Düşünmek", *Cogito* 47-48 (2006).

[3] Mimdap.org, "Bir Modernist usta: Le Corbusier", 27 Ağustos 2015.

mayla dışlama ifadesiydi. "Kıro" şehrin yeşil alanlarında mangal yapardı ailesine mesela. Keko çocuk ise muhafazakarların iktidar yıllarına özgü bir horlayıcı ifade olarak hatırlanacak.

"Muhafazakâr" deyişimiz burada lafın gelişi. Tarihi eserlerin hatta (Ataşehir'de bariz olduğu üzere) camilerin gökdelenlerin gölgesinde kalmasına göz yummak, kapitalizmin talimat ve usullerinin ötesine geçmeyi hayal işi görmenin ve bu görüşe dört elle sarılmanın hazin sonuçlarından biri. Salt eseri değil insanı da unutmayı getirir benzeri direktiflerin yörüngesinde bir hayat. Kuralsızlığın olağanlaşması en alttakilerin karanlığa boğulmasını getirmektedir. Oysaki gökyüzünün mavisinde kul hakkı vardır. Helal-haram farklı kayboluyor kul hakkı çiğnenirken, zayıfı koruma sorumluluğu da… Ölçüsüz muamele ve uygulamalar, karşısında sessiz kalındığında pervasızca yayılıyor. Tahrip hem tarihe yöneliyor hem tabiata, eleştirel düşünce hor görüldüğü ölçüde zevahiri korumak öne çıkıyor. Bu tür bir muhasebe, Esenler Şehir Düşünce Merkezi'nin çatısı altında kaleme aldığım *Rüzgârla İyi Geçinmek* (2018) isimli, ilçenin yakın tarihini halkın tecrübeleri üzerinden anlatmayı denediğim kitap için saha çalışması yaparken tanıştığım mübadil kökenli iş adamı Mustafa Tetikli'yi getiriyor aklıma:

1980'lerde, Tuzla'dan üç arsa alır Tetikli, denize nazır. Onları satarak Boğaz'da, Çengelköy civarında beş yüz metrekareye yakın zemine sahip bir yalıya talip olur. Ayrı kapıları olan müstakil dört dairenin, çocuklarıyla yaşayabileceği uygun bir ortam oluşacağını ummaktadır. Ancak arsa için belirtilen fiyatın gerçek değerinin neredeyse onda biri olmasını yadırgar. Düşündükçe vakıf kokusu alır ve vazgeçer. Bunu şu şekilde belirtir: "Vakıf kokusundan uzak dururum." Daha sonra Mehmet Ağa ve Ismailağa camileri arasında altı yüz metrekare genişliğinde bir arsa alır Fatih'te, üç katlı bir ev yapar. Çok geçmez, o havalide de vakıf kokusu alır. Hırsızlık olayları olağandır. Etrafta gecekondular vardır, kaçağa açık bir arazidir. Demek ki böyle mal sahibi olmuşlar, diye şüp-

heye düşer. Camilerin etrafı gecekondularla dolmuştur. Yine aynı kokuyu hisseder. Ucuz alınan yerde yaşanan kötü tecrübeler, vakfa özgü istismara açıklığı düşündürür Tetikli'ye."[4]

Esenler üzerine saha çalışması yaparken, 1970'lerin ortasında üzerine beton dökülen Çinçin Deresi üzerinde bulunan, Mimar Sinan imzalı Haramidere'deki köprüye benzetilen tarihi bir taş köprünün de dereyle birlikte kaybolduğunu dinledim birçok kişiden. Kuyu sularının kirlenmeye başladığı zamanlar… Betonlaşma sürerken yüzey suları çirkef sular karıştığı için de hastalık yaymaya başlıyor. 60'ların ortasından itibaren sürekli nüksediyor kolera. Yetkililer de sürekli taşarak etrafındaki evlerde yaşayanların hayatını zorlaştıran Çinçin Deresi'ni üstünü kapatma kararı alıyor. Gerçi Esenler'i boydan boya bölen derenin üstünü kapatmak için koleranın bahane edildiği de öne sürülüyor.[5]

Cincin Hali

4 Cihan Aktaş, *Rüzgârla İyi Geçinmek* (İstanbul: Prof. Dr. Sadettin Ökten Şehir Düşünce Merkezi Yayınları, 2018), 160-161.

5 Cihan Aktaş, *Sokaklar Unutmuyor* (İstanbul: Prof. Dr. Sadettin Ökten Şehir Düşünce Merkezi Yayınları, 2024), 223.

Üçyüzlü'deki tarihi çeşmenin zamanında yapılmış, çeşmenin hemen karşısında yer alan tarihi taş köprüden özlemle söz etti bana, çocukluğu o civarda geçmiş pek çok Esenlerli. Üzerinden Davutpaşa Kışlası'ndan gelen tankların geçtiği üç gözlü bir köprüydü bu. Eni beş metreden genişti ve yüksekliği de en az on metreydi. Mimar Sinan'a ait olduğu, yakınındaki çeşmeyle aynı taşlardan yapıldığı, beldede mevcut su terazileriyle de aynı tarihlerde yaptırıldığı söyleniyordu. Esenliler arasında "Üçyüzlü Köprüsü" diye bilinen bu köprünün Almanlar zamanında yaptırıldığını öne sürenlere de rastladım gerçi: Apansızın ortadan kaybedilişi rivayetleri çeşitlendiriyor.

Üçyüzlü Köprüsü

Nadir Bayır'ın belediye başkanlığı döneminde derenin ıslahı için büyük künkler ve betonlama sistemiyle dereyi kapattılar. Dere üzerinde yer alan başka bir taş köprü de tarihi taş köprüy-

le birlikte kayboldu. "Köprünün bir fotoğrafı bile yok, sessizce ortada kaldırdılar. Çünkü normal olarak tarihi köprüye dokunamazlardı," diye anlattı bana Esenler sakinlerinden ve taş köprünün etrafında oynamış çocuklar kuşağından olan Remzi Şengül.[6] Şengül'e göre derenin üstü salt kolera salgını nedeniyle kapatılmadı da… Derenin Esenler'i boydan boya bölmesi belediye açısından sorun olarak görülüyordu.

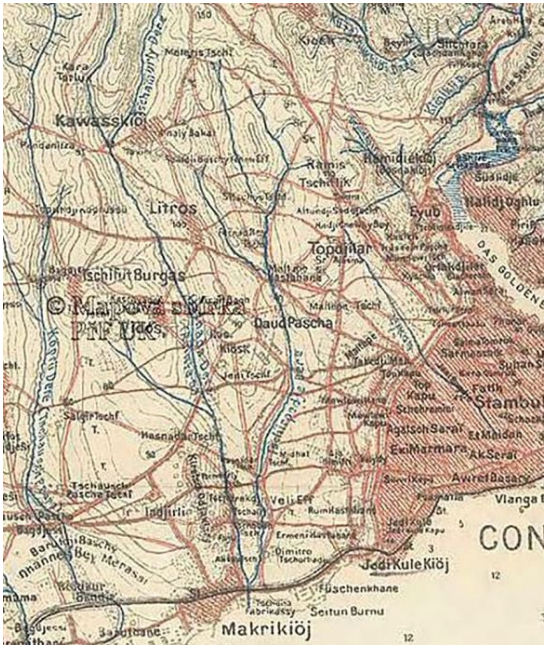

Cincin Köprüsü

Üstelik Çinçin Deresi ve Cicöz Deresi üzerinde bulunan iki taş köprü, Nadir Bayır'ın Belediye Başkanlığı sırasında kayboldu. Bugün her iki köprünün de hiçbir belediyede kaydına rastlanmıyor. Dereyi ıslah etmek işlerine gelmedi yetkililerin, köprüyü saklı tutacak bir çözüm de ortaya koyamayıp dereyi bütünüyle kapatma yolunu tuttular. Çok büyük bir kanalın içine alıp yatağı betonladılar. O kanalda akıp gidiyor su Bayrampaşa tarafında. Bir zamanlar Çinçin Caddesi'nin altında bir dere, onun üzerinde de Mimar Sinan'a ait bir köprü bulunduğunu

6 Aktaş, *Sokaklar Unutmuyor*, 223.

bilen Esenlerliler'in sayısı da giderek azalıyor. Biri çıkıp diyebilir ki, "O köprünün Mimar Sinan'a ait olduğuna dair bir belge var mı elinizde?" Elbette yok böyle bir belge, ancak etrafında yaşamış insanlara Esenler'i mazisinden ulaşan bir bilgi bu. Köprü hakkında en küçük bir belge yok ki ne zaman, kim tarafından yaptırılmış olduğuna karar verebilelim.

Cincin Deresi

Kimisi diyor ki orada öyle bir köprü yoktu. Kimisi, o tahta bir köprüydü, diye hatırlıyor. Kimisine göre de öyle sağlamdı ki caddenin altında olduğu gibi duruyor olmalıydı hâlâ. Köprünün etrafında oynayan çocuklar bu dünyadan bir bir ayrıldığında, varlığına emin olup da başına gelenlerin üzüntüsünü çeken tek bir şahit bile kalmamış olacak.

*** * ***

Makbule Yalkılday da (1914-2018) vefatına yakın tarihlere kadar dolu dolu geçen uzun mesleki hayatına rağmen kayıp bir mimar hayatı yaşadı. Camilere eli değmiş, cami projesi çizmiş ilk kadın mimarımızdı oysa. Ayrıca 6 yıllık eğitimle yüksek lisans yapmış ilk kadın mimarımızdı da… Mimarlık haberlerini ve yayınlarını izleyen bir yazar olduğum halde adını ilk kez 2011'da, Cumhuriyet Gazetesi muhabiri Ali Deniz Uslu'nun 2015 tarihli söyleşisiyle duydum. Uslu'ya ulaşıp hakkında bilgi edinmeye çalıştım. Adını hatırlayamadığı bir huzurevinde kaldığını belirtti Uslu. Aile Bakanlığı vasıtasıyla Sarıyer'deki İzzet Baysal Huzurevi'nde yaşadığını öğrendim. Huzurevi Müdürü Murat Soylu'yu arayarak randevu talep ettim. Böylelikle gidip kendisiyle tanıştım ve uzun bir röportaj yaptım. Sonraları birkaç defa daha ziyaretine gittim.

Ufak tefek, 100 yaşının üzerinde ancak dinç, odasına giden merdivenleri hızlı hızlı çıkabilen bir kadındı Makbule Hanım. Zeki, kavrayışlı, espriliydi.

Kırımlı dindar bir ailenin Fatih'te ikamet eden büyük kızı Yalkılday, DGSA Mimarlık Fakültesi'nden 1938'de mezun olmuş. Ben de DGSA Mimarlık Yüksek Okulu 1982 mezunuyum.

DGSA'da eğitimi sırasında 23 öğrenci arasında tek kızdır Makbule Hanım. Sınıfta kendisinden başka Leyla isimli bir öğrenci de vardır, ancak o yarım bırakıp gider. Yalkılday İstanbul Defterdarlığı Emlak Müdürlüğü'nün de ilk kadın mimarı. Ailesinin ikamet ettiği Fatih civarında iki minareli bir cami yapmış. Çukurbostan'da bir camiyi restore etmiş. Çok fazla sayıda cami ve türbenin restorasyonunda çalışmış. İsmailağa Camii dahil, restorasyon çalışmalarına katıldığı camilerde kadınlar bölümünü genişletme çabasından bahsetmişti bana.

İsmailağa Camisi restorasyonu, Bahçelievler Huzurevi, Reşitpaşa Köşkü ve Baltalimanı Kemik Hastanesi röleveleri, çeşitli apartmanlar, altında imzası bulunan bazı yapılar. İstanbul Sultantepe'de restore ettiği camiyi Rahmetli şehit Mustafa Cambaz'la birlikte aramıştık. Makbule Hanım'ın ismini hatırlayamadığı bu cami yüksek ihtimalle Halep Mollası ve Müderris Abdülbaki Efendi Cami Şerifi'ydi.

Abdülkadir Efendi Camii

Defterdarlıkta çalışmak mizacına uygunmuş, bunu yeğeni Timur Bey telefon konuşmamız sırasında söylemişti. Rüşvet yerine geçer diye gittiği yerlerde çay bile içmezmiş. Sufi meşrepmiş. Bir bilezik, broş alayım dememiş. Kendine kıymetli bir saat almışsa da, neticede defterdarlığın lavabosunda abdest alırken unutup kaybetmiş. Yoksul aile efradına kendini adadığından hiç evlenmemiş. Yeğenlerinin tahsil yapması için çaba göstermiş.

Adı, Prof. Maruf Ünal'ın 2003'te Mimar Sinan Üniversitesi'nde yaptığı "Mimarlıkta Geçen 60 Yılın Ardından" başlıklı konferans metninde şöyle geçiyor: "Vestiyerin arkasında Orta Asya kökenli, dini bütün sofu kız arkadaşımız Makbule Yalkılday'ın namaz seccadesi bulunurdu. O, burada namaz kılardı. Dışarıda ve derste hep başı açık gezerdi. Kışın siyah bere giyerdi. Şimdi nerelerdedir, kim bilir?"

Prof. Ünal 2003'te beraber okudukları adı artık MSÜ olan eski DGSA'da verdiği konferansta onu andığı sırada Yalkılday artık emekli olmuş, yeğenleriyle yaşıyordu. Boş durmuyor, akraba ve tanıdıklarına hediye etmek için bereler örüyordu.

Kendisinin de türlü türlü bereleri vardı, huzurevine her ziyaretimde farklı bir bere görürdüm başında. Olgunlaşma Enstitüsü'nün ilk kız öğrencisi olduğunu da belirtmeliyim. Şapka dersine giren ilk öğrenci de oydu. Şapka kalıbıyla kendine şapkalar yapmıştı. Giyim kuşamına özen gösterirdi.

Aslında her konuda özenliydi. Uzun meslek hayatında edindiği tecrübeleri anlatması için çeşitli sorular hazırlayarak giderdim yanına. Fakat birçok ayrıntıyı unutmuştu. Emekliliğinin ardından, ömrünün son çeyreğinde yalnızlığa terk edilmenin getirdiği bir güçenikliği de yok değildi.[7] Vefatına kadar nadi-

[7] Cihan Aktaş, "Cami projeleri ve kadınlar", *Dünya Bülteni Haber Portalı* (01 Temmuz 2016); Cihan Aktaş, "Makbule Yalkılday'ın ömürlük koşusu", *Gerçek Hayat* (Erişim 26 Temmuz 2026); Cihan Aktaş, "Aile ocağını tüttüren mimar kız", *Türkiye Yazarlar Birliği* (01 Ağustos 2015); Cihan Aktaş, "Camilere Eli Değen İlk Kadın Mimar: Makbula Yalkılday - Kültür Sanat", *Umran* 293 (2019), 70-78.

ren bir anmada geçmiştir adı, birçok konuda öncü olsa da. Hatırlamak, hatırı gözetmek, hak hukuk bilen toplumların harcı. İnsana vefa göstermeyen mekânlara da göstermiyor, dile de.

Vakıf olgusu uzun süreli düşünmeyi gerektirir. Bu nedenle de geniş kapsamlı, sürekli tazelenen plan ve programlarla hareket etmeye ihtiyaç duyar; ve elbette toplumda yükselen eleştiriye açıklığa da…

Vakıflar alanında liyakat şüphesiz kıymet bilme niteliğinde bağımsız düşünülemez. Makbule Yalkılday'ın unutuluşu elbette istisnai bir örnek sayılmaz. Bu unutuluşta sadece kamusal alanda gerçekleşen çöküşün değil sokakların ölümünün de getirdiği hafıza kaybının payı büyük.

Jean François Pérouse küreselleşme çağında modernitenin üç şiarını *tüketim, yenilik* ve *güvenlik* olarak gösterir.[8] (8) Yukarıda belirttiğim gibi, kesimler türdeşleriyle birlikte sitelerin arkasına çekiliyor. Çocuktan yalıtıldıkça tekinsizleşiyor sokak ve böylelikle olağan hale gelen tekinsizlik parklara ve oyun alanlarına da yayılıyor. Şehir mekanlarının inşaat ideolojisi tarafından hızlı değişimlere teslim edildiği bir dönemde sokak ve balkon cinayetlerinde bir tırmanma başgöstermesi bir rastlantı değil. Esasında sokağın ölümüyle şiddetin tırmanması arasında bir bağ var. Sokağın ölümüyle kamusal muaşeret adabından yoksunluk arasındaki bağı da hafife almamamız gerekiyor.

Siyasal kutuplaşmaların etkisiyle de emanetin ehline verilmesi konusunda zaaflar hasıl oluyor. Dolayısıyla şehre özgü "kaynaştırma" yeteneği cılızlaşıyor. Sivil toplum yeniden canlanabilmeli. Aile ve okulda çocukların empati yeteneği kazanması önünde engel teşkil eden tutum ve yaklaşımlar tartışmaya açılmalı.

Kente özgü sorunlara kafa yorup sorumluluk almak aile ortamından başlayıp okul ortamında geliştirilmesi gereken medenilik icapları. Komşularla selamlaşmak, hal hatır sormak da öyle.

---

[8] Jean-François Pérouse, "Söyleşi: Bu, yeni bir kölelik düzeni!", *Duvar Dergisi* 11 (2013).

Merak ediyorum: Kitap, bina ve şehir; bizden sonraya kalanlar gelecek toplumlara neler söyleyecek? Onlara hangi açılardan örneklik teşkil edip yol gösterecek veya ilham kaynağı olacak kültürel mirasımız… Bu soru elbette şöyle bir soruyu da getirmeli: Acaba medenileşme alanında atalarımızın olumlu mirasına layık olup bir süreklilik sağlayabildik mi? Sanırım vakıf eserlerine yaklaşım ve onların kullanım tarzı bu konuda cevap verirken zihin açıcı olacaktır. Yanı sıra elbette bir geleneği olan şehirlerimizin hali hazırda bu geleneğe uygun bir durumda olup olmadığı sorusu da sorulmalı elbette. Şehirleşme/yapılaşma bağlamında neleri seçerken neleri de dışladığımız veya göz ardı ettiğimiz gibi konuları açık yüreklilikle cevaplandırmadığımız sürece bir durum tasviri yapmakta, dolayısıyla da çözüm arayışına girmekte yetersiz kalacağız.

Kaynaklar

Aktaş, Cihan. "Aile ocağını tüttüren mimar kız". *Türkiye Yazarlar Birliği*. 01 Ağustos 2015. Erişim 26 Temmuz 2026. http://www.dunyabulteni.net/yazar/cihan-aktas/20300/aile-ocagini-tutturen-mimar-kiz

Aktaş, Cihan. "Cami projeleri ve kadınlar". *Dünya Bülteni Haber Portalı*. 01 Temmuz 2016. Erişim 26 Temmuz 2026. https://dunyabulteni.com.tr/cami-projeleri-ve-kadinlar

Aktaş, Cihan. "Camilere Eli Değen İlk Kadın Mimar: Makbula Yalkılday - Kültür Sanat". *Umran* 293 (2019), 70-78. http://umrandergisi.com.tr/camilere-eli-degen-ilk-kadin-mimar-makbula-yalkilday-cn6774.html

Aktaş, Cihan. "Makbule Yalkılday'ın ömürlük koşusu". *Gerçek Hayat*. Erişim 26 Temmuz 2026. https://gercekhayat.com.tr/yazarlar/makbule-yalkildayin-omurluk-kosusu/

Aktaş, Cihan. *Rüzgârla İyi Geçinmek*. İstanbul: Prof. Dr. Sadettin Ökten Şehir Düşünce Merkezi Yayınları, 2018.

Aktaş, Cihan. *Sokaklar Unutmuyor*. İstanbul: Prof. Dr. Sadettin Ökten Şehir Düşünce Merkezi Yayınları, 2024.

Bertram, Carel. *Türk Evini Yeniden Hayal Etmek*. çev. Mehmet Ratip. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

Köksal, Gülşah. "Derrida ile Alfabe Devrimini Yeniden Düşünmek". *Cogito* 47-48 (2006).

Mimdap.org. "Bir Modernist usta: Le Corbusier", 27 Ağustos 2015. https://mimdap.org/portre/le-corbusier/

Pérouse, Jean-François. "Söyleşi: Bu, yeni bir kölelik düzeni!" *Duvar Dergisi* 11 (2013).

Cami Mimarisi ve Tezyinatında Zarafet ve Asalet

M. Hüsrev SUBAŞI*

Bu yazıda gölgesinde yaşadığımız zengin kültür ve sanat mirasından birtakım güzellikleri ummandan bir katre misali seçilmiş bazı görseller eşliğinde temaşa edecek, o eserlerdeki zarafet ve asaleti anlamaya çalışacağız. Popülariteye teslim olmuş modern çağın ne yazık ki zarafet ve asalet gibi bir derdi bulunmamaktadır. O sebeple de anlatacaklarımız daha da önem kazanmaktadır. Zarafet ve asâlet gibi kavramlar artık sadece dedelerimizin, ninelerimizin dilinde kalan birer müzelik hatıraya dönüşmüş görünüyor.

Bir defasında bir şehirde 'Kur'an-ı Kerim Müzesi' açıldığına dair bir haber okumuştum. Doğrusu bu isimlendirme beni derinden yaraladı. Kur'an-ı Kerim, hayatın tam merkezinde ve dinamik bir şekilde yaşayan ilahi bir kelamdır; müzeye kaldırılacak bir nesne değildir. Elbette şaheser yazma mushaflar, tarihî matbu nüshalar sergilenebilir; ancak kavramları kullanırken asıl ruhu kaybetmemeye dikkat etmeliyiz. Ne yazık ki popüler kültür, dini hayatımızın ve estetik algımızın içine kadar sızmış durumdadır. Daha da kötüsü, çoğumuz ne yazık ki bunun farkında bile değiliz.

* Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul.

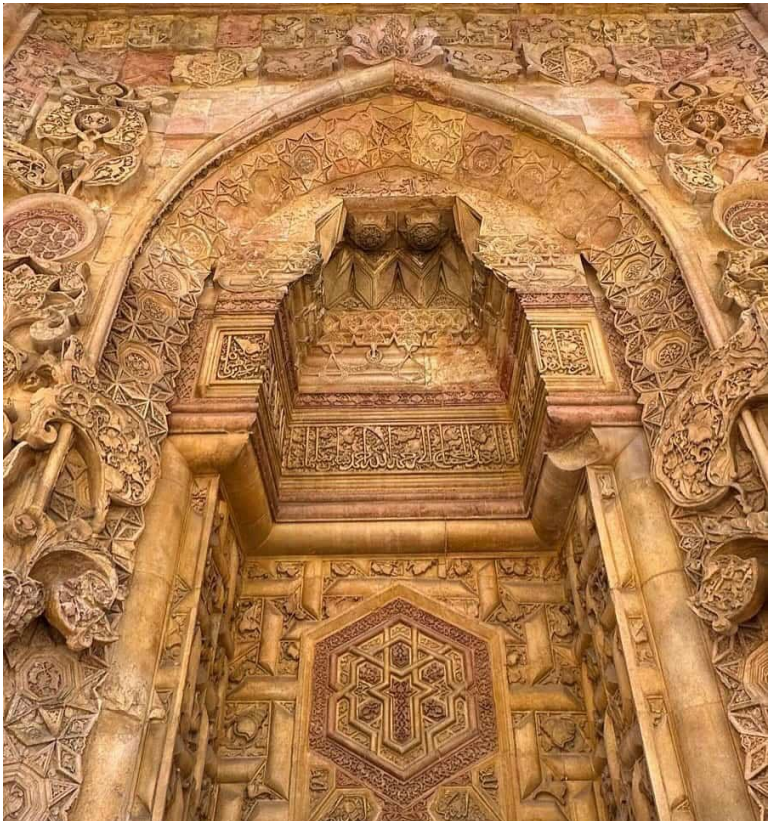
Bugün camilerimiz maalesef adeta birer ses arenasına dönüşmüş bulunuyor. İbadet mi yapıyoruz, yoksa tören mi icra ediyoruz, bunun adını net bir şekilde koysak. Mikrofonların, hoparlörlerin ölçüsüz kullanımı; ezanın, kametin ve aşr-ı şeriflerin o tabii zarafetini gölgeliyor. Oysa bizim çocukluğumuzda, cami kürsülerinde ve mihraplarında -makineyle değil- elle sarılmış sarığı ve vakur cübbesiyle heybetli ve o kadar da zarif tavırlarıyla yüreklerimize dokunan hocalarımız vardı. Selatin camilerinde kamet sırasında hoca efendilerin mihraba yürüyüşlerindeki asalet hâlâ hatırımdadır. Cübbesini iliklediğinde ne kravatı gözükürdü ne yakası... Boyu postu ile vakur bir İslam âliminin arkasında namaza durmanın manevi hazzı başkaydı. Bugün ise cemaatimiz ne yazık ki bu ölçüsüz ses sistemlerine müdahale etmediği gibi güzel bir ezan okuyan müezzine teşekkür ve takdirlerini ifade nezaketini dahi göstermiyor. Tabii ki teşekkür etmek için beğenmek, beğenmek ve takdir etmek için de anlamak lâzımdır. Her şeyin bir usûlü, âdâbı ve estetik standardı olmak gerekir. Diyanet camiasından pek çok görevli arkadaşımız bulunmakta. Ben de meslek hayatına İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nde öğrenciyken, devlet kapısında genç bir imam olarak başladım. O gençlik ateşiyle hutbeye çıktığımda biraz yüksek perdeden hitap ederdim. Bir gün namaz çıkışında ufak tefek, nur yüzlü yaşlı bir amca yanıma geldi ve bana unutamadığım bir tavsiyede bulundu: *"Evladım, yaşın henüz yirmilerde olabilir; ama bu sarığın altındaki hoca efendiler, gerçek yaşları kaç olursa olsun en az kırk yaşındaki bir insan kadar olgun, vakur ve teennîli davranmak zorundadır. Telaş etme, aceleci olma, sesini yükseltme."* O an bu türden bir rehberliğin ne kadar kıymetli olduğunu anladım. Bizim hayat felsefemiz ve medeniyetimiz, böylesi asil ölçüler üzerine kurulmuştur.

Böyle kısa bir girizgâhtan sonra şimdi Selçuklu'dan Osmanlı'ya uzanan o muazzam zarâfet yolculuğuna hep birlikte nazar edelim.

Konuya tezyinattaki zarafetiyle öne çıkan Osmanlı öncesine ait birkaç mîmârî eserle girmek ve yazı boyunca yer yer sivil mîmârî yapılardan da örnekleme bakımından istifade etmek faydalı olacaktır.

***

İlk durağımız Mengücekli Beyi Ahmed Şah tarafından 1228'de Divriği'de yaptırılan Ulu Cami ve Darüşşifa'nın dünyada benzeri olmayan muhteşem kapıları olsun. Geometriye, tezyinata, taş işçiliğine bakar mısınız? Bunca sanat ve zarafetin neyi hedeflemişti acaba.

Resim 1: Divriği Ulu Camii (1228) kapısında muhteşem taş işçiliği

Oradan yakın dönem bir başka esere geçelim. **Konya Karatay Medresesi (1251)**. Şu muazzam mimarîye ve tezyinata bir bakar mısınız.. Böyle bir mekânda ders okuyan bir talebenin ruh dünyasını hayal edin. Medresenin gökyüzünün sonsuzluğunu simgeleyen kubbesinin pandantifinde Efendimiz Hazreti Muhammed'in (s.a.v.) ve Hazreti İsa'nın (a.s.) isimleri yan yana işlenmiştir. Bu, dönemin Hristiyan tebaasına harika bir tebliğ ve zarif bir mesaj taşımaktadır: *"Sizin peygamberiniz bizim de peygamberimizdir; biz ona saygı duyarız ama ona tanrılık izafe etmeyiz."* Müteakip yıllarda yaşayan "*Gelin tanış olalım / İşi kolay kılalım / Sevelim sevilelim / Dünya kimseye kalmaz*" diyen Yunus Emre bu mısralarını sanki buradaki iletişim mantığından ilhamla söylemiş gibidir.

Resim 2: Konya Karatay Medresesi kubbesinde zerafet ve asâletin sembolü yazı ve geometri

Aynı zamanda kubbe kasnağında yer alan Âyetü'l-Kürsi, o dönemin müzeyyen kûfî hattıyla çini üzerine âdetâ bir dantel gibi işlenmiş görünmektedir.

Resim 3: Konya İnce Minareli Medrese girişinde kabartma tekniğiyle Fetih Sûresi

Bir diğer şaheser Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykavus devrinde Vezir Sahibü'l-atâ Fahreddin Ali (ö. 1288) tarafından Konya'da yaptırılan **İnce Minareli Medrese**'dir (1279). Bir eğitim kurumunun girişindeki taç kapı bu kadar mı muhteşem olur?

Bizler maalesef uzun yıllar estetikten yoksun sıradan binalarda yaşadık; kimliği ve ruhu olmayan resmi daire veya apartman kılıklı okul binalarında okuduk. Oysa "Arkadaşlarınızı söyleyin, sizin kim olduğunuzu söyleyeyim." diye bir söz vardır. Bu mantıktan hareketle söylüyorum; siz bana yaşadığınız mekânları anlatın, ben size nasıl bir psikolojik ve kültürel arka planınız olduğunu söyleyeyim. İnce Minareli Medrese'nin o ihtişamlı kapısından içeri giren bir insan, orada mekânın ruhuyla mayalanır. Adetâ *'Bu kapıdan eşkıya girse, evliya çıkar'* dedirtecek derecede etkileyici, derin ve estetik bir güçten söz ediyoruz. Anadolu'nun İslâmlaşmasında ve Osmanlı Türk medeniyetinin inşasında bu medreseler mimarî, ilmî ve sosyal anlamda muazzam bir rol oynamıştır diyebiliriz.

Ancak bugün geleneksel kültürümüzün ve o kültürün sembollerinin hoyratça harcandığı örnekler hiç de az değil. İslam sanatının en zarif sembolü olan 'Vav' harfini, İstanbul'da bir lokantaya 'Vav et' adıyla tabela yapacak kadar ayağa düşürebiliyoruz. Giyim, kuyumculuk ve inşaat (yeni camiler) ve benzeri pek çok sektörde bunun örnekleri hiç de az değildir. Bu, ecdadımızdan intikal eden kültür ve sanat mirasa hürmet değil, onu yerli-yersiz harcamak ve tüketmektir. Hastalandığımız zaman ilacı eczaneden alırız, ancak onu ne mikdar ve hangi zaman aralığında kullanacağımızı söyleyecek bir hekime ihtiyaç vardır. Son zamanlarda kaleme almayı düşündüğüm bir çalışmaya esprili bir dille *'Vav'ın Başına Gelenler'* adını koymayı düşünüyorum; zira önüne gelen bu temsil kabiliyeti çok güçlü tarihî değeri derin sembolik anlamından ve estetik bilincinden koparılmış bir şekilde harcıyor. Kimsenin kötü bir niyeti yok, ancak sonuç değişmiyor; yanlış kullanım ve hasta yoğun bakımda… Her işin bir usulü ve âdâbı olmalı, değil mi?..

Resim 4: Bursa Ulu Camii'nde celî sülüs Vav

Yolculuğumuza Yıldırım Bayezid tarafından 1396-1400 yılları arasında Bursa'da yaptırılan Ulu Cami'in duvarında kalem işi tekniğiyle yer alan asalet ve zarafet timsali o muhteşem celî sülüs Vav ile devam edelim. Duruşu ve etki gücüyle zirvede bir eser.

***

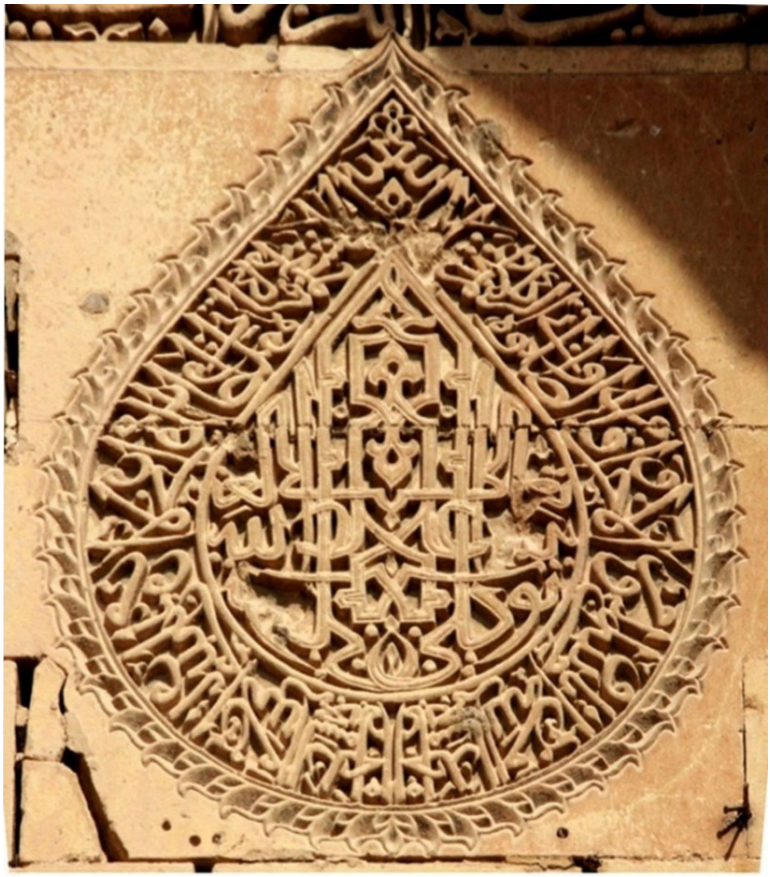
Hadi şimdi de erken Osmanlı döneminde Sultan Çelebi Mehmed tarafından yine Bursa'da yaptırılan **Yeşil Cami** (1419) ile devam edelim. Döneminin bu eşsiz âbidesinin girişindeki o muhteşem yazılara, taş ve çini işçiliğine bakar mısınız? Bursa'da, Ulu Cami'nin veya Yeşil Cami'nin gölgesinde hizmet etmek, oralarda bir süpürgeci olmak bile bir sanat tarihçisi ve mümin için şereflerin en büyüğüdür. Yeşil Cami, âdeta babasını mağlup eden ve dahi kendi diyarında çok güzel eserlere imza atmış Timur'a ve tüm dünyaya karşı âdetâ *'Medeniyet nedir, sanat nedir, estetik nedir görmek istiyorsan, gel de bak'* diye haykıran âbidevî bir duruşu temsil ediyor gibidir.

Resim 5: Bursa Yeşil Camii taç kapısında taş işçiliği ile inşa edilen mimarî kimlik.

Tabii bu sessiz görsel hitâbet, bakmakla kalmayıp 'görmek isteyen' gözler içindir. Bakmakla görmek şüphesiz ki ayrı şeylerdir. Bakan çoktur, gören az. Kur'an-ı Kerim'de (Sebe': 13) Cenâb-ı Hak, *"Kullarımdan şükredenler azdır"* buyurur. Şükrü ancak tefekkür eden, yani gören göz yapabilir. Bir kelebeğin kanadındaki ilâhî tasarımı görüp sarsılan insan ile hayata sadece dar bir pencereden bakan rutin insan bir olamaz.

Bu medeniyeti ortaya koyan nesillerin hayat felsefesi, inşa ettikleri binaların cephelerine de yansımaktadır.

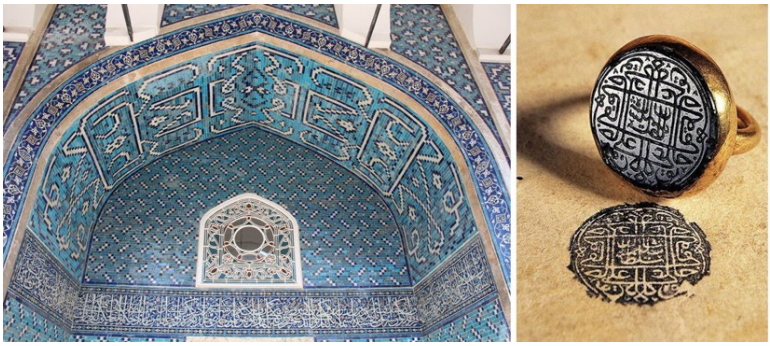
Resim 6: Mardin Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi'nde
Tevekkül ifadesi (F: A.R.Özcan)

Mardin'de 1385'te inşa edilen Zinciriye Medresesi'nde taş zemine kabartma tekniği ile işlenmiş harika bir madalyon bulunmaktadır. Damla çeklindeki yazının orta kısmında bir başka metin aynalı tarzda taşa işlenmiştir: "**Tevekkülî ale'llâhi Teâlâ** / Tevekkülüm Yüce Allah'adır."

Resim 7: İstanbul'daki Mahmud Paşa Camii'nin kapısında aynı metin. Çifte aynalı: "Tevekkülî alâ Hâlıkî"

Aynı terennüm fetih sonrasında İstanbul'da inşa edilen **Mahmud Paşa Camii**'nin (1464) kapısında çifte simetrik celî sülüs madalyon şeklinde karşılaştığımıza çıkacaktır: **"Tevekkülî alâ Hâlıkî"** *(Yaratıcımadır tevekkülüm, sığınışım)* .

Resim 8: İstanbul Çinili Köşk (1472) girişinde ve Yavuz Sultan Selim'in Mühründe (TSM, Mühürler Koleksiyonu, nr. 47/1,2) çifte simetrik Tevekkül ifadesi

Bundan sekiz yıl sonra inşa edilen Çinili Köşk (1472) girişinde aynı sığınışı bulacağız. Yavuz Sultan Selim'in yüzüğünde de metin olarak yer aldığı söylenen bu ifade sanatçılar değişse de, tercih edilen celî tarzındaki hatlar kûfîden sülüse evrilse de daha pek çok sanatsal zeminde bizlerle buluşacak, Selçuklu ve Osmanlı elitlerinin kalbinde o asil sığınma felsefesi / Hakk'a ilticâ inancı aslâ değişmeyecektir.

***

Gelelim bir başka ünlü yapının anıtsal kapısına. Topkapı Sarayı'nın (1460-78) Bâb-ı Hümâyûn'unda yer alan Hicr Sûresi 45-48. Âyetlerine bakınız: *"Şüphesiz ki takva yolunu seçenler cennet bahçelerinde ve pınar başlarında olacaklar. 'Esenlikle, güvenle girin oraya!' (denecek). Onların gönüllerini düşmanlık duygularından temizledik; artık bir kardeşler topluluğu olarak sedirler üzerinde karşı karşıya oturacaklar. Orada hiçbir yorgunlukla karşılaşmayacaklar. Oradan çıkarılmaları da söz konusu olmayacaktır."*

Resim 9: Topkapı Sarayı Bâb-ı Hümâyun kitâbesi

Resim 10: Topkapı Sarayı Bâb-ı Hümâyûnu'ndan genel görünüm

Zamanının zirve hattatı Ali b. Yahya Sofi'nin imzasını taşıyan celî sülüsle aynalı tarzda yazılmış taşa mahkûk bu muh-

teşem kitâbe Osmanlı celî hattatlığının öncü eserlerinden biridir ve buraya rastgele konulmamıştır. Saraya giriş yapan devlet adamına ve vatandaşa şu mesaj veriliyor gibidir: *"Bu kapıdan temiz, samimi ve dürüst bir niyet ve güvenle girmelisin. Burası senin için adâletin ve huzurun tecellî ettiği cennet gibi güvenli bir mekândır. O sebeple şahsi hesaplarını ve gereksiz endişelerini dışarıda bırak. Öyle gel!.."*

Resim 11: Geyve'deki Sultan Bayezid Köprüsü'nde bulunan Celî Sülüs madalyon.

Sakarya Geyve'deki **Sultan Bayezid Köprüsü**'nün (1495) hikâyesi bende de derin bir iz bırakmıştır. Şöyle ki, Süleymaniye Camii'nin eski imamı, merhum kurrâ hattat Salim Özel Hocamızın vefatında Taraklı'daki defni (2005) dönüşünde

bu tarihî köprünün altından geçerken gözüme takılan mermer kitabenin alışılmamış bir güzellik taşıdığını fark edince arabayı durdurup bu fotoğrafı çektim. Bir köprü kitabesinde normalde yapım tarihi, bânîsinin ve mimarının adı gibi bilgiler olur. Fakat bu kitâbede kabartma tekniği ile müdevver tarzda taşa geçirilmiş şu muhteşem celî sülüs ifade yer alıyordu: **"Şifâü'l-kulûb likâü'l-mahbûb"** *(Birbirini sevenlerin bir araya gelmelerinden kalpler beslenir ve şifa bulur.)* Bu, sadece beşerî bir aşkı değil, sıla-i rahim kültürümüzü, sevdiği saydığı kişilere, dostlarına kavuşmak isteyen insanların iştiyakını da anlatıyordu.

Modernitenin yalnızlaştırdığı, aynı apartmanlardaki komşuların bile birbirini tanımadığı günümüz dünyasından bakıldığında asırlar öncesinde yaşayan ecdadımızın birbirini seven insanların bir araya gelmesinin kendilerine nasıl bir enerji sağlayacağını bir köprü kitabesine nakşetmiş olması, ancak muazzam bir zarafet ve asâlet medeniyeti ile izah edilebilir.

Resim 12: Şehzade Camii duvar cephesi ve minaresinde zarif işçilik

Sinan'ın çıraklık eserim dediği İstanbul'daki **Şehzade Camii**'nin (1543-48) duvar cephesindeki farklı taş rengi ve dendanlarla sağlanan güzellik ile minaresindeki geometrik nakışlara, şebekelere bir bakın. Yerden onlarca metre yükseklikte o ince taş işçiliğindeki zarafeti aşağıdan kaç kişi görecektir? O halde neden bu kadar özenilmiş olabilir?

Resim13: Süleymaniye Camii Avlu girişi

Mimar Sinan'ın **Süleymaniye**'sine baktığımızda (1550-57), o dağ gibi heybetli duruşun içinde muazzam bir tevhid felsefesi görürüz. Aşağıdaki çokluk, yukarıya doğru yükseldikçe ana kubbede tekliğe ulaşır ve gökle buluştuğu son noktada alemin zirvesindeki hilal ile hitâma erer.

Hilal kelimesinin ebced hesabıyla karşılığı 'Allah' kelimesi ile aynıdır: 66. Yani İslâm şehrinin semayla buluştuğu o en uç noktada

aslında 'Allah' ismi yazılı gibidir. Dolaysıyla bayrağımızdaki hilalin altında can vermek Yüce Allah'ın adı altında şehit olmak gibidir.

Resim 14: Süleymaniye ve Rüstem Paşa Camilerinde ihtişam

Sinan'ın İstanbul siluetine armağan ettiği iki güzel yapı Süleymaniye (1550-57) ve Rüstem Paşa (1563) Camileri gündüz şehrin ufkuna kattığı değer kadar gece görüntüsü de hiçbir İslam kentinde olmayacak kadar güzel ve muhteşemdir.

Süleymaniye Camii avlu harim girişi kitabesine baktığınızda, yukarı doğru yükselen elif ve lamlarıyla askerî bir resm-i geçit izliyor gibi hissedersiniz kendinizi.

Resim 15: Süleymaniye Camii avlu harim girişi kitabesinden detay

Bir önceki kitâbe gibi yine Karahisarî talebesi Hasan Çelebi'ye (ö. 1594 sonrası) ait son cemaat yerindeki pencere üstü çinili yazıları da hem seçilen metinlerde verilen mesajlar hem de estetik etki gücü bakımından tek kelime ile muhteşemdir (Resim 16-17).

Resim 16: Süleymaniye Camii avlu pencerelerinde Hasan Çelebi'ye ait çinili yazılar

Resim 17: Sokullu Mehmed Paşa Camii (1572) duvar cephelerinde celî sülüs Esmâü'l-Husnâ

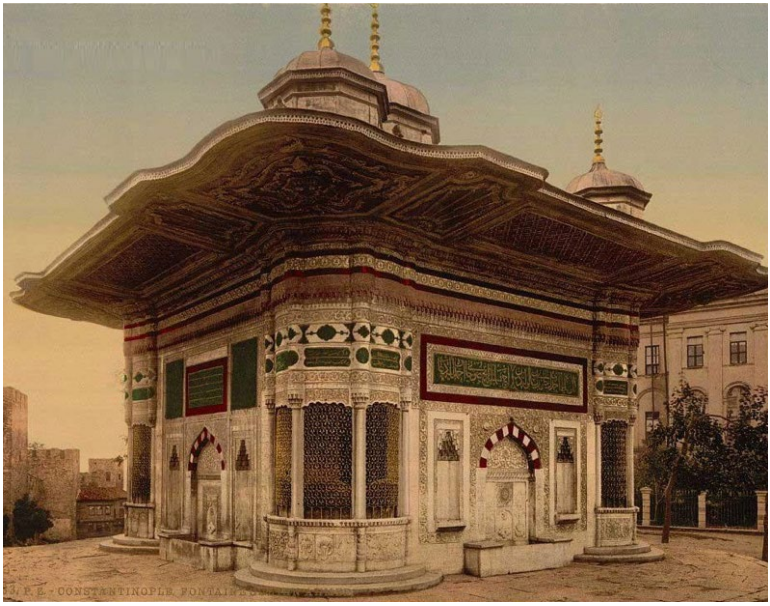

Resim 18: Aynı camide çini üzerine celî sülüs İsm-i Nebî (s.a.v.)

Resim 19: Ayasofya Camii'nde Kazasker Mustafa İzzet Ef.'ye (ö. 1876) ait celî sülüs İsm-i Nebî (s.a.v.)

Yine bir Sinan eseri olan Kadırga Sokullu Mehmed Paşa Camii'ndeki (1572) çinili yazılar (R. 17-18) ile Ayasofya'nın İslâm şahsiyetine çok değerli katkılar sağlayan Kazasker Mustafa İzzet (ö. 1876) imzalı muhteşem celîlerin dünyada âdetâ bir benzeri yoktur.

Resim 20: İstanbul Ayasofya'daki Sultan III. Ahmed Meydan Çeşmesi

İstanbul'da Ayasofya'nın arkasındaki **Sultan III. Ahmed Meydan Çeşmesi**'ne bakınız. Kitabesinde şu şahane mısra yer alır: *"Aç besmeleyle iç suyu, Han Ahmed'e eyle dua."*

Resim 21: İstanbul'daki Ayasofya Meydan Çeşmesinde
Hattat Sultan III. Ahmed'in imzalı hattı

Bu çeşmenin bânîsi gibi manzum kitabesinin şâiri de yazılarının hattatı da Sultan III. Ahmed'in kendisidir. Üstelik son mısranın harflerini ebced hesabıyla toplarsanız çeşmenin yapılış tarihi (1141/1728) çıkar. Şu hayırsever sultanın çeşmesine bakar mısınız; bânîsi olduğu yapının kitabesini oluşturan mısraları kendi yazdığı gibi, celî sülüs hatlarının altında da onun imzası var (Resim 21). Nasıl bir medeniyetten söz ediyoruz, farkında mısınız? Bu bir devlet adamı profili olarak kayda değer değil midir?

Yine aynı sultanın tasarımı olan şu muhteşem tuğraya bir nazar edelim. Malumunuzdur, tuğralar padişahlar için çekilir. Sultan III. Ahmed ise Sultanlar Sultanı'nın adını tuğra formunda kaleme almıştır (Zaten O'na bir tuğra çekilecekse, onu çeken de sultan olmalı.): **Muhammedün Seyyidül-kevneyni ves-sekaleyn"** *(Muhammed, dünya ve âhiretin, ins ü cinnin sultanıdır)."*

Resim 22: Sultan III. Ahmed'in çektiği tuğra (TSMHK GY 943)

İşte devletin resmi imzası demek olan tuğrayı bir hattat padişah olarak Hz. Peygamber'e (s.a.v.) hasretmek, asâlet ve bağlılığı zirvede ifade etmek olmaz mı.

Resim 23: Topkapı Sarayı Mukaddes Emanetler Dairesi girişindeki celî sülüs Kelime-i Tevhid altında yine o hattat padişahın (III. Ahmed) imzası bulunmaktadır.

Resim 24: Üsküdar Yeni Valide Camii'nde Kuşevi

Tarihi camilerimizin duvarlarındaki o saray zarafetindeki **kuş evlerine (kuş köşklerine)** bakar mısınız. Hayvan sevgisini mimariyle birleştiren bu ruh, Osmanlı insanının hayata estetik katma noktasında nerelerden beslendiğinin en berrak aynasıdır.

Resim 25: Eyüpsultan'daki Mihrişah Valide Sultan Sebili

Ya Eyüpsultan'daki Türk Baroku'nun zarif örneklerinden o zarif **Mihrişah Sultan Sebili**'ne (1794) ne dersiniz. Buranın yegâne fonksiyonu, susayan insanlara su ikram etmektir. Sadece bir bardak su vermek için bu muazzam mermer işçiliği, bu estetik çabası ve masraf niçindir? Çünkü zarafet, insan ruhunu besler. O sebilden suyu içerken o estetik ayrıntıları görenler sevgi dolu ve zarif olmayı, hak yememeyi, dürüst ve iyilikten yana olmayı âdeta o taşların sessiz lisanından öğrenirler. Bu türden plastik güzellikler bulunduğu yerlerde kalmaz; göz yoluyla giriş yaptıkları insanların iç dünyasında kendine belki de ömür boyu içinde kalacağı köşkler inşa ederler…

Resim 26: Ortaköy Camii duvar cephelerinde (1856) Barok tezyînî detaylar

Klasik Osmanlı mîmarîsindeki kadar sıcak ve vakur olmasa da Osmanlı mimarîsinin barok ve eklektik eserlerinde de -biraz mübalağalı olmakla birlikte- ayrı bir güzellik söz konusudur. Ortaköy Camii'nde görüldüğü gibi (Resim 26).

Resim 27: Hattat Şefik Bey'in (ö. 1887) Bursa Ulu Camii'ndeki meşhur zerendud celî dîvânî eseri

Resim 28: Hattat Hamid Bey'in (ö. 1982) Şişli Camii'ndeki aynalı kitâbesi

Az önce ifade edildiği üzere Bursa Ulu Camii (Resim 4) ve Süleymaniye Camii'ndeki çinili ve taş üzeri örneklerinde (Resim 15-16) görüldüğü gibi hat sanatının levha boyutundaki örnekleri de cami iç mekânlarına ayrı bir asalet ve zarafet katmaktadır.

Hattat Hâmid Bey (ö.1982) tarafından Kılıç Alı Paşa Camii girişindeki kitabeden ilhamla yazılan müsennâ (aynalı) tarzındaki Şişli Camii kitâbesi de (Tevbe/18) Cumhuriyet döneminde inşa edilmiş cami kapı kitabelerinin en güzel örneği kabul edilebilir (1945-49).

Sonuç itibariyle böylesine önemli bir konunun sınırlı bir süre içinde ele alınması, örnek sayısını da sınırlandırmaktadır. O zaman da seçilen bazı örnekler üzerinden konuyu dile getirme, bir değerlendirme yapma ve mesaj verme yoluna gitmek durumunda kalınmaktadır. Yoksa bu konu burada bitmez; bu kısa süreye sığmaz. Hatta tarihten intikal eden bu zarafet ve asalet temelli değerleri ne kadar sağlıklı koruyabiliyor ne derecede isabetli restorasyonlarda bulunuyoruz konusu da ayrıca ele alınmaya değer.

Efendimiz (s.a.v.), oğlu İbrahim'i defnederken mezardaki bir eğriliği fark edip *"Bunu düzeltiniz"* buyurmuşlardı. Sahabenin *"Bunun ölüye bir faydası veya zararı var mıdır?"* şeklindeki sorusuna ise Hz. Peygamber, *"Ölüye değil, canlıyadır faydası ya da zararı. Allah, yaptığınız işi en güzel ve sağlam şekilde yapmanızı sever"* diye cevap vermişlerdi (s.a.v.).

Şunu unutmamalıyız ki, Osmanlı'yı cihan devleti yapan vakıf, sanat ve mimarî kültürümüzün temelinde, biraz sonra kapanacak bir mezarın içinde kalan bir eğriliğe dahi izin vermeyen bu nebevî bakış, bu zarafet ve asalet anlayışı vardır. O halde iş ahlâkı açısından bir kez daha düşünelim ve kendimize soralım; yerin altındaki eğriliğe rıza göstermeyen bir iman, yerin üstünü ucûbe yapılara ve anlayışa teslim edebilir mi?

Halbuki bu yazımda, 'modern çağda cami veya minare' adıyla bu topraklarda inşa edilen ve hiçbir estetik zarafet barındırmayan yeni yetme bazı ucube yapılarla yanlış restorasyonlara dair birtakım fotoğraflar koyup içinizi karartmak durumunda kalabilirdim. Ama bunu yapmak istemedim.

Ancak şu gerçeğin altını kırmızı çizgilerle çizmek zorundayım: Bugün ne ecdadı anlamak ve yorumlamakta başarılıyız, ne de özgün yeni bir şeyler üretebiliyoruz. Cami inşası ve tezyinatı ne yazık ki ülkemizde tamamen başıboş bırakılmış durumdadır. Bu meselenin ciddi anlamda acilen estetik zarafet ve asalet açısından geçmiş birikimleri de nazar-ı dikkate alarak hukuki bir mevzuata kavuşturulması şarttır. Baktığınız zaman kültür merkezi, nikah salonu, ya da herhangi bir iş yeri zannedeceğiniz birçok yapı maalesef müslümanların önüne cami diye âdeta dayatılmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığımız, cami inşası ve tezyini konusunda standartlar geliştirmeli, belli birtakım mimarî ve estetik standartlara uymayan, bilimsel bir kuruldan onay almadan yapılmış zarafetten yoksun yapılara kadro ve görevli tahsis etmemelidir.

Çocuklarımızın manevî şahsiyeti bu mekânlarda şekilleni-

yor. Onların önüne 'minâre' diye, 'mihrap' diye, 'minber' diye koyduğumuz eserler asırların tecrübî birikimini göz ardı etmeden usulüne uygun biçimde asil ve zarif olmak zorundadır. Bu mukaddes mimariyi, üç beş kuruş yardım yaptı diye estetik şuurdan, kültürel derinlikten mahrum insanların insafına ve zevksizliğine asla terk edemeyiz. Bu konuda Diyanet'imize, Vakıflarımıza ve akademiyamıza çok büyük ilmî, hukukî ve vicdanî görevler düşmektedir.

Bu medeniyetin ve vakıf şuurunun temelindeki o asil, nebevî bakışı yeniden ihya edebilmek ümid ve duasıyla Efendimiz'in (s.a.v.) ruhaniyetine en samimî hürmet ve selamlarımızı arz ediyorum.

Bir medeniyet, yalnızca inşa ettiği yapılarla değil, toplumsal sorumluluğu nasıl kurumsallaştırdığıyla da var olur. İslam medeniyetinde vakıf, bireysel hayır iradesini kalıcı bir toplumsal faydaya dönüştürerek şehirlerin, kültürün, eğitimin, sağlığın ve ekonomik hayatın şekillenmesinde öncü bir rol üstlenmiştir. Bugün ise sosyal adalet, dayanışma ve sürdürülebilirlik arayışları, bu köklü kurumun imkânlarını yeniden keşfetmeyi gerekli kılmaktadır.

Bu eser, vakfı yalnızca geçmişten devralınan tarihî bir miras olarak değil, çağdaş dünyanın sorunları karşısında yeniden düşünülmesi gereken dinamik bir kurum olarak ele almaktadır. Ali YILDIZ, Ali YALÇIN, Kerim ALPTEKİN, Sinan AKSU, Selim ARGUN, Mevlüt ÇAM, Murat ŞİMŞEK, Saime KAVAKÇI, İzani TURAN, Münir Yaşar KAYA, Cihan AKTAŞ ve Hüsrev SUBAŞI'nın katkılarıyla şekillenen çalışma; mimari ve şehir kültüründen hukuk ve iktisada, aile vakıflarından kamu diplomasisine, kurumsal sürdürülebilirlikten yeni nesil vakıf modellerine uzanan geniş bir perspektif sunmaktadır.

Tarihsel tecrübeyi güncel ihtiyaçlarla buluşturan eser, vakfın değişen toplumsal şartlar içindeki işlevini, dönüşüm imkânlarını ve geleceğe yönelik potansiyelini sorgulamaktadır. Farklı disiplinlerden bakış açılarını ortak bir düşünce zemininde buluşturan bu çalışma, vakıf araştırmalarına yeni ufuklar açarken şu temel soruyu da gündeme taşımaktadır: Geçmişte toplumsal hayatın inşasında böylesine güçlü bir rol üstlenen vakıf, geleceğin sorunlarına nasıl çözümler üretebilir?

ISBN 978-625-5048-03-5
9 786255 048035